

14/1, April - Nisan 2024

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Near East Historical Review (NEHR) uluslararası bir hakemli dergidir. NEHR özgün çalışmaları kabul edip, hakem sürecinden sonra yayımlar. Yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibariyle yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim) olarak yayımlanmıştır. 2024 yılına kadar yılda dört sayı yayımlanan dergimiz bu tarihten itibaren yılda 2 sayı (Nisan-Ekim) olarak yayımlanma kararı alınmıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan NEHR'in yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Near East Historical Review (NEHR) is an International peer-reviewed journal. NEHR accepts original works and publishes them after the referee process. It began its publishing life in August 2011 under the name of "**Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**". Our journal, which published 17 issues uninterruptedly in its first nine years, started publishing under its new name from the year 2020, with four issues per year (January-April-July-October). Starting from the year 2024, our journal, which has been publishing four issues per year until this date, has decided to publish two issues per year (April-October). NEHR, which will publish scientific articles on the history of the Near East geography, is published in Turkish and English.

Indexes and Databases

Acar Index, ASI, ASOS, EuroPub, GENAMICS, I2OR, ISI, SIS, Türk Eğitim Endeksi, SSRN, Academia, Google Scholar.

14/1, April - Nisan 2024

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Editor /Editör

Suha Oğuz BAYTIMUR (Asst. Prof. Ph.D., Sinop University, Türkiye)

Deputy Editor/ Yardımcı Editör

Zafer TANGÜLÜ (Assoc. Prof. Ph.D.; Muğla Sıtkı Koçman University, Türkiye)

Sabri BECERİKLİ (Assoc. Prof. Ph.D., Bursa Uludağ University, Türkiye)

English Language Editor/İngilizce Dil Editörü

Orhun Büyükkarcı (Asst. Prof. Ph.D., Mardin Artuklu University, Türkiye)

Editorial Board / Yayın Kurulu

Ahmet AKSIN (Prof. Ph.D.; Fırat University, Türkiye)

Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Dušan MLACOVIĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)

Emna MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Karoline RÖRIG (Justus - Liebig-Giessen University, Germany)

Marijan PREMOVIĆ (Assoc. Prof. Ph.D.; Montenegro University, Montenegro)

Nalan TURNA (Prof. Ph.D., Yıldız Technical University, Türkiye)

Pınar ÜLGEN (Prof. Ph.D., Tokat Gaziosmanpaşa University, Türkiye)

Türkmen TÖRELİ (Prof. Ph.D.; Dokuz Eylül University, Türkiye)

Referee Board / Hakem Kurulu

Abidin TEMİZER (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)

Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Alpaslan DEMİR (Prof. Ph.D.; Tokat Gaziosmanpaşa University, Türkiye)

Athina VITOPOULOU (Asst. Prof. Ph.D.; Aegean University, Greece)

Ayşe KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Turkish National Defense University, Türkiye)

Christoph K. NEUMANN (Prof. Ph.D.; Münih Ludwig Maximilian University, Germany)

Dimitris MICHALOPOULOS (Prof. Ph.D.; People University, Greece)

Dušan MLACOVIĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)

Ekrem ČAUŠEVIĆ (Prof. Ph.D.; Zagreb University, Croatia)

Ekrem MEMİŞ (Prof. Ph.D.; Sinop University, Türkiye)

Emna MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Hasan BABACAN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)

İbrahim SERBESTOĞLU (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Türkiye)

Jasmina S. CIRIC, (Dr.; University of Belgrade -Serbia)

John D. TREADWAY (Prof. Ph.D.; Richmond University, USA)

Levent KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Ankara University, Türkiye)

Mehmet İNBAŞI (Prof. Ph.D.; Erciyes University, Türkiye)

Mehmet Yavuz ERLER (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Türkiye)

Metin AYIŞIĞI (Prof. Ph.D.; Beykent University, Türkiye)

Near East Historical Review

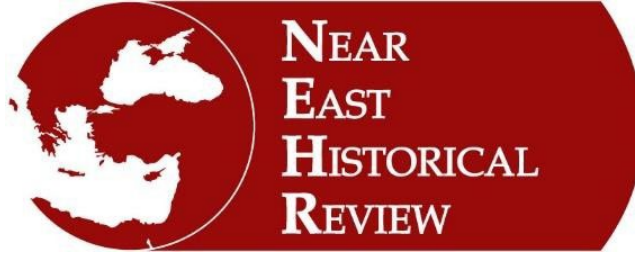
www.nehrreview.com

Mucize ÜNLÜ (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye)
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI (Assoc. Prof. Ph.D.; Marmara University, Türkiye)
Samuel (Sam) WHITE (Assoc. Prof. Ph.D.; Ohio Devlet University, U.S.A.)
Sauro GELICHI (Assoc. Prof. Ph.D.; Ca'Foscari Venezia University, İtalya)
Sevilay ÖZER (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)
Sezai BALCI (Prof. Ph.D.; Giresun University, Türkiye)
Suraiya FAROQHI (Prof. Ph.D.; Ibn Haldun University, Türkiye)
Turan AÇIK (Assoc. Prof. Ph.D.; Aksaray University, Türkiye)
Vasilis KOLONAS (Prof. Ph.D. Thessaly University, Greece)
Vygantas VAREIKIS (Prof. Ph.D.; Klaipeda University, Lithuania)
Walter ANDREWS (Prof. Ph.D.; Washington University, U.S.A.)
Yasemin DEMİRCAN (Prof. Ph.D., Gazi University, Türkiye)
Zafer GÖLEN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)
Zübeyde G. YAĞCI (Assoc. Prof. Ph.D.; Balıkesir University, Türkiye)

Referees of this Issue / Bu Sayının Hakemleri

Şeyma Ay Arçın (Prof. Ph.D.; Pamukkale University, Türkiye)
Hatice Oruç (Prof. Ph.D.; Ankara University, Türkiye)
Taner Aslan (Prof. Ph.D.; Aksaray University, Türkiye)
Alpaslan Demir (Prof. Ph.D.; Tokat Gaziosmanpaşa University, Türkiye)
Ercüment Yıldırım (Assoc. Prof. Ph.D.; Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Türkiye)
Sefer Solmaz (Assoc. Prof. Ph.D.; Selçuk University, Türkiye)
Levent Küçük (Assoc. Prof. Ph.D.; Amasya University, Türkiye)
Tolga Akay (Assoc. Prof. Ph.D.; Kafkas University, Türkiye)
Arzu Şahin (Asst. Prof. Ph.D.; Fırat University, Türkiye)
Emrah Maral (Asst. Prof. Ph.D.; Sinop University, Türkiye)
Muharrem Turp (Asst. Prof. Ph.D.; Kafkas University, Türkiye)

14/1, April - Nisan 2024

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- Ekrem Memiş
“Antik Çağ” Ne Demektir? 1-22
What Does Antiquity Mean?
- Özlem Özanlı 23-31
Karamanoğulları İle Germiyanogulları Arasındaki Siyasi İlişkiler
Political Relations Between The Karamanids And The Germiyanids
- Recep Cengiz – Mehmet Yavuz Eler 33-49
Tarihe Sosyolojik Bir Yaklaşım: Başçiftlik’te Sosyo-Kültürel Süreç
A Sociological Approach To The History: Socio-Cultural Structural Process In Bashchiftlik
- Zeynep Coşkun 51-65
Osmanlı Ekonomisinde Narh Uygulaması “Manastır Örneği” (1835-1837)
Narh Practice In The Ottoman Economy "The Case Of Manastır" (1835-1837)
- Meltem Ünal – Süleyman Tekir 67-78
Safranbolu Kazası’nda Frengi (1885-1890)
Syphilis In Safranbolu District (1885-1890)
- Book Review / Kitap İncelemesi**
- Alper Ünkazanan 79 - 83
Reşat Özalp – Mehmet Irmak, Türkiye’de 100 Yıllık Mesleki ve Teknik Öğretim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1961, s. 71.

14/1, April - Nisan 2024

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

From Editor

Near East Historical Review (NEHR) is an International refereed journal. NEHR started its publishing life in August 2011 under the name **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**. In the first nine years, the issue of 17 was published without interruption. Our journal, which published 17 issues uninterruptedly in its first nine years, started publishing under its new name from the year 2020, with four issues per year (January-April-July-October). Starting from the year 2024, our journal, which has been publishing four issues per year until this date, has decided to publish two issues per year (April-October). Our journal, which will publish scientific articles on the history of the Near East geography, is published in Turkish and English. In the Near East Historical Review Volume 14, Issue 1, we present readers with 5 different articles and 1 book review. We thank Ekrem Memiş, Özlem Özanlı, Recep Cengiz-Mehmet Yavuz Erler, Zeynep Coşkun, Meltem Ünal-Süleyman Tekir and Alper Ünkan for their contributions with their writings in this issue. We also express our gratitude to the referees who contributed by evaluating the articles. We look forward to your contributions for our upcoming issues.

Best regards.

Suha Oğuz BAYTİMUR, Ph.D.

Editor

Editörden

Uluslararası bir hakemli dergi olan **Near East Historical Review (NEHR)**, yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibariyle yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim)) olarak yayımlanmıştır. 2024 yılına kadar yılda dört sayı yayımlanan dergimiz bu tarihten itibaren yılda 2 sayı (Nisan-Ekim) olarak yayımlanma kararı alınmıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan dergimizin dili Türkçe ve İngilizce'dir. Near East Historical Review 14. cilt 1. sayısında 5 farklı makale ve 1 kitap tanıtımını okurlarına sunuyor. Bu sayıda yazılarıyla katkı sağlayan Ekrem Memiş, Özlem Özanlı, Recep Cengiz-Mehmet Yavuz Erler, Zeynep Coşkun, Meltem Ünal-Süleyman Tekir ve Alper Ünkan'ın teşekkür ederiz. Makaleleri değerlendirerek katkıda bulunan hakem hocalarımıza şükranlarımızı sunarız. Yeni sayılarımız için katkılarınızı bekleriz.

Saygılarımızla.

Doç. Dr. Suha Oğuz BAYTİMUR

Editör

“ANTİK ÇAĞ” NE DEMEKTİR?

What does Antiquity Mean?

Ekrem Memiş

Prof. Dr., Sinop Üniversitesi, Türkiye
e-mail: ememiş2010@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5283-518X

Near East Historical Review

14/1, April / Nisan 2024
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 26.02.2024
Accepted Date - Kabul Tarihi : 15.03.2024
Pages - Sayfa : 1 - 22
doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.75441>

Citation - Atıf : Ekrem Memiş, “Antik Çağ” Ne Demek?”, *Near East Historical Review*, 14/1, Nisan, 2024, pp. 1 – 22.

“ANTİK ÇAĞ” NE DEMEKTİR?

What does Antiquity Mean?

Ekrem Memiş

Prof. Dr., Sinop Üniversitesi, Türkiye
e-mail: ememiş2010@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5283-518X

Öz

Tarihin en çok tartışılan konularından biri, “Antik Çağ” kavramıdır. 20. Yüzyılın sonlarına doğru ortaya atılan “Geç Antik Çağ” kavramı ise tam bir bilmece gibidir.

19.yüzyıla gelinceye kadar, Eskiçağ ya da Antik Çağ Tarihi denildiği zaman sadece Yunan ve Roma medeniyetlerinin gelişip yayıldığı çağ anlaşılıyor ve zaman olarak da MÖ 8. yüzyıl ile MS 6. yüzyıl arasındaki zaman dilimi dikkate alınıyordu. Fakat Mezopotamya, Mısır ve Anadolu’da yapılan arkeolojik kazılar neticesinde Eski Doğu’da da büyük medeniyetlerin mevcudiyetine tanık olundu. Böylelikle Antik Çağ’ın zaman ve mekân bakımından sınırları değişti. 19. yüzyılın ilk yarısında hem Mezopotamya orijinli çivi yazısı hem de Mısır hiyeroglifleri deşifre edildi. Tabletler üzerine yazılmış çivi yazılı binlerce metin ve taşlar ya da papirüsler üzerine hiyeroglif yazıyla yazılmış metinlerde anlatılan hadiseler, Eski Doğu medeniyetleri hakkındaki bilgilerimizi inanılmaz derecede artırdı.

Biz bu çalışmamızda, “Antik Çağ” ya da “Eskiçağ” kavramlarının ne olduğunu, neleri içerdiğini, günümüz tarihçilerinin diğer çağları değil de neden “Antik Çağ”ı hedef tahtasına oturttuklarının ve bu kavramı orasından burasından çekip atıp durduklarının sebeplerini irdelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Antik Çağ, Geç Antik Çağ, Yunan, Roma, Eski Doğu

Abstract

One of the most discussed topics in history is the concept of “Antiquity”. The concept of “Late Antiquity”, which was put forward towards the end of the 20th century, is a complete puzzle.

Until the 19 th century, when the Ancient Age or the History of Antiquity was mentioned, only the era in which the Greek and Roman civilizations developed and spread was understood, and the period between the 8 th century BC and the 6 th century AD was taken into account. However, as a result of archaeological excavations in Mesopotamia, Egypt and Anatolia, the existence of great civilizations was witnessed in the Ancient East. Thus, the boundaries of the Antiquity in terms of time and space changed. In the first half of the 19 th century, both Mesopotamian cuneiform and Egyptian hieroglyphs were deciphered. Thousands of cuneiform texts written on tablets and the events described in the texts written in hieroglyphic writing on stones or papyri have increased our knowledge of Ancient Eastern Civilizations tremendously.

In this study, we will try to examine what the concepts of “Ancient Age” or “Antiquity” are, what they contain, and the reasons why today’s historians put the Antiquity on the target board rather than other ages and they keep pulling this concept from here to there.

Keywords: Antiquity, Late Antiquity, Greek, Roman, Ancient East

Giriş

“Antik Çağ” nedir? sorusunun cevabını vermeden önce, “tarih” nedir? sorusuna cevap aramak, daha mantıklı görünmektedir.¹ Bugüne kadar tarihin pek çok tanımı yapılmıştır.² Bu tanımların bir kısmı son derece uzun ve karmaşık, bir kısmı da oldukça yalın ve hatta yetersizdir. Bilim insanlarının büyük çoğunluğu, haklı olarak tarihi devirleri ya da tarih çağlarını yazının icadı ile başlatırlar ve mutlaka “Tarih yazı ile başlar” cümlesini kullanma ihtiyacını hissederler. Bu bakış tarzı hemen herkes tarafından kabul görmüştür, denilebilir. Fakat yazının icadından günümüze kadar uzanan süreç, yaklaşık 5000 yıllık çok kısa bir zaman dilimidir. Halbuki İnsanoğlu yüzbinlerce yıl önce büyük bir yaşam mücadelesi başlatmış olup, bu mücadelesini günümüzde de sürdürmektedir. Aslına bakılacak olursa, yazının icadı ile başlayan süreç, sadece kayıt altına alınmış olan kısa bir zaman dilimini gözler önüne serer. İşte bu yüzden ki, yazının icadından önceki uzun geçmişin de tarihçiler tarafından mutlak surette dikkate alınması icabeder. Çünkü geçmiş dönemlerde elde edilen her türlü deneyim ve kazanımlar, yazının kullanılmaya başlanmasından sonra da mevcudiyetini ve geçerliliğini devam ettirmiştir. Üstelik yazılı belgelerin aktarmış olduğu bilgilere de tam olarak güvenemeyiz. Çünkü bu belgeler, genellikle devlet yönetiminde önemli bir paya sahip olan ya da devleti tek başına yönetenlerin bakış açılarına göre kaleme alınmışlardır. Bu yüzden, objektif olup olmadıkları tam olarak bilinmeyen yazılı belgelerin tarihin kurgulanmasında ne denli güvenilir oldukları hususu, her zaman tartışmaya açıktır. Halbuki arkeolojik kalıntılar bizi hiçbir zaman yanıltmazlar.³ Önemli olan, onları doğru değerlendirmektir. İşte bu yüzden ki, geçmişin kurgulanması sadece yazılı belgelere dayanarak yapılmamalıdır. Doğru sonuçlara ulaşabilmek için yazısız buluntuların da sürece dahil edilmesi şarttır.

Bütün bunlar bir yana, yazıyı tarihi devirlerin başlangıcı olarak kabul etsek bile, Mezopotamya ve Mısır’da başka, Anadolu’da başka, Yunanistan ve İtalya’da başka bir başlangıç noktası ile karşı karşıya kalırız.⁴ Gerçekten, MÖ 3500’lere doğru Mezopotamya’ya göçmen olarak gelen ve buradaki mevcut köy kültürünü şehir kültürüne dönüştüren Asya kökenli Sümerler⁵, MÖ 3200’lerde çivi yazısını icat ederek, bu coğrafyada tarihi devirlerin başlamasını mümkün kılmışlardır. Aşağı yukarı aynı zaman dilimi içerisinde Mısırlılar da Mısır Hiyeroglif Yazısı’nı kullanıma sokarak, Mısır’da da tarihi devirleri başlatmışlardır.⁶ Eski

¹ Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1991. Ayrıca tarih öğretiminin amacı nedir? sorusuna da mutlaka cevap aranmalıdır. Bu konuda bkz: Chris Husbands, *What is History Teaching?* Open University Press, Buckingham 1996.

² Tarihin tanımı nasıl yapılırsa yapılsın, bu tanımın içerisinde zaman, mekân, insan ve belge sözcüklerine muhakkak yer verilmelidir. Bu özelliklerin ışığı altında şöyle bir tanım yapılabilir: “İnsanoğlunun geçmişte meydana getirmiş olduğu tek olayları, zaman ve mekân çerçevesi içinde, yazılı belgelere dayandırarak anlatan ve geleceğe ışık tutan ilme tarih denir”. Söz konusu tanım için bkz: Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, Bursa 2018, s. 7.

³ M. Taner Tarhan, *Tarih Yazımında Arkeolojinin Önemi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995, s.29.

⁴ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2019, s.2.

⁵ Sümerler hakkında bilgi edinmek için bkz: Füzûzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, A. Ü. D. T. C. F. Yayını, Ankara 1983, s.37-73; Marc Van De Mierop, *Antik Yakın Doğu’nun Tarihi (İÖ 3000-323)*, (çev. Sinem Gül), Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2006, s. 38-84; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.49-73; Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer’de Başlar*, (çev. Muazzez İlmiye Çığ), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1990; Leonard William King, *Babil Mitolojisi Mezopotamya Efsaneleri ve İnanışları*, Çeviren: İnönü Korkmaz, Maya Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2021, s. 11-12; Samuel Noah Kramer, *Sümerler*, (çev. Özcan Buze), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002; Harmut Schmökel, *Das Land Sumer*, Stuttgart 1956; Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Bursa 2020, s.21-52; Gebhard J. Selz, *Sümerler ve Akadlar*, (çev. Firuzan Gürbüz Gerhold), Alfa Yayınları, İstanbul 2020, s.39-79; Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, Çeviren: Alp Tümertekin, İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2021, s. 27-30; L. Gürkan Gökçek, “Kent Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Erken Süleleler Dönemi”, *Eski Mezopotamya’nın Siyasi Tarihi*, (Ed. L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen), Değişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 9-32.

⁶ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Bursa 2019, s.76.

Doğu'nun üçüncü büyük merkezi olarak kabul edilen Anadolu'da ise tarihi devirlere MÖ 2. Binyılın başlarından itibaren kucak açılabilmiştir.⁷ Gerçekten, ticaret yapmak amacıyla Mezopotamya'dan Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlar, beraberlerinde Asur çivi yazısını da getirmişler ve böylelikle Anadolu'da da tarihi devirlerin başlamasına zemin hazırlamışlardır.⁸ Eski Batı dünyasının iki önemli merkezi olan kına karası Yunanistan ve İtalya'da ise yazılı devirlerin başlangıcı MÖ 9. ve 8. yüzyıllarda mümkün olabilmektedir.

Görüldüğü üzere, bahsi geçen bu muhtelif coğrafyalarda tarihi devirlere aynı zaman dilimi içerisinde girilememiştir. Ancak bu noktada tarihçiler için kolayını bulmuşlar ve yazının ilk ortaya çıktığı MÖ 3200'leri, tarihi devirlerin ve dolayısıyla tarihi devirlerin ilk basamağını teşkil eden Eskiçağ'ın ya da Antik Çağ'ın başlangıcı olarak kabul etmişlerdir.⁹ Fakat asıl sorun Eskiçağ'ın başlangıcı ile ilgili olmayıp, bu çağın ne zaman bittiği noktasında düğümlemektedir. Gerçekten, hemen herkes Eskiçağ'ın MÖ 3200'lerde yazının icadı ile başladığını kabul eder. Fakat Eskiçağ'ın sonu Ortaçağ'ın da başlangıcı için bugüne kadar muhtelif tarihler önerilmiştir. 325, 375, 395 ve 476, önerilen tarihler arasında ilk akla gelenlerdir.¹⁰ Bize göre, bu tarihleri biraz daha yakından incelemekte fayda vardır.

325 yılında İznik Ruhani Meclisi toplanmış ve bu toplantıda alınan bir kararla İncil sayısı dörde indirilmiştir. Bunlar; **Matta, Markos, Luka** ve **Yuhanna** İncilleridir. Yüzlerce İncil arasından bu dört İncil'in seçilmesi, dini açıdan, Hristiyan Avrupa için önemli bir hadisedir.¹¹

375 yılı Kavimler Göçü'nün başlangıcı olup, bu göçler sonunda iki önemli gelişme yaşanacaktır ki, bunlardan ilki 395 yılında üç kıtaya hükmeden Roma İmparatorluğu'nun Doğu Roma (Bizans) ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrılması, ikinci önemli gelişme ise 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu'nun beklenmedik bir şekilde yıkılmasıdır.¹²

Yukarıda kısaca irdelemeye çalıştığımız dört önemli tarih dışında, Justinianus devrini (527-565), Eskiçağ'ın sonunu işaretlemek için kullananlar ya da kullanmayı teklif edenler olmuştur.¹³ Ancak Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu'nun da vurguladığı gibi, bu önerilerin hiçbirisinin gerçekte sağlam bir dayanağı yoktur.¹⁴ Gerçekten, önerilen tarihlerde vuku bulan hadiselerin tümü Avrupa tarihi ile ilgilidir ve sözü edilen rakamlar, 4. yüzyılın ilk yarısından başlayarak 6. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanmaktadır. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu konuda tam bir fikir birliğine varılamaması, kafaları karıştırmaktadır. Üstelik bazı otoriteler, Eskiçağ'ın sonu için önerilen zaman sınırını 700'lere hatta 800'lere kadar uzatmaktadır. Gerçekten, onlara hak vermemek mümkün değildir. Çünkü hiçbir devir, birdenbire sona ermez. O halde, ne kadar önemli olursa olsun, yukarıda sıralanan rakamlardan herhangi birini Eskiçağ'ın sonu Ortaçağ'ın da başlangıcı olarak kabul etmek, akla ve mantığa aykırı gibi görünmektedir.¹⁵ Çünkü yukarıda önerilen rakamlardan sonuncusunu kabul etsek bile, bu dönemde Eskiçağ'ın kurumları, gelenek ve görenekleri varlığını sürdürmektedir. Eskiçağ kurumlarının, gelenek ve göreneklerinin büyük ölçüde kaybolup, yerini Ortaçağ kurumlarına terk ettiği dönem, 8. yüzyıl ortalarıdır ki, Avrupa Ortaçağı'nı bu tarihten itibaren başlatmak daha mantıklı görünmektedir.¹⁶ Fakat Eskiçağ'ın zaman bakımından sınırlarını belirlerken,

⁷ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 16. Baskı, Bursa 2022, s.73.

⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 117.

⁹ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 2.

¹⁰ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 2; Bülent İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 17.

¹¹ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 2.

¹² Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 15.

¹³ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 3.

¹⁴ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1997, s. 14.

¹⁵ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 4.

¹⁶ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 4; Ekrem Memiş, *Eskiçağda Türkler*, Çizgi Kitabevi Yayını, 3. Baskı, Konya 2009, s. 23.

sadece Avrupa tarihini odak noktası olarak kabul etmek de doğru bir yöntem olmasa gerekir. Çünkü dünya sadece Avrupa’dan ibaret değildir. Hem Avrupa tarihinde hem de dünya tarihinde önemli roller oynamış bulunan başka milletleri de bu sürecin içine dahil etmeden, sağlıklı sonuçlara ulaşılamaz. Dünya tarihinde önemli pay sahibi olan kavimlerden biri de Türkler’dir. Üstelik Türkler tek bir coğrafyada değil, dünyanın muhtelif coğrafyalarında yurtlar edinmişler ve değişik isimlerle anılan birçok devlet kurmuşlardır.¹⁷ Eskiçağ Türklüğünü de dikkate aldığımız zaman, Eskiçağ’ın zaman bakımından sınırlarını MS 10. yüzyıl ortalarına kadar uzatabiliriz.¹⁸ O halde denilebilir ki, Eskiçağ’ın başlangıç noktası MÖ 3200’ler, bitiş noktası ise MS 10. yüzyıl ortalarıdır.

Eskiçağ’ın zaman bakımından sınırlarını bu şekilde tespit ettikten sonra, şimdi de mekân bakımından sınırların nereden nereye kadar uzandığı meselesini gözden geçirebiliriz. Eskiçağ Tarihi (Antik Çağ Tarihi) otoritelerinin büyük çoğunluğu, Eskiçağ’ın mekân bakımından sınırlarını belirlerken daha ziyade Hellen (Yunan) ve Roma tarihindeki hadiseleri dikkate almışlardır.¹⁹ Onlara göre, Eskiçağ Tarihi mekân bakımından doğuda Hindistan’daki İndus vadisinden batıda İspanya ve Britanya’ya, kuzeyde Ren ve Tuna nehirlerinden güneyde Büyük Sahra’ya kadar uzanan saha içerisinde cereyan etmiştir. Bu muazzam sahanın birbiri ile teması yalnız Akdeniz aracılığı ile mümkün olmuştur. İşte bu yüzdendir ki, Eskiçağ Tarihi’ne “Akdeniz Medeniyetleri Tarihi” de denilir.²⁰

Ancak hemen belirtelim ki, bu geniş coğrafya, hiçbir zaman birlikte inkişaf etmemiştir. Bununla beraber, zaman zaman “evrensel devlet” yani “dünya devleti” fikri, Eskiçağ Tarihi’nde her zaman itibar görmüştür. Nitekim Makedonya kralı Büyük İskender ve Romalı büyük devlet adamı Julius Sezar, böyle bir dünya devleti kurmaya çalışmışlar ve bunda da kısmen başarılı olmuşlardır.²¹ Özellikle MÖ 330-30 yılları arasına tarihlenen Hellenistik Çağ’da, Roma İmparatorluğu, Eskiçağ dünyasının önemli bir kısmına egemen olmuş gibi görünür. Fakat Romalılar İran’a kadar gelebilmişler, daha doğuya Hindistan vadisine geçememişlerdir. Makedonya kralı Büyük İskender (MÖ 336-323) ise, 13 yıl süren kısa saltanatına rağmen, Hindistan’a kadar uzanmış, fakat o da batıyı (İtalya, İspanya, Britanya vs.) ele geçirememiştir.²²

Eskiçağ Tarihi’nin cereyan ettiği bu muazzam saha içerisinde doğan, gelişen ve nihayet çökmüş bulunan medeniyetler, Eskiçağ Tarihi’nin konusunu teşkil ederler. Bu ön bilgileri aktardıktan sonra şimdi de “Eski Doğu” ve “Eski Batı” kavramlarını biraz daha yakından incelemeye çalışalım. Bu kavramların gözden geçirilmesi, ele aldığımız konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1. “Eski Doğu” ve “Eski Batı” Kavramlarına Kısa Bir Bakış

1.1. “Eski Doğu” Kavramı

“Eski Doğu” denildiği zaman, Önasya ve Mısır’ın MÖ 3000 yıllarından MÖ 332-327 yılları arasında Büyük İskender tarafından fethine kadar uzanan zaman dilimi içerisindeki geniş coğrafya akla gelmektedir.²³ Önasya-Mısır kültür çevresinin tarihi, başında Sümerler ve Mısırlılar tarafından yazının icadı ve kullanılması ile başlayan, sonunda ise Hellenizm döneminde Doğu Akdeniz dünyasının İndus Irmağı’na kadar bir araya getirilmesinin yer aldığı

¹⁷ Ekrem Memiş, *Türk Kültür Tarihi*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Bursa 2015, s.6; İbrahim Kafesoğlu Abdulkadir Donuk, “Türk Tarihinin Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Elâzığ 1990, s. 42.

¹⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağda Türkler*, s. 31.

¹⁹ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 4.

²⁰ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 12; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 18.

²¹ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 19.

²² Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 19.

²³ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 15.

bir zaman kesiti içinde gelişmiştir.²⁴ Eski Doğu tarihinin coğrafi mekanı ise, Nubya Çölü’nün içlerine kadar Nil vadisi, Filistin ve Suriye, Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki “Mezopotamya” adıyla anılan alan, Anadolu ve İran’dır.²⁵ Bu geniş coğrafyanın siyasal, ekonomik ve kültürel anlamdaki ağırlık noktalarını Nil vadisi ile Dicle ve Fırat nehirlerinin hayat verdiği sahalar oluşturmaktadır. Çünkü bu alanlarda insanlık tarihinin en eski kültürleri ortaya çıkmış ve bu kültürler, çevre coğrafyaların kültürlerini de etkilemişlerdir.

Aslına bakılacak olursa, “Eski Doğu” kavramı, 19. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkmış ve 20. yüzyılda da tam anlamıyla oturmuş ve benimsenmiş bir kavramdır. Daha önceki dönemlerde Eski Doğu’nun zaman ve mekân boyutları dar bir çerçeve içerisinde tutulmuştu. Bunun sebebi, İbrani dilinde yazılmış olan Tevrat’ı işin içine dahil etmezsek, orijinal yazılı belgelerin henüz okunamamış olmaları ve dolayısıyla Eski Doğu Tarihi’nin yeniden kurgulanmasında bu belgelerin devre dışı tutulmaları idi. Bu dönemde Eski Doğu Tarihi ile ilgili bilgiler, bazı arkeolojik eserler ve Hellenler’in bu konudaki haberleri ile sınırlı kalmıştı. Ancak Fransız bilgini Jean François Champollion’un (1790-1832) Mısır Hiyerogliflerini, Alman Georg Friedrich Grotefend (1775-1853) ve İngiliz Sir Henry Creswicke Rawlinson’un (1810-1895) çivi yazısını çözmeleriyle birlikte önümüzde yepyeni ufuklar açılmış, Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerine ilişkin orijinal belgelerin okunması ve yayınlanması sayesinde Eski Doğu tarihi hakkındaki bilgilerimiz inanılmaz derecede artmıştır. Bütün bunlar bir yana, söz konusu yazıların çözülmesiyle “Egiptoloji”, “Assyoloji”, “Hititoloji” ve “İranistik” gibi bağımsız disiplinler hızla gelişmeye başlamış ve bu alanlarda yüzlerce akademik çalışma gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla günümüzde Eski Doğu Tarihi üzerine yapılmış binlerce çalışma vardır ve bunların sayısı her geçen gün artarak devam etmektedir.

1.2. “Eski Batı” Kavramı

En büyük kentleri Mykenai’den dolayı Mikenler adıyla da anılan Akalar’ı²⁶ da bu sürecin içerisine dahil edecek olursak, MÖ 2000’lerden MS 7. yüzyıl ortalarına kadar uzanan süre içerisinde oluşan Hellen-Roma kültürü, “Eski Batı” kavramının temelini teşkil etmektedir.²⁷ Söz konusu kültür, günümüz Avrupa kültürünün de esasını oluşturmaktadır. Eski Batı’ya temel teşkil eden bu iki kültürden Hellen kültürünü asıl önemli kılan şey, bu kültürün Eski Doğu’dan aldığı kültür unsurlarına kendine has yaratıcı gücüyle yeni boyutlar kazandırması ve “**tam insan**” kavramını ortaya çıkarması olmuştur.²⁸ Felsefe, edebiyat, sanat konularında ölümsüz eserler yaratan, teorik ve duyu dünyası gelişmiş Hellen kültürünün hemen yanı başında ortaya çıkan Roma kültürü ise, düzen anlayışı, hukuk sistemi, ordu teşkilatı ve devlet yönetiminde gösterdiği pratik yetenekleriyle karşımıza çıkmaktadır. Romalılar ayrıca Akdeniz’in doğusundaki yüksek “kent kültürü”nü, “köy kültürü”nün egemen olduğu Batı Akdeniz bölgesine ulaştırmışlar, böylece Hellen kültürünün Avrupa’ya taşınmasında da aracılık rolünü üstlenmişlerdir.²⁹ MÖ 330-30 yılları arasına tarihlenen Hellenizm dönemini saymazsak, büyük

²⁴ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 15.

²⁵ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 15.

²⁶ Akalar hakkında bilgi edinmek için bkz: Ekrem Memiş, *Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?)*, Altınpost Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2012, s. 222-234; Ekrem Memiş, “Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı X, E.Ü.E.F Yayını, İzmir 1995, s.41-54; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 222-234; Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 49-66; Ömer Çapar, “Ahhiyava Sorunu”, *A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 25, Ankara 1982, s. 387-413; Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1971, s. 59-87; Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihinin Giriş*, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2015, s. 49-54; Sarah B. Pomeroy, *Antik Yunan’ın Kısa Tarihi*, (çev. Oğuz Yarılgış), Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2020, s. 41-53.

²⁷ Bülent İplikçioğlu ise Akalar’ın ortaya çıkışını MÖ 1900’lere tarihlenmektedir. Bu konuda bkz: Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 16.

²⁸ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 16.

²⁹ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 16.

çaplı bölgesel bir devlet kuramayan “bireyci” Hellenler’in aksine, MÖ 30’lardan itibaren Akdeniz havzasında büyük bir imparatorluk kuran Romalılar’da vatandaşın devletine karşı sorumluluk ve görevleri, yani “toplumcu” bir anlayış ön plandaydı. Roma’nın başarısı her şeyden önce, modern dünyaya miras olarak bıraktığı “**tam devlet**” kavramı olmuştur.³⁰

Eski Batı kültür ve tarih bilgisi, sadece tarihçiler için değil, akıl ve anlayış sahibi her aydın için önem taşımaktadır. Çünkü modern insanın, evrensel uygarlığı ortaya çıkararak şartları iyi bilmesi gerekmektedir. Eski Batı dünyasının geçirdiği siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişim aşamaları incelendiği zaman, bunların günümüzde yaşanan gelişim süreci ile büyük benzerlikler gösterdiği; Antik Çağ’ın modern toplumlarda birçok bakımdan mevcudiyetini devam ettirdiği ve modern dünya kültürünün büyük ölçüde Antik kültür temeli üzerinde şekillendiği görülmektedir.³¹ Örneğin Antik Çağ’ın üç yönetim biçimi yani monarşi, oligarşi ve demokrasi, bugün de devam etmektedir. Eski Roma’nın hukuk formları, Antik Çağ’ın bilim, felsefe, edebiyat ve sanat konularındaki etkileri de günümüzde hala görülmektedir. Modern bilimler büyük ölçüde Antik Çağ mirası üzerine kurulmuşlardır. Platon ve Aristoteles’in ortaya attıkları felsefi sistem ve kavramlar, günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir.³² Evrensel dinlerin ve özellikle de tek tanrılı din sistemlerinin kökleri de Antik Çağ’a kadar uzanmaktadır. Doğrusunu söylemek gerekirse, yeterince Antik Çağ bilgisine sahip olmayan bir tarihçinin de donanımlı bir tarihçi olduğu söylenemez. Bütün bunlar bir yana, Antik Çağ’ı bilmeyen bir kimsenin, günümüzü tam manasıyla anlaması da mümkün değildir.

“Eski Doğu” ve “Eski Batı” kavramlarının ne olduğunu ana hatlarıyla gözler önüne serdikten sonra, özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru ortaya atılan ve kafaları karıştıran “Geç Antik Çağ” kavramını da biraz daha yakından incelemekte ve anlamaya çalışmakta yarar vardır.

2. “Geç Antik Çağ” Ne Demektir?

Prof. Dr. Turhan Kaçar, Cedrus VI (2018), s. 519-534’de yayınlanan “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak Birinci Bin Yıl” adlı makalesi ile Laodikeia Çalışmaları Ek Yayın Dizisi I’de çıkan “Geç Antik Çağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi” konulu kitap çalışmasında yer alan “Geç Antik Çağ Nedir?” başlıklı yazısında “Geç Antik Çağ” kavramının nasıl ortaya çıktığını ayrıntılı bir şekilde gözler önüne sermekte ve bu konuda bugüne kadar yapılan bilimsel çalışmaların bir değerlendirmesini yapmaktadır. Dolayısıyla Prof. Dr. Turhan Kaçar’ın bahsi geçen çalışmalarının son derece önemli olduğunu düşünüyoruz.

Yukarıda zikredilen makalelerden anlaşıldığına göre, Geç Antik Çağ tartışmalarında en önemli başlangıç veya çıkış noktası, İngiliz tarihçisi Edward Gibbon’un kaleme aldığı 6 ciltten oluşan *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (Roma İmparatorluğu’nun Çöküş ve Yıkılış Tarihi) adlı eseridir. Gibbon’un eseri, Roma Tarihi alanındaki ilk büyük tarihi coğrafya girişimi olup, söz konusu çalışma, MS 180 yılından (Roma İmparatoru Marcus Aurelius’un ölümü) İstanbul’un Türkler tarafından fethedilmesine kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Bu eser, kendisinden sonraki dönemi en çok etkileyen ve üzerinde hala en çok tartışma yapılan bir başyapıttır. Gibbon, Roma İmparatorluğu’nun çöküşünü barbar faktörü ve Hristiyanlığın etkisiyle açıklamaktadır.³³ Buradaki barbarlar elbette ki Germen kavimleriyle birlikte Batı Hun Türkleri’dir. Aslında Roma’nın ikiye ayrılmasında ve Batı Roma’nın çöküşünde asıl itici faktörün Türkler olduğu unutulmamalıdır.³⁴ Çünkü Avrupa’nın barbar kavimlerini Roma İmparatorluğu toprakları üzerine saldırtan asıl güç, yine Romalılar’a göre

³⁰ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 16.

³¹ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 17.

³² Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 17.

³³ Turhan Kaçar, “Geç Antik Çağ Nedir?”, *Geç Antik Çağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi*, (Ed. Celal Şimşek-Turhan Kaçar), Ege Yayınları, İstanbul 2018, s. 4.

³⁴ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 211.

“barbar” olarak nitelendirilen Türkler’dir. Dolayısıyla Roma İmparatorluğu’nun zayıflamasında ve yıkılmasında Türkler’in önemli bir paya sahip oldukları inkâr edilemez. Batı Roma İmparatorluğu’nun 476 yılında yıkılması sonucunda, o güne kadar Batı Roma’nın egemenliğinde yaşayan ve çeşitli isimlerle anılan Avrupa’nın barbar kavimleri özgürlüklerine kavuştular ve zaman içinde etnik olarak karışıp kaynaşarak bugünkü Avrupa milletlerinin oluşumuna zemin hazırladılar.³⁵ İşte bu yüzdendir ki, pek çok tarihçiye göre 476 yılı, bugünkü Avrupa’nın etnik temellerinin atılmasının başlangıcı olarak kabul edilir. Dolayısıyla söz konusu tarih, Antik Çağ’ın sonu ve Ortaçağ’ın da başlangıcı sayılır. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu fikre karşı çıkan pek çok tarihçinin varlığını da hesaba katmak gerekir. Çünkü Batı Roma İmparatorluğu çökse bile, Bizans merkezli Doğu Roma İmparatorluğu, Roma kültür ve geleneklerini neredeyse daha bin yıl devam ettirecektir. Bu süreçte de başta Avarlar, Göktürkler ve Hazarlar olmak üzere pek çok Türk kavmi, Antik Çağ dünyasında Doğu Roma (Bizans) ve Sani imparatorlukları ile farklı ilişkiler içerisinde olmaya devam etmişlerdir.

Doğrusunu söylemek gerekirse, insanlık tarihinin geçmişini yeniden düzenlemenin yegâne amacı, tarihçilerin işini kolaylaştırmaktır. Çünkü insanlığın uzun geçmişinde, pek çok dil ve kültür ortaya çıkmış ve bunlar geride tek elden kontrolü mümkün olmayan bir malzeme yığınına ve çeşitliliğine sebebiyet vermiştir. İşte bu yüzdendir ki, bir tarihçinin kontrol edemeyeceği kadar zengin ve farklı niteliklerdeki veri birikimini, tasnif etmek gereği ortaya çıkmıştır.³⁶ Fakat ilginçtir ki, bu tasnifin veya dönemleştirme girişiminin nasıl ve ne amaçla yapıldığı veya yapılacağı meselesi de farklı kültürel ve ideolojik tercihlerin ve çıkarların çakışma alanı haline gelmiştir. Bilindiği üzere, tarih çalışmalarında yaygın olarak kullanılan üçlü taksim; Eskiçağ, Ortaçağ ve Yeniçağ şeklindedir.³⁷ Ancak bu tasnifin dışında başka tasniflerin de bulunduğu unutulmamalıdır. Örneğin Marksist tarihçilik, geçmişi, “ilkel komünizm”, “köleci toplum”, “feodal toplum”, “kapitalizm” ve “sosyalizm” şeklinde tasnif etmektedir. MÖ 3. yüzyılda yaşamış olan Mısır tarihçisi rahip Manetho ise, Mısır tarihine ilişkin ünlü eseri Aigyptiaka’da Mısır tarihini hanedan esasına göre tasnif etmiştir. Pek çok İslam tarihçisi de bu hanedan tasnifi esasını benimsemiş olmalı ki, İslam tarihini, Asr-ı Saadet, Emevi, Abbasi gibi hanedanlar çerçevesinde ele alıp, incelemişlerdir.³⁸ Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür, ancak bunların hiç birisi, genel olarak benimsenen üçlü taksim kadar kapsayıcı olmamış ve yeterince rağbet görmemiştir.

Bu dönemleştirme bağlamında Antik Çağ ile Ortaçağ arasındaki sınırın nereye kadar uzatılabileceği meselesi de yaklaşık 50 yıldan beri tartışılmaktadır. Türkiye’de ise tarihçiler bu konulara yeterince ilgi göstermemişlerdir. Dolayısıyla dönemleştirme konularındaki tartışmalar Türk Eskiçağcılarını fazlaca etkilememiş olacak ki, onlar, son 50 yıldır yapılan tartışmaları bir kenara atarak, Antik Çağ ya da Eskiçağ denilen dönemi MÖ 3000’ler ile MS 476’da gerçekleşen Batı Roma’nın çöküşü arasını kapsayan zaman dilimi içerisine yerleştirerek, işin içinden sıyrılmayı yeğlemişlerdir. Bu durumda Antik Çağ’ın yaklaşık 3500 yıllık bir ömre sahip olduğu gerçeği ile karşı karşıya kalınır. Ancak bize göre, zaman bakımından yapılan bu sınırlandırma eksiktir. Çünkü bu hesaplamada Eskiçağ Türklüğü dikkate alınmamıştır. Daha önceki sayfalarda da vurguladığımız gibi, Eskiçağ’da büyük roller oynadığına şüphe olmayan Türkleri de işin içerisine dahil edecek olursak, bu sınırı MS 10. yüzyıla kadar uzatmamız gerekecektir ki, esasında doğrusu da budur. Bu hesaplama göre, İnsanoğlunun kayıt altına alınmış yaklaşık 5000 yıllık geçmişinin neredeyse %80’ini Eskiçağ ya da Antik Çağ oluşturmaktadır. Tarih çağları içerisinde Eskiçağ’ın bu kadar uzun bir süreyi kapsamaması,

³⁵ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 213; Ekrem Memiş, *Eskiçağda Türkler*, s. 95.

³⁶ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, *Cedrus VI* (2018), s. 520.

³⁷ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 520.

³⁸ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 520.

tarihçileri, söz konusu dönemi birtakım ara devirlere ayırma hevesine sevk etmiş görünmektedir. “Geç Antik Çağ” kavramı da bu kapsamda ortaya çıkmıştır.

Antik Çağ tarih yazıcılığında Gibbon’un mirası olan “Roma’nın gerilemesi ve çöküşü” üzerine temellenen meşhur tezi, bazı tarihçiler tarafından hala dikkate alınsa da 20. yüzyıl içerisinde yavaş yavaş farklı fikirler ve farklı yaklaşımlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu cümleden olmak üzere, I. Konstantin’in (324-337), imparatorluğu yeniden organize ederek Konstantinopolis’i başkent yapmasının ardından, Hristiyanlığı devlet dini olarak yasalaştırması, I. Theodosius (379-395) döneminde ise Hristiyanlık dışındaki diğer dinlerin yasaklanması, Hristiyanlığın zaferi olarak kabul edilmiştir.³⁹ İşte dini açıdan önem arz eden bu gelişmeleri takip eden birkaç yüzyılın tam anlamıyla Antik Çağ’ı yansıtmadığı gibi Ortaçağ’ın temel özelliklerine de uymadığı görüşü ortaya atılarak, bu ara dönemin farklı bir dönem olduğu vurgusu yapılmaya başlanmıştır. Bu tespiti ilk yapan, Avusturyalı sanat tarihçisi Alois Riegl olmuştur. Adı geçen tarihçi, 1901’de yayımlanan “Geç Roma Sanat Endüstrisi” isimli çalışmasında, 4.-7. yüzyıllar arası sanatının Klasik sanattan ve Ortaçağ sanatından farklı olduğu görüşünü ortaya atarak, bu dönemi “Geç Antik Çağ” olarak nitelendirmiştir.⁴⁰ Riegl’in bu tespiti ilk aşamada fazla dikkat çekmemiştir. Ancak Roma İmparatorluğu’nun batı yarısının 476’da ortadan kalkmasının, imparatorluk kurumlarını ortadan kaldırmadığı, topraklarının Germenlerce parsellenmesine rağmen, Romalılar’ın Akdeniz dünyasında tesis ettikleri ekonomik ve kültürel birliğin, 5.-7. yüzyıllar arasındaki dönemde de devam ettiği görüşü ortaya çıkmıştır.⁴¹ Bu görüşleri savunan kişi ise, Belçikalı ünlü Ortaçağ tarihçisi Henri Pirenne’dir. Adı geçen tarihçi, 1920’li yıllarda yazdığı iki makalesinde, yukarıdaki görüşlerini ayrıntılı bir şekilde gözler önüne sermiştir.

Pirenne’nin görüşleri, ölümünden sonra 1937’de yayımlanan “Hz. Muhammed ve Charlemagne” adlı eserinde en kapsamlı halini almıştır. Söz konusu eserden anlaşıldığına göre, Akdeniz dünyasındaki iktisadi ve kültürel birlik ve Roma İmparatorluğu’nun gerçek sonu, 8. yüzyılın başlarında İslam ordularının Doğu Akdeniz’i ve Kuzey Afrika kıyı şeridini tamamen kontrol altına alıp, Müslümanların İspanya’ya yerleşme süreciyle başlamıştı. Bu yaklaşımla Roma kültürünün ömrüne birkaç yüzyıl daha ekleyen Henri Pirenne, aynı zamanda Gibbon’un ortaya attığı “barbarlık” paradigmasını zayıflatmıştı. “Pirenne tezi” olarak bilinen bu yaklaşım, Batı tarih yazıcılığında birçok açıdan ele alındıysa da bu tartışmaların hiçbiri Türk tarih yazıcılığında yeterince itibar görmemiştir.⁴²

“Pirenne’nin tanımladığı dönemi Fransız tarihçi Henri-Irenee Marrou, pagan sanattan Hristiyan sanata geçiş, Hristiyanlık ve uygarlık gibi konuları tartıştığı “Roma’nın Çöküşü mü Geç Antikçağ mı?” başlıklı eserinde, Batı toplumlarının geçirdiği iç değişimleri, Roma uygarlığının enerjisi ve canlılığı olarak yorumlamıştır. Marrou’nun kronolojisi, Diocletianus ile Justinianus arası dönemi, yani MS 3.-6. yüzyıllar arasını kapsıyor ve Hellen-Roma kültürleriyle karakterize edilen Antik Çağ, Hristiyanlığın sağladığı enerjiyle biraz daha takviye edilmiş oluyordu.”⁴³

Klasik Hellen-Roma kültürünün ömrünün uzatılması amacıyla yapılan çalışmalara bundan sonra da devam edilmiştir. 1964’de A. H. Jones, arkeolojik verilerden ziyade yazılı materyali kullanmak suretiyle Roma İmparatorluğu’nun sosyal, ekonomik ve idari tarihi üzerine The Later Roman Empire isimli kapsamlı bir eser kaleme almıştır. Söz konusu eserde, 7. yüzyılın başına kadar olan dönemin, neden “Geç Roma İmparatorluğu” olarak nitelenmesi

³⁹ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 522.

⁴⁰ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 522.

⁴¹ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 522.

⁴² Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 522; Turhan Kaçar, “Geç Antik Çağ Nedir?”, s. 4.

⁴³ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 522.

gerektiği konusu ele alınmıştır.⁴⁴ Jones’in bu araştırmasını güncelleyen Cambridge Ancient History serisinin 13. ve 14. ciltlerinin yeni baskısında Hristiyanlık ve Germen krallıklarının doğuşuyla ilgili bölümlerin de eklenmesiyle eski kronolojik ve ideolojik çerçeveye terk edilmiş ve 3.-7. yüzyıllar arası “Geç Roma” ve “Geç Antik Çağ” olarak tanımlanmıştır.⁴⁵ İşin ilginç yanı, MS 500-700 arası, Ortaçağ dünyasına giriş dönemi olarak kabul edilmiştir. Bir başka anlatımla Ortaçağ’a giriş ile Geç Antik Çağ, içiçe girmiş görünmektedir.

Aslına bakılacak olursa, “Geç Antik Çağ” kavramını son 50 yıldır popüler hale getiren kişi, Peter Brown’dur. Brown’un 1971 yılında yayınladığı “The World of Late Antiquity” adlı eseri, günümüzde bu alanın neredeyse kutsal kitabı haline gelmiştir.⁴⁶ Bu eserde idari, siyasi ve ekonomik konulara değil, daha ziyade MS 2. yüzyılın sonlarından 8. yüzyılın ortalarına kadar Akdeniz dünyasının dini, kültürel ve sosyal tarihi üzerinde durulmaktadır. Brown böylelikle MS 2.-8. yüzyıllar arasını bütünüyle “Geç Antik Çağ” olarak kabul etmiş ve bu dönemi piskoposlar, azizler, keşişler ve manastırlar gibi dini öğelerle doldurmuştur. Peter Brown ayrıca, kendisinden önceki eserlerde yeterince yer verilmeyen İran tarihi (Partlar ve Sasaniler) ve İslam’ın ilk yüzyılımı da “Geç Antik Çağ”’a dahil ederek, bu dönemin coğrafi hudutlarını da genişletmiştir.⁴⁷ Adı geçen bilim insanı ayrıca 19 Mart 2011 tarihinde Pennsylvania Üniversitesi’nde yaptığı bir konuşmada, geniş bir alanı kapsayan İpek Yolu dünyasını da Geç Antik Çağ coğrafyası içerisine dahil etmiştir. Böylece Geç Antik Çağ’ın hem kronolojisini hem de coğrafi sınırlarını genişleten Peter Brown, Gibbon’un tezlerini de bir bakıma önemsizleştirmiştir.⁴⁸ Başka bir anlatımla, Gibbon’un ve onun gibi düşünenlerin ortaya attığı Roma İmparatorluğu’nun çöküş nedeni olarak öne sürülen Hristiyanlık, Peter Brown’un eserinde tam tersine bir fonksiyon üstlenmiş ve Hellen-Roma dünyasının klasik kültürünü kurtaran ve ona yeniden hayat veren bir faktöre dönüştürülmüştür.⁴⁹

Prof. Dr. Turhan Kaçar’ın da vurguladığı gibi, sadece bir dönem olarak tanımlanmaktan çıkıp bir disipline dönüştüğü iddia edilen “Geç Antik Çağ”, her yönüyle, pek çok özelliği bünyesinde barındıran “fonksiyonel bir modern akıllı kart” gibidir. Çünkü bir tarihçinin de ifade ettiği gibi, 20. yüzyılın ortalarında kendilerini Bizansçı, Erken Ortaçağcı, Geç Romacı veya Kilise Tarihçisi gibi farklı kimliklerle tanımlayan akademisyenler, artık tek bir “Geç Antik Çağ akıllı kartı” içerisinde toplanabilmektedirler.⁵⁰

Ancak bize göre, Sasaniler dönemi İran tarihini ve erken dönem İslam tarihini de Hellen-Roma kültürü ve Hristiyanlıkla içiçe soğan “Geç Antik Çağ” disiplininin Brown okulu mensuplarınca itibar görmesi, başta İranistler olmak üzere pek çok Antik Çağ tarihçisinin de bodoslama bir şekilde bu teze sarılacağı ve onu benimseyeceği anlamına gelmemelidir. Tam tersine, Peter Brown’un tezinin tutup tutmayacağı, belki 50 yıl daha geçtikten sonra anlaşılacaktır. Kaldı ki, daha şimdiden Peter Brown’un izleyicisi olan tarihçiler bile, kronolojik çerçeveyi MS 2. yüzyıldan 9. yüzyılın başlarına kadar uzatmışlardır. Böylece ortaya iki farklı Geç Antik Çağ anlayışı çıkmıştır. Bunlardan ilki, MS 3.-6. yüzyıllar arasını kapsayan ve bir geçiş dönemi olarak kabul edilen “Kısa Geç Antik Çağ”, ikincisi de Peter Brown’un kurguladığı MS 2.-8. ve hatta 9. yüzyıla kadar uzatılan “Uzun Geç Antik Çağ”dır. Uzun Geç Antik Çağ’ın Batı dünyasındaki sonunda Charlemagne, doğuda ise Abbasi hanedanının ortaya çıkışı vardır.

⁴⁴ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 523.

⁴⁵ Turhan Kaçar, “Geç Antik Çağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 523; Eric H. Cline-Mark W. Graham, *Antikçağ İmparatorlukları*, Çeviren: Ekin Duru, Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2020, s. 385.

⁴⁶ Peter Brown, *Geç Antikçağ Dünyası*, (çev. Turhan Kaçar), Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2022.

⁴⁷ Peter Brown, *Geç Antikçağ Dünyası*, s. 232-236.

⁴⁸ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s.523.

⁴⁹ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 524.

⁵⁰ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s.524; Edward James, “The Rise and Function of the Concept “Late Antiquity”, *Journal of Late Antiquity* 1(1), 2008, s. 20.

Charlemagne, hem Papalığın Ortaçağ Avrupa’sındaki konumu için hem de modern Avrupa’nın atası olması bakımından bir dönüm noktasıydı. İslam dünyasının yönünü daha doğuya çeviren Abbasiler ise, Garth Fowden’in ifadesiyle “İlk İslam Milletler Topluluğu”nu tesis ettikleri için önemlidir.⁵¹

Garth Fowden’in *Before and After Muhammad* adlı eseri⁵² birkaç katmanlı bir eser olarak görünmektedir. Katmanlardan birisi, günümüz dünyasının başat trendi olan “küreselleşmeyi”, Geç Antik Çağ dünyası üzerinden okuma girişimidir. Eserin temel kronolojik çerçevesinin bir ucunda MS 1. yüzyılda Hz. İsa ve Avgustus, diğer ucunda ise MS 11. yüzyılın başlarında Firdevsi, İbni Sina, İhvan-ı Safa risaleleri ve Ortaçağ’ın faal İtalyan kenti Pisa’nın değişen entelektüel iklimi vardır.⁵³ Kronolojik çerçevesi bütün 1. Binyılı kuşatan bu çalışmanın tematik odak noktası, coğrafi olarak Doğu Akdeniz dünyasıdır. Genelde Doğu dünyası, özelde ise İslam dünyası üzerine odaklanma, Batı’da yeni bir şey olmadığı gibi, tarihçilerle de sınırlı değildir. Gazeteciler, politikacılar, ilahiyatçılar ve daha pek çok profesyonel disiplin mensubu, Doğu dünyası ile yakından ilgilenmişlerdir. Edward Said, bu odaklanmayı “Oryantalizm” olarak kavramsallaştırmıştı.⁵⁴ Garth Fowden, 1993 yılında yayınladığı “*Empire to Commonwealth: Consequences of Monotheism in Late Antiquity*” adlı çalışmasında ise monoteizm ve evrensel imparatorluk iddiası arasındaki ilişkiyi ele almakta ve coğrafi olarak Doğu Akdeniz’e ve ötesine odaklanarak, bir dünya imparatorluğu kurmak için Mezopotamya’nın kontrolünün önemine vurgu yapmaktadır.⁵⁵ Fowden’a göre, Mümbit Hilal’in yani Mezopotamya’nın kontrolü, hem İran platosunda hem de Doğu Akdeniz’de siyasal ve kültürel anlamda etkin olmakla mümkündür. Fowden bu bağlamda siyasal içerikli ilk evrensel dünya imparatorluğunun Pers İmparatorluğu olduğuna işaret etmektedir. Ancak bu imparatorluğun kültürel anlamda bir evrensellik yaratmadığını, çünkü bunu gerçekleştirebilmek için Sabilik, Yahudilik, Manesçilik ve Hristiyanlık gibi evrensel içeriğe sahip dinlerin ve kültürlerin bir bütün olarak Pers İmparatorluğu’nda karşılığı olmadığına vurgu yapmaktadır.⁵⁶ Halbuki bahsi geçen bu dinler ve kültürler, Geç Antik Çağ kültürel evrenselliğinin oluşumunda ileri bir aşamayı temsil etmektedirler. Doğu’yu kontrol etmeden gerçek anlamda bir dünya imparatorluğu olunamayacağını, Roma imparatorları belki de hiç akıllarına bile getirmemişlerdi. Örneğin II. Constantius (337-361), I. Theodosius (379-395), II. Theodosius (408-450) veya Justinianus (527-565), sadece Doğu ile değil, ağırlıklı olarak Batı ile meşgul oldular. Hatta Justinianus’un batıda kaybettiği toprakları geri alabilmek için büyük gayret sarf ettiği, bilinen bir gerçektir.⁵⁷ Dolayısıyla Fowden’in ileri sürdüğü görüş, Eskiçağ’da yaşayanların değil, modern zamanlarda yaşayanların görüş ve düşüncelerini yansıtmaktadır.⁵⁸

Fowden’in 2016 yılında yayınlanan “Gibbon on Islam” başlıklı makalesinde ise İslam ve Geç Antik Çağ ilişkisi, Batı tarih yazımında Gibbon’a kadar geri gitmektedir.⁵⁹ İslam’ı merkeze alan bir çalışmanın Gibbon ile başlaması, son derece normaldir. Çünkü MS 2. yüzyıl sonlarından 15. yüzyılın ortalarına kadar uzanan bir dönemi ele alan Gibbon, Hz. Muhammed ve İslam tarihi hakkında, Fowden’a göre çok daha ayrıntılı bilgiler aktarmaktadır.⁶⁰ Fowden

⁵¹ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 524.

⁵² Garth Fowden, *Before and After Muhammad*, New Jersey 2014.

⁵³ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 525.

⁵⁴ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 525; Eric H. Cline-Marc W. Graham, *Antikçağ İmparatorlukları*. Çeviren: Ekin Duru, Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2020, s. 168.

⁵⁵ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 525.

⁵⁶ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 526.

⁵⁷ Eric H. Cline-Marc W. Graham, *Antikçağ İmparatorlukları*, Çeviren: Ekin Duru, Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2020, s. 399.

⁵⁸ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 526.

⁵⁹ Garth Fowden, “Gibbon on Islam”, *English Historical Review*, CXXXI/549, 2016, s. 261-262.

⁶⁰ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 527.

ayrıca Geç Antik Çağ çalışmalarında ve bu çağın dönemselleştirilmesinde İslam’ın son derece marjinal kaldığını, çünkü kronolojik olarak son sınırını 800'lere sabitleyen bir disiplinin İslam’ı ciddi manada kapsayamayacağı görüşünü dile getirmektedir. Fowden, daha sonra temel tezini ortaya atmakta ve “Birinci Binyıl” adıyla yeni bir dönemleştirme önermektedir.⁶¹ 20. yüzyılın başlarından itibaren önce Eskiçağ ve Ortaçağ arasında bir geçiş dönemi olarak 3.-6. yüzyıllar arasına yerleştirilen “Kısa Geç Antik Çağ” ‘ı hiç dikkate almayan ve 2.-9. yüzyıllar arasına kadar genişletilen “Uzun Geç Antik Çağ”ı hem isimlendirme hem de kronolojik çerçeve olarak yetersiz bulan Fowden, Geç Antik Çağ’ın dönemleştirme olarak terk edilmesini, bunun yerine “Birinci Binyıl”ın özgün bir dönem olarak ele alınması ve kullanılması gerektiğini öne sürmektedir.⁶² Dinsel evrenselciliğin bir dünya imparatorluğuna dönüşmesinde İslam’ın etkin bir rol üstlendiğine dikkat çeken Fowden, bu dinin Geç Antik Çağ’ın şekillenmesinde ve siyasal anlamda İlk İslam Milletler Topluluğu’nun oluşumundaki payına ve bu bağlamda İran ve Türk kökenli devletlerin etkinliğine işaret etmektedir.

Geç Antik Çağ’ın bir yandan 200 yıl daha geriye götürülerek, Hz. İsa’nın ortaya çıkması ve Augustus’un Klasik Roma Cumhuriyeti’ni imparatorluğa dönüştürmesi gibi iki çok önemli olayı birleştirerek başlatılması, yani “tek din, tek imparatorluk” düşüncesi, Fowden’in da işaret ettiği gibi, Hristiyan tarih yazımında Eusebius’a kadar geri götürülebilecek çok köklü ve anlaşılabilir bir yaklaşımdır.⁶³ Ancak bu yaklaşımın İslam tarihi ile ilişkilendirilmesi, Müslüman dünyası için anlaşılabilir bir durum değildir. Aslına bakılacak olursa, gerçek amacını İslam’ın şekillendiği dönemi tespit etmek olarak ilan eden Fowden, Avrupalı bir bakış açısıyla, İslam felsefi düşüncesinin içerisinde var olan Hellen-Latin unsurları öne çıkarmak suretiyle bu unsurları, İslam’la yeniden kaynaştırma denemesi önermektedir.⁶⁴ Fowden, bu önerisinin gerçekleşmesi durumunda, Avrupa’nın Müslüman nüfusunun asimile edilebileceğine inanmaktadır. Fakat asıl sorun, İslam’ın Avrupa tarihi içerisine nasıl dahil edilip kaynaştırılacağı ve özellikle Avrupa’da artan Müslüman nüfusun Avrupa kültürü içerisine nasıl entegre edilebileceği noktasında düğümlenmektedir. Hiç şüphe yoktur ki, entegrasyondan kastedilen, farklı kimliklerin özgün niteliklerini muhafaza ederek değil, Avrupa potası içerisinde eritilerek, asimile edilmesidir.⁶⁵

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, Geç Antik Çağ’ın kronolojik ve coğrafi kuşatıcılığını yetersiz bulan Fowden’in eserinin çıkış noktası, Geç Antik Çağ çalışmalarının İslam’ı marjinal bıraktığı düşüncesidir ve “Birinci Binyıl” gibi daha geniş bir kronolojik çerçeve, İslam’ı ve Abbasiler’in yayıldığı geniş coğrafyayı da kapsayacaktır. Aslında Fowden’in beslendiği entelektüel miras da Geç Antik Çağ dünyası üzerine çalışmalar yapan akademik çevreleri besleyen mirastan farklı değildir.⁶⁶ Fowden, *Before and After Muhammad* adlı eserinin ilk iki bölümünde, bu zengin mirasın bir değerlendirmesini yapmaktadır.

Fowden’in Müslümanları Avrupa kültürü içerisine dahil ederek kaynaştırma girişimi, bir başka anlatımla Müslümanları “asimile etme” programı olan “Birinci Binyıl” manifestosu, Hristiyan düşüncesinin modern dünyayı yeniden şekillendirme projesinden başka bir şey değildir. Fowden, modern Avrupa ve Amerika’ya hâkim olan Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanların inandığı dinlerin aynı kökten geldiklerini, yani bu üç dinin de İbrahimi dinlerden olduğunu, dolayısıyla bu dinlere mensup olan geniş kitlelerin inançlarıyla Hellen kökenli Aristocu felsefenin kaynaştırılarak yorumlanabileceğini, ancak bu kaynaştırma işinin

⁶¹ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 527.

⁶² Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 527.

⁶³ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 527.

⁶⁴ Garth Fowden, *Before and After Muhammad*, s. 83.

⁶⁵ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 528.

⁶⁶ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 530.

mutlak surette Hristiyan entellektüellerin kontrolünde olması gerektiğini savunmaktadır.⁶⁷ Fowden’in önerisinin ne kadar dikkate alınacağı, şimdilik belirsizdir. Çünkü tarihin her döneminde karşılaşılan kaynaştırma denemeleri sırasında, farklılıklar önemsizleştirilmekte ve etnik kimliklerin özgün nitelikleri değersizleştirilmektedir.⁶⁸ Dolayısıyla dinlerin veya kültürlerin doğal akışlarına müdahale edilerek masa başı söylemlerle kaynaştırma denemelerine girilmektedir ki, bu son derece yanlış bir yöntemdir. Üstelik bu denemelerde dinsel veya siyasal faktörler baş rolü oynamaktadır ki, ortaya atılan bu tür görüş ve teorilerin ve buna bağlı olarak Antik Çağ kendi içinde birtakım ara dönemlere ayırma denemelerinin iyi niyet taşımadığı gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir.

Özetleyecek olursak, her şeyden önce Geç Antik Çağ’ın kronolojisi konusunda tam bir fikir birliği yoktur. Başlangıç tarihi olarak 150, 200, 250, 284, 395, 400 veya 425 gibi çeşitli tercihler öne sürülmektedir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, dönemin ne zaman sona erdiği de belirsizdir. 565, 600, 641, 700, 750, 800 ve 1. Binyılın sonuna kadar alternatif tarihler önerilmektedir. Bu farklı kronolojiler yetmezmiş gibi, bir de “Kısa Geç Antik Çağ” ve “Uzun Geç Antik Çağ” ayrımı vardır.⁶⁹

Doğrusunu söylemek gerekirse, “Geç Antik Çağ” kavramı konusunda henüz tam bir fikir birliği oluşabilmiş değildir. Bu tartışmaların daha uzun yıllar devam edeceği anlaşılmaktadır.

“Geç Antik Çağ” hakkında aktardığımız bu bilgilerden sonra, genel anlamda Antik Çağ medeniyetlerinin günümüz medeniyetini nasıl etkilediği konusunu da ana çizgileriyle gözden geçirmekte fayda vardır.

3. Antik Çağ Medeniyetlerinin Çağdaş Medeniyete Etkileri

Günümüz Avrupa medeniyetinin eski Yunan ve Roma medeniyetlerinden kaynaklandığı, hemen herkes tarafından kabul edilmektedir. Ancak Antik Çağ medeniyetleri söz konusu olduğunda, Eski Doğu’da ve özellikle de Mısır, Mezopotamya ve Anadolu üçgeninde vücut bulup gelişen medeniyetleri de hesaba katmak gerekir. Çünkü Eski Yunan ve Roma medeniyetlerine temel teşkil eden her şeyin Eski Doğu’dan geldiği, bugün artık bilinmektedir.⁷⁰

Gerçekten, bugün dünya milletlerinin büyük bir bölümünün kullandığı Latin alfabesinin temeli, Eski Doğu’nun ticaretle ünlenmiş bir kavmi olan Fenikeliler’in kullandığı Fenike alfabesine dayanmaktadır. Tıp önce Mısır’da doğmuş ve gelişmiş, daha sonra bu bilgiler Batı Anadolu üzerinden Eski Batı dünyasına aktarılmıştır. Astrolojik gözlemlerin de ilk kez Babil’de başladığı unutulmamalıdır. İlk dünya haritasını çizenler ise Akkadlar’dır.

Günümüz dünya milletlerinin önemli bir kısmının kullandığı miladi takvimin de ilk kez Mısırlılar tarafından oluşturulduğu herkesin malumudur. Fakat özellikle belirtmek gerekir ki, büyük bir kısmı ilk kez Eski Doğu dünyasında görülen bu kültür unsurları, Batı medeniyetleri içerisine de girmiş ve asıl gelişmesini burada tamamlamıştır. Konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için yazı, hukuk, din, edebiyat, felsefe, tıp, tarih, coğrafya, astronomi, takvim, matematik gibi ilimlerin Doğu’dan Batı’ya nasıl aktarıldığını ve Batı’da nasıl ve hangi şartlar altında geliştirildiğini ve asıl önemlisi, günümüz medeniyetini nasıl etkilediğini örneklerle gözler önüne sermeye çalışalım.

Bilindiği gibi yazı, Mezopotamya’ya göçmen olarak gelen ve buradaki köy kültürünü şehir kültürüne dönüştüren Asya kökenli Sümerler tarafından MÖ 3200’lerde icat edilmiştir. Hece esasına dayanan ve yüzlerce işaretten oluşan bu yazının işaretleri çiviye benzediği için,

⁶⁷ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 530.

⁶⁸ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 531.

⁶⁹ Turhan Kaçar, “Geç Antik Çağ Nedir?”, s. 6.

⁷⁰ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 325.

Batılı bilim insanları Sümerler’in icadı olan bu yazıya çivi yazısı adını vermişlerdir. Sümerler’in icat ettiği çivi yazısı, yalnızca yazının mucidi olan Sümerler tarafından değil, Mısır dışta kalmak üzere, Eski Doğu’nun neredeyse bütün kavimleri tarafından benimsenmiş ve kendi dillerini ifade etmek için kullanılmıştır.⁷¹ Mısırlılar da aşağı yukarı aynı tarihlerde hiyeroglif yazıyı icat etmek suretiyle tarihi devirlere kucak açmışlardır. Ancak ne yazık ki hem çivi yazısı hem de hiyeroglif yazı geniş halk kitleleri tarafından yeterince ilgi görmemiştir, sadece rahipler, tüccarlar ve devlet yönetiminde kayıt tutma işleriyle uğraşan yazmanlara has bir sanat olarak kalmıştır. Ayrıca az da olsa aristokratik zümreler de bu yazıyı öğrenme ve kullanma konusunda istekli davranmışlardır. Halbuki söz konusu yazı sistemlerinde yüzlerce işaret olmasaydı, bu yazıları geniş halk kitleleri de rahatlıkla öğrenebilirlerdi.⁷² Nihayet halkın rahatlıkla öğrenebileceği yazıyı bir Eski Doğu kavmi olan Fenikeliler icat etmiştir. MÖ 1250’lerde ortaya çıktığı sanılan bu yazı sistemi harf esasına dayalı olup, 22 sessiz harften oluşuyordu. Kenanlılar adıyla da anılan Fenikeliler, gemicilikte ve deniz ticaretinde çok ilerlemişlerdi. Deniz ticaretinde son derece başarılı olan bir başka kavim daha vardı ki, onlar da Yunanlılar’dı. İşte Yunanlılar, Doğu milletleri ile ve özellikle de Fenikelilerle gerçekleştirdikleri yoğun ticari ilişkiler çerçevesinde harf esasına dayanan yazı sistemini de aldılar⁷³. Daha sonra bu yazıya iki adet vokal (sesli harf) ekleyerek ve kendi dillerine uyarlayarak MÖ 9. yüzyılın ortalarında veya 8. yüzyılın başlarında Yunan alfabesini meydana getirdiler.⁷⁴ Yunan alfabesi de Latin alfabesine kaynaklık etti.

Bütün bunlar bize göstermektedir ki, bugün sadece Avrupa milletlerinin değil, diğer kıtalarda yaşayan pek çok milletin de kullanmakta olduğu Latin alfabesinin esası, gerçekte Doğulu bir kavim olan Fenikeliler’in yazısına, bu yazının temeli de çok daha gerilere gidecek olursak, Sümerler’in icat ettiği çivi yazısına dayanmaktadır.⁷⁵

Hukuk alanında da Sümerler’le başlayan, Babilliler ve Asurlular’la devam eden hukuk sistemi⁷⁶, Eski Batı’ya kaynaklık etmiş, Eski Batı medeniyetinin önemli merkezlerinden biri olan Roma’nın meydana getirdiği meşhur “On iki Levha Kanunları”⁷⁷ da bugünkü Avrupa hukuk sistemine temel teşkil etmiştir.

Dini inançlar bakımından da Eski Doğu’dan Eski Batı’ya, oradan da çağdaş milletlerin din ve inanç sistemlerine aktarılan pek çok unsur vardır. Örneğin MÖ 1350’lerde iktidara gelen Mısır firavunu IV. Amenofis, çok tanrılı Mısır dinini reddederek, “Atonizme” adı verilen ve tek tanrı inancına dayanan bir din getirmiş⁷⁸, fakat ölümünden sonra tekrardan çok tanrılı din sistemine dönüş yapmıştır.

Makedonya kralı Büyük İskender’in (MÖ 336-323) yapmaya çalıştığı önemli reformlardan biri de egemen olduğu topraklarda tek tanrı inancını yerleştirmektir.

⁷¹ Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 24.

⁷² Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 326-327.

⁷³ Yusuf Kılıç-Elvan Eser, *Nuh Tufanı Yazılı Kaynaklar Işığında Mukayeseli Tufan Olayı*, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2022, s. 50.

⁷⁴ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 327; Eric H. Cline-Marc W. Graham, *Antikçağ İmparatorlukları*, s. 148.

⁷⁵ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 327.

⁷⁶ Hukuk konusunda geniş bilgi edinmek için bkz: Ekrem Memiş, “Eski Yakın Doğu’da Adalet Anlayışı ve Kanun Koyucular”, *Oannes Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(1), Mart 2021-Samsun, s. 1-37.

⁷⁷ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 299-301.

⁷⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 83; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 108; Turgut Yiğit, *Eski Mısır Tarihi*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2019, s. 119-120; Afetinan, Ayşe, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 232-234.

Hız. İsa'nın getirdiği Hristiyanlık dini de evrensel bir dindi ve tek tanrı inancına dayanıyordu. Romalılar bu dini kabul etmemek konusunda uzun süre direndilerse de imparator I. Theodosius, 380 yılında Hristiyanlığı devlet dini haline getirdi.

MS 7. yüzyılın başlarında ise tek tanrılı yeni bir din daha doğmuştur ki, bu da Hz. Muhammed'in getirdiği evrensel nitelikteki İslam dinidir.

Hindistan ve Çin gibi Uzak Doğu ülkelerinde yaşayan kitlelerin inanç sistemlerini bir tarafa bırakacak olursak, bugün dünyada yaşamakta olan insanların önemli bir kısmı, bu iki büyük dine mensupturlar. Ancak unutmamak gerekir ki, insanoğlu geçmiş dönemlere ait gelenek ve göreneklerini de girmiş olduğu yeni dinlere şırınga etmeyi ihmal etmemiştir. Örneğin Hristiyan dinini yaymakla görevlendirilen “On iki Havari” ile Yunanlılardaki “On iki Olympos Tanrısı” arasında bir paralellik vardır. Eski Doğu dinlerindeki fal ve büyücülük Eski Batı dinlerine girdiği gibi, günümüz toplumlarının yaşantısında da yer tutmaya devam etmektedir. Mezopotamya medeniyetinde ortaya çıkan ve “Ziggurat” adı verilen basamaklı mabetlerin de İslam dinindeki minarelerin ilk örnekleri olduğu unutulmamalıdır.

Görülüyor ki, binlerce yıl öncesine ait inanç sistemleri ve dini öğeler, günümüz toplumlarının inanç sistemlerinde de küçük birtakım değişikliklerle varlığını sürdürmektedir.⁷⁹

Başta destanlar olmak üzere, Eski Doğu'da meydana getirilen pek çok edebi eser, bazen olduğu gibi bazen de küçük birtakım değişikliklerle Eski Batı edebiyatına girmiş, oradan da kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Örneğin eski bir Anadolu kavmi olan Hurriler'in “Kumarbi Efsanesi”, MÖ 7. yüzyılda yaşadığı sanılan Yunan ozanı Hesiodos'un “Theogonia”⁸⁰ adlı eserine esin kaynağı olmuştur. Gerçekten, her iki eserde de evrenin ve tanrıların yaratılışı anlatılmaktadır. Yine aynı şekilde Mezopotamya coğrafyasında meydana gelen ve o dönemde yaşayan insanların hafızasında korkunç izler bırakan “Tufan Efsanesi”, çivi yazılı kaynaklardan⁸¹ Tevrat'a⁸² ve Kur'an-ı Kerim'e⁸³ de geçmiş, böylelikle günümüz dünyasında yaşayan insanların da bu doğal afet hakkında bilgi sahibi olmaları mümkün kılınmıştır.

Felsefeye gelince; MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında yetişen düşünürlerin önemli bir kısmı ya Atinalı ya da Atina'da yerleşmiş yabancılarıdır. Anadolu'da ise tabiat felsefesi ile ilgilenen filozoflar vardı. Bu dönem düşünürlerinden biri olan Efesos'lu Herakleitos, Miletos'lu filozofların madde teorilerini ele alarak, tabiatta hiçbir şeyin olduğu gibi kalmayıp sürekli olarak şekil değiştirdiğini öne sürmüş ve bu görüşünü, “Her şey akıp gider” cümlesi ile özetlemişti. Bu filozofa göre, zıt elementlerin çatışmasından gelişim doğar. Her şeyi meydana getiren, her şeye egemen olan mücadeledir.

Dünya hakkındaki görüşünü akıl ve mantığa dayandıran ve bu yüzden Yunan Felsefe Tarihi'nin ilk rasyonalist filozofu sayılan Eleiah Parmenides, Herakleitos'un teorilerini

⁷⁹ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 328.

⁸⁰ Bu konuda geniş bilgi edinmek için bkz: Hesiodos, *Eseri ve Kaynakları*, (çev. Sabahattin Eyuboğlu, Azra Erhat), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1977.

⁸¹ Tufan olayı hakkında bilgi veren en eski vesika, Gılgamış Destanı'nın 11. Tableti'dir. Ayrıca WB 444 denilen Sümer Kral Listesi ile MÖ 3. yüzyılda yaşamış olan rahip Berossos'un “Babyloniaca” adlı eserinde söz konusu felaket hakkında bilgi verilir. Gılgamış Destanı hakkında daha geniş bilgi edinmek isteyenler aşağıdaki eserlere bakabilirler: Nancy K. Sandars, *The Epic of Gilgamesh*, Penguin Books, London 1978; Jean Bottero, *Gılgamış Destanı*, (çev. Orhan Suda), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005. Nuh Tufanı hakkında yayımlanan en son çalışma ise meslektaşımız Prof. Dr. Yusuf Kılıç'ın Elvan Eser ile birlikte kaleme aldığı kitaptır. Bu çalışma için bkz: Yusuf Kılıç-Elvan Eser, *Nuh Tufanı Yazılı Kaynaklar Işığında Mukayeseli Tufan Olayı*, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2022.

⁸² *Tekvin*, VI-IX.

⁸³ *Hud Suresi*, Ayet: 36-48.

reddetmiş, dünyada her şeyin değişir gibi görüldüğünü ama gerçekte hiçbir şeyin değişmediğini dile getirmiştir.⁸⁴

Sicilya’da yetişen MÖ 5. yüzyıl filozoflarından Akragaslı Empedokles ise İyonya tabiat filozoflarının madde teorilerini ele alarak, dünyada ateş, su, hava ve toprak olmak üzere, 4 ana madde bulunduğunu, her şeyin bu ana maddelerin birleşmesinden meydana geldiğini; dolayısıyla her oluşun bu 4 maddenin birleşmesi ya da ayrışmasından başka bir şey olmadığını, fakat bu maddeleri harekete geçirebilmek için bazı dış kuvvetlere ihtiyaç olduğunu öne sürmüştür.⁸⁵ Bu kuvvetler, “sevgi” ve “nefret”tir. Sevgi, maddeleri birleştirir, nefret ise birbirinden ayırır.

Perikles zamanında (MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısı) Atina’da felsefe sistemini açıklamaya başlamış olan Klazomenai’li Anaksagoras ise dünyada bulunan her şeyin elementlerden meydana geldiğini, madde ile ruhun farklı şeyler olduğunu ortaya koymuştur.

Hellenizm döneminde ise felsefe alanında çok daha önemli adımlar atılmıştır. Örneğin Kıbrıslı Zenon, Atina’da direkli bir galeride (stoa) yeni bir okul kurmuş ve ideal hayatın, doğaya uygun olarak yaşamak olduğunu ileri sürmüştür. Epikur adlı bir başka filozof ise hayatın en büyük amacının her şeyden zevk almak olduğunu iddia etmiştir. Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz ve görüşlerini özetlemeye çalıştığımız Eskiçağ filozoflarının felsefi görüşleri, daha sonraki dönemlerde gerçekleştirilen felsefe araştırmalarına da temel teşkil etmiş, kaynaklık etmiştir.

Antik Çağ kavimleri içerisinde tıp ile ilgilenen en eski kavim, Mısırlılar’dır.⁸⁶ Tıbbın temelleri tapınaklarda atılmıştır. Rahipler, tanrıların himayesine sığınan hastalara bakmağa başlamışlar ve zamanla birtakım ilaçlar bulmuşlardır. Daha sonra tapınaklarla herhangi bir bağlantısı olmayan hekimler de yetişmiştir. Orta İmparatorluk (MÖ 2050-1580) devrinden itibaren tıpla ilgili çeşitli eserler yazılmış ve hangi ilaçlarla hangi hastalıkların tedavi edileceğine ilişkin bilgiler verilmiştir. Ancak ne var ki, elitlerin dışında kalan geniş halk kitleleri, büyüünün hastalıkların tedavi edilmesi için yegâne yöntem olduğuna inanmışlar ve büyüye başvurmaktan hiçbir zaman geri kalmamışlardır.⁸⁷

Tıp ilmi de aynen felsefede olduğu gibi Hellenizm Çağı’nda yepyeni bir evreye girmiştir. Gerçekten bu dönemde Mısır’ın İskenderiye kentinde bir anatomi enstitüsü kurulmuş ve bu enstitüde doğrudan doğruya ceset üzerinde incelemeler yapılmıştır. Bu incelemeler sonunda beyin ve bel kemiğinin, sınırların merkezi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca nabızın önemi ve kan dolaşımı hakkında da kayda değer bilgiler edinilmiştir. Görüldüğü üzere, bu bilgilerin hepsi bugünkü tıp ilmine temel teşkil eden son derece kıymetli bilgilerdir.⁸⁸

Tarihe ve tarih yazımına ehemmiyet veren en eski kavimler yine Eski Doğu kavimleridir. Mezopotamya kralları ve Mısır firavunları başta olmak üzere, Anadolu’daki Hitit ve Urartu kralları yıllık icraatlarını tabletler, kitabeler ya da papirüsler üzerine kaydettirmişlerdir. Fakat asıl tarihçilik, Eski Batı’da filizlenmeye başlamıştır. Miletos’lu Hekataios⁸⁹, Halikarnassos’lu

⁸⁴ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 329.

⁸⁵ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 330.

⁸⁶ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 330.

⁸⁷ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s.330.

⁸⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s.331.

⁸⁹ MÖ 6. yüzyılın sonları ile 5. yüzyılın başlarında yaşamış olan Hekataios, sözlü mitolojik tarihçiliği ilk kez yazılı tarihçiliğe dönüştüren kişi olarak tanınır. İki önemli eseri vardır ki, bunlardan biri *Periodos Ges*, ikincisi de *Genelogia* ismini taşımaktadır. Eserlerinde günümüze sadece parçalar kalmış olan Hekataios, olayların neden ve sonuçları üzerinde durmamış, tarihi gerçekleri mitoloji ile karıştırmış, eleştiriye hiç yer vermeden olayları sadece arka arkaya sıralamakla yetinmiştir. Bu hususta bkz: Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, s. 52; Eric H. Cline-Mark W. Graham, *Antikçağ İmparatorlukları*, s. 159.

Herodotos⁹⁰, Atina’lı Thukidides⁹¹ ve Roma tarihçisi Tacitus⁹², Eski Batı dünyasının yetiştirdiği tarihçiler arasında ilk aklımıza gelenlerdir.

Takvim ilminin temelleri de daha önceki sayfalarda dile getirdiğimiz gibi, Mısırlılar tarafından atılmıştır. Gerçekten Mısırlılar, Nil nehrinin periyodik taşmalarından hareket etmek suretiyle 1 senenin tamı tamına 365 gün 6 saat olduğunu doğru olarak hesap etmişlerdir. Başka bir anlatımla, bugünkü dünya milletlerinin önemli bir kısmının kullandığı miladi takvimin asıl mucitleri, eski Mısırlılar’dır. Bu takvim sistemi Romalı komutan Julius Sezar tarafından alınarak ve küçük birtakım düzenlemeler yapılarak “Jülien Takvimi” denilen takvim meydana getirilmiştir. 1582 yılında ise Papa XIII. Gregorien, Jülien Takvimi üzerinde küçük bazı değişiklikler yapmak suretiyle kendi adını verdiği Gregorien Takvimi’ni oluşturmuştur. Kısaca ifade etmek gerekirse, Gregorien Takvimi’nin temeli Jülien Takvimi’ne, Jülien Takvimi’nin esasları da Eski Mısır Takvimi’ne dayanmaktadır.⁹³

Matematik ve astronominin ilk ortaya çıktığı coğrafya da Mezopotamya coğrafyasıdır. Fakat bu iki önemli bilim dalındaki asıl gelişmeler, Hellenizm Çağı’nda meydana gelmiştir. Nitekim matematikte İskenderiye’li Evklides (MÖ 3. yüzyıl), “Elementler” adlı eserinde, o zamana kadar elde edilen geometri bilgisini açık bir surette düzenlemeyi başarmış, İskenderiye’de eğitim görmüş olan Antik Çağ’ın en büyük matematikçilerinden Syrakuzalı Archimedes (MÖ 3. yüzyıl), yeni araştırmalar ve keşifleri ile matematiği en yüksek seviyeye çıkarmış ve matematikte topladığı düsturları, uygulamaya da yansıtmak suretiyle mekanik bilimin temelini atmıştır. Birtakım makinaların ve en çok da savaş makinalarının yapılmasına imkân sağlayan ve bazı krallar tarafından teşvik edilen mekanik bilimi, Byzantion’lu Filon ve İskenderiye’li Ktesibios tarafından geliştirilmiştir. İskenderiye’de eğitim gördükten sonra Efesos ve Bergama’da incelemeler ve yayınlar yapan Perge’li Apollonios ise teorik matematikte konik kesimler teorisini işlemiş ve birçok hususta Archimedes’i geride bırakmıştır.⁹⁴

Matematik alanındaki ilerlemeler astronomiye de yansımış, bu alanda eskiden beri ileri bir seviyede bulunan Mezopotamya’nın tesiri altında birçok sorun halledilmiştir. Bu cümleden olmak üzere, Sisam’lı Aristarhos (MÖ 5. yüzyıl), güneş çapını dünya çapının 12 misli olarak hesaplamış, güneş sistemi teorisini ortaya atarak, dünyanın kendi eksenini etrafında dönerken aynı zamanda güneşin çevresinde de hareket ettiğini ileri sürmüştür. Fakat bu iddialarını kesin olarak ispat edemeyen Aristarhos, çağdaşları tarafından dinsizlikle suçlanmış ve bu teori Kopernik’e

⁹⁰ MÖ 5. yüzyılda yaşamış olan Halikarnassos’lu (Bodrum’lu) Herodotos, gerçek anlamdaki ilk tarihçidir. Atina’lı devlet adamı Perikles’in teşviki ile kaleme aldığı 9 kitaptan oluşan “Historia” adlı eserinde MÖ 490-479 yılları arasında cereyan eden ve Doğu ile Batı dünyasının ikinci büyük mücadelesi olarak kabul edilen Pers-Yunan savaşlarını ele almıştır. Romalı ünlü hatip Cicero tarafından “Tarihin Babası” olarak nitelendirilen Herodotos, görüşlerini genellikle birbirinden ayırmışsa da rivayetleri dahi kitabına aldığından hikayeci ya da nakilci tarihçiliğin öncüsü olarak kabul edilmiştir. Herodotos’un eseri için bkz: Herodotos, *Herodot Tarihi*, (çev. Mümtakim Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002; Eric H. Cline-Mark W. Graham, *Antikçağ İmparatorlukları*, s. 158-160.

⁹¹ MÖ 460-400 yılları arasında yaşamış olan Atina’lı Thukidides hem öğretici tarihçiliğin hem de bilimsel tarihçiliğin öncüsü olarak kabul edilir. 8 kitaptan oluşan Peloponnesos’lularla Atina’lıların Savaşı adlı eserinde, MÖ 431-404 yılları arasında cereyan eden Pelopones Savaşlarını ele almıştır. Söz konusu savaşlar aslında Yunanistan’ın iki önder şehri olan Sparta ile Atina arasında yaşanan ve Yunan dünyasına büyük zararlar veren bir iç harptir. Tarih yazışı ve anlayışı yönünden Thukidides, yeni bir zihniyetin öncüsüdür. Yazar, kronolojiye önem vermiştir. Thukidides olayların sadece nedenlerini aramakla kalmamış, onları eleştirmiştir. Herodotos’un yaptığı gibi doğaüstü kuvvetlere eserinde yer vermeyen Thukidides, konu ve zaman bakımından da kendisine bir sınır belirlemiş ve bu sınırların dışına kesinlikle çıkmamıştır. Thukidides kaynak eleştirisine de önem vermiş, gerçekçilikten asla ödün vermemiştir. Thukidides’in üslubu da mükemmeldir. Cümleleri kısa ve güzel, anlaşılması kolaydır. Günümüz Eskiçağ tarihçileri, yazım ve anlatım tekniği bakımından Thukidides’i kendilerine örnek almaktadırlar.

⁹² MS 56-120 yılları arasında yaşamış olan Gaius Cornelius Tacitus, tarihçiliğinin yanı sıra ünlü bir hatip, avukat ve senatördür. Roma tarihi ve imparatorluğun kuzeyindeki Germanialılar üzerine yazdığı eserleriyle tanınır.

⁹³ Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, s. 40; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 100.

⁹⁴ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 336.

kadar hiç kimse tarafından tam olarak benimsenmemiştir. MÖ 2. yüzyılda yaşamış olan Nikea’lı (İznik’li) Hipparhos ise gece ve gündüzlerin eşitlendiği zamanları doğru olarak tespit etmiştir.⁹⁵

Bir taraftan matematik ve astronominin ilerlemesi, diğer taraftan askeri seferler ya da inceleme gezileri neticesinde düşünce ufuklarının genişlemesi, coğrafya biliminde de önemli gelişmelere zemin hazırlamıştır. Uzak ülkelerde dolaşmış olan seyyahların yazdıkları eserler arasında İndus nehri ağzından Basra Körfezi’ne kadar gelen Amiral Nearhos’un ve Arabistan Yarımadası’nı dolaşan Androstenes’in eserleri, Filon isimli bilginin Kızıldeniz ve Güney Arabistan’dan bahseden kitabı ve Hindistan’da Ganj Bölgesi’ne kadar ilerleyerek Kral Candragupta ile görüşen Megastenes’in “İndika” adlı kitabı gösterilebilir. Bundan başka, Hazar Denizi’nin okyanusun bir parçası olup olmadığını tespit etmek üzere bu bölgeye gönderilen inceleme heyetleri, doğru bir sonuç elde edemediği için geri dönmüşlerdir. Nitekim Herakleides, İskender’in ölümü üzerine bu işten vazgeçmiş, MÖ 3. yüzyılda Selevkoslar tarafından aynı bölgeye gönderilen Patroklas ise yanlış bir tespitle bulunarak, Hazar Denizi’nin okyanusa bağlı olduğunu iddia etmiştir.⁹⁶

Fakat o dönemin coğrafya ufku yalnız doğu değil, batı yönünde de genişlemiştir. Nitekim Masalya’lı Piteas, Britanya adalarını keşfetmiş, Kuzey Denizi’ni aşarak Elbe Irmağı ağzına kadar ilerlemiş, bu seyahat sırasında yaptığı gözlemler ve kutuptaki buzulların durumuna ilişkin ilginç bir eser kaleme almıştır.⁹⁷

Yaptığı coğrafya araştırmalarının yanı sıra bir Yunan Kültür Tarihi de yazmış olan Dikaiarhos, dünyanın yuvarlak olduğu teorisini kabullenerek onun genişliğini ölçmüş, aynı zamanda bazı dağların yüksekliklerini de tespit etmeye çalışarak, bu yüksekliklerin dünya çapına kıyasla bir hiç olduğunu ortaya koymuştur. Fakat özellikle belirtmek gerekir ki, coğrafya araştırmalarını en yüksek seviyesine ulaştıran kişi, MÖ 3. yüzyılda İskenderiye kentinde yaşamış olan Eratosthenes adlı bilimci. Tıpkı Amasyalı coğrafyacı Strabon gibi Eratosthenes’in de “Geographika adlı büyük bir eseri vardır. Söz konusu eserinde Eratosthenes, sadece dünyanın çevresini doğru olarak hesaplamakla kalmamış, aynı zamanda bir dünya haritası da çizmiştir. Bu haritada Eratosthenes insanlarla meskûn dünyayı kuzey ve güney olmak üzere iki büyük bölüme ayırmış, bu bölümler içinde çeşitli yerleri enlem ve boylamlarına göre belirlemek suretiyle ilk bilimsel haritayı oluşturmuştur. Bu haritada en çok Akdeniz ülkelerinin yerlerini isabetli bir şekilde göstermiş, fakat dünyanın diğer yöreleri için aynı başarıyı sağlayamamıştır.

Yukarıda coğrafya sahasında özetleyerek aktarmaya gayret ettiğimiz bu gelişmeler, coğrafi keşiflerin yapılmasına ve yeni kıtaların keşfine de öncülük etmiştir.

Ana çizgileriyle ortaya koymaya çalıştığımız bütün bu gelişmeler gösteriyor ki, yazıdan hukuka, edebiyattan felsefeye, matematikten astronomiye, tarihten coğrafyaya kadar bütün bilimler, önce Eski Doğu’da ortaya çıkmış, oradan da Eski Batı’ya aktarılmıştır. Ancak hemen belirtelim ki, Doğu’lu medeniyet unsurlarının Batı dünyasına aktarılmasında Anadolu ve özellikle de Batı Anadolu Bölgesi, önemli bir görev üstlenmiştir. Bu aracılık rolü, Anadolu medeniyetinin bünyesine de yansımış, Anadolu medeniyeti adeta Doğu ve Batı kültür unsurlarının içiçe karışıp kaynaştığı ahenkli bir yapı haline gelmiştir.

Antik Çağ’da yaratılan eserler, Avrupa’nın 15. yüzyılda başlattığı Rönesans ve Reform hareketlerinin de temelini oluşturmuş, söz konusu eserler tercümeler yoluyla Avrupa dillerine çevrilerek, adeta yeniden keşfedilmiştir. Doğrusunu söylemek gerekirse, günümüz medeniyeti

⁹⁵ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 336.

⁹⁶ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 336.

⁹⁷ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 337.

aslında Antik Çağ medeniyetleri üzerinde durmaktadır ve günümüz dünyasının insanı, Antik Çağ medeniyetlerini yaratan kavimlere çok şey borçludur.

Sonuç

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, tarihin en ilginç konuları tarihçilerin uyuşmazlığa düştüğü konulardır. “Antik Çağ” kavramı da uyuşmazlığa düşülen konular arasında yer almaktadır. Fakat daha da kafa karıştırıcı bir mesele vardır ki, o da sonradan ortaya atılan “Geç Antik Çağ” kavramıdır. Üstelik Geç Antik Çağ’ın zamansal sınırları tam olarak belirlenemediği gibi, mekânsal sınırları da sürekli değişikliğe uğramaktadır.

Antik Çağ ya da Eskiçağ denilen dönem, yazının icadı ile başlar ve son tetkiklere göre de MS 10. yüzyıla kadar devam eder. Başka bir anlatımla yazının ortaya çıktığı MÖ 3200’lerden MS 10. yüzyıl ortalarına kadar uzanan Antik Çağ, tarihi devirler içerisinde en uzun ömürlü olanıdır. Antik Çağ, insanoğlunun kayıt altına alınmış yaklaşık 5000 yıllık geçmişinin neredeyse %80’ini teşkil eder. Aslında diğer çağlar, Antik Çağ temeli üzerinde durmaktadırlar. Çünkü Antik Çağ medeniyetleri olmasaydı, günümüz medeniyeti olmayacaktı. Gerçekten, yazıdan eğitime, hukuktan felsefeye, tarihten coğrafyaya, matematikten astronomiye, tıptan doğa bilimlerine varıncaya kadar, her şeyin temeli Antik Çağ’da atılmıştır. Hal böyleyken, Antik Çağ’ı orasından burasından çekiştirip, onu kendi içerisinde tekrardan birtakım ara bölümlere ayırmanın kesinlikle mantıklı bir yanı yoktur. Üstelik bu ayırımı yapanların, bilimsel amaçlardan çok, siyasi ve dinsel kaygılarla böyle bir yapılandırmaya ihtiyaç duydukları, bizzat kendileri tarafından, eserlerinde dile getirilmektedir.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Eski Yakın Doğu medeniyetlerinin vücut bulduğu geniş coğrafyada kazı ve araştırma faaliyetleri başlatılıncaya ve yüzbinlerce yazılı belge ortaya çıkarılıncaya kadar, Antik Çağ’la ilgili bütün bilgilerimiz, Klasik Yunan müelliflerinin kitaplarında yer alan bölük pörçük bilgilere ve Tevrat’ta aktarılan hikayelere dayanıyordu. Üstelik Antik Çağ denildiği zaman da sadece Yunan ve Roma tarihlerinin MÖ 8. yüzyılda başlayıp MS 6. yüzyıl sonlarına kadar uzanan zaman dilimi içerisindeki faaliyetleri akla geliyordu. Halbuki Eski Yakın Doğu medeniyet merkezlerinin keşfedilmesiyle birlikte Antik Çağ’ın hem zaman hem de mekân bakımından sınırları genişledi. Günümüzde artık bu sınırın zamansal başlangıcı MÖ 3200’lere, sonu ise yukarıda da ifade ettiğimiz gibi MS 10. yüzyıl ortalarına kadar uzatılmıştır. Mekânsal sınırların da epeyce genişlediği anlaşılmaktadır. Buna göre, Antik Çağ’ın mekânsal sınırları doğuda İndus vadisinden batıda İspanya ve Britanya’ya, kuzeyde Ren ve Tuna nehirlerinden güneyde Büyük Sahra’ya kadar uzanmaktadır. Bu geniş coğrafyanın ortak paydası Akdeniz’dir. Bu yüzdendir ki, Antik Çağ Tarihi’ne Akdeniz Medeniyetleri Tarihi de denilir.

Yapılan incelemeler açıkça göstermektedir ki, Eski Doğu’da ortaya çıkan her türlü buluş ve yenilik, zaman içerisinde Batı’ya da aktarılmış, böylelikle Batı dünyası da Doğu medeniyetlerinden yararlanabilmiştir. Kent kültüründen yazıya, devletleşme sürecinden eğitim kurumlarına, hukuktan edebiyata, mimariden güzel sanatlara varıncaya kadar her konuda Eski Doğu, Eski Batı’ya her daim hocalık etmiş, ona yol göstermiştir. Fakat itiraf etmek gerekir ki, Eski Batı dünyası dersini iyi çalışmış, Eski Doğu’dan aldıklarını daha da geliştirmiş, güzelleştirmiştir.

Antik Çağ medeniyetlerinin oluşumunda pek çok kavmin katkısı ve emeği vardır. İlk yazıyı Sümerler bulmuştur. İlk sosyalist rejimin mucidi de Sümerler’dir. Tarihte ilk laik devlet sistemini ortaya koyanlar, gelenek hukukunu ilk kez yazılı hale getirenler, ilk eğitim kurumlarını hizmete açanlar da onlardır. Fakat ilk dünya imparatorluğunu kuranlar, Sami kökenli Akkadlar’dır. İlk dünya haritasını da onlar çizmiştir.

Monarşiden oligarşiye, teokrasiden demokrasiye bütün yönetim sistemleri de Antik Çağ dünyasında ortaya çıkmıştır. Eski Yunan dünyası “Tam İnsan” kavramını yaratırken, “Tam Devlet” kavramını Romalılara borçluyuz. Deniz ticareti denilince aklımıza hemen Fenikeliler, Yunanlılar ve Etrüskler gelmektedir. İlk büyük imparatorluklar Asur, Pers ve Roma imparatorluklarıdır. Günümüzde bile bütün hızıyla devam etmekte olan Doğu-Batı çekişmesinin tohumları da Antik Çağ’da atılmıştır. İzmir’li büyük ozan Homeros’un İlyada adlı destanının da konusunu teşkil eden ve MÖ 13. yüzyılın sonlarında vuku bulan Troya Savaşları, Doğu ile Batı’nın ilk kışmasıdır. Halikarnassos’lu (Bodrum’lu) Herodotos’un 9 kitaptan oluşan Historia adlı eserinin konusu ise yine bir Doğu-Batı mücadelesi olan ve MÖ 490-479 yılları arasında tarihlenen Pers-Yunan Savaşlarıdır. Makedonya kralı Büyük İskender’in MÖ 336-323 yılları arasında Hindistan’a kadar uzanan ve Pers İmparatorluğu’nun yıkılmasıyla sonuçlanan Büyük Doğu Seferi de Doğu ile Batı’nın Antik Çağ’daki üçüncü büyük çekişmesidir. Fakat İskender, Doğu ile Batı arasındaki kutuplaşmayı sona erdirerek, Doğu ve Batı dünyalarını birleştirmeyi düşünmüş ve bunda da son derece başarılı olmuştur. Doğu ve Batı kültürlerinin karışımı sonucunda “Hellenizm” adı verilen müşterek kültür ortaya çıkmıştır. MÖ 330-30 yılları arasında tarihlenen Hellenizm döneminde her alanda önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bundan sonra ortaya çıkan yeni kültürler de Hellenizm kültüründen ziyadesiyle faydalanmışlardır.

Aslında siyasi amaçlarla sonradan kurgulanan ve üzerinde epeyce çalışma yapılan Geç Antik Çağ olgusunun da tamamıyla Hellenistik kültür öğeleriyle oluşturulduğu, ne yazık ki göz ardı edilmektedir. Antik Çağ Tarihi ile ilgili bilgiler aktarılırken, özellikle Batılı tarihçiler Türkleri ve Avrupalı olmayan diğer toplumları görmezden gelerek, büyük bir yanlışın içine düşmektedirler. Bu yanlış, onların siyasi ve dini düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Halbuki Avrupa milletleri bugünkü durumlarını büyük ölçüde Türkler’e borçludurlar. Çünkü Avrupa Hunları ya da diğer ismiyle Batı Hun Türkleri olmasaydı Kavimler Göçü olmayacak, dolayısıyla Roma İmparatorluğu çökmeyecek ve Roma’nın hegemonyası altında yaşayan çoğu Germen asıllı barbar kavimler özgürlüklerine kavuşamayacaklar ve bugünkü Avrupa milletlerini oluşturamayacaklardı. Avarlar’ın, Bulgarlar’ın, Macarlar’ın, Kuman ve Kıpçaklar’ın, Uzlar’ın ve Peçenekler’in de Avrupa tarihinde önemli roller üstlenmiş Hristiyan Türkler oldukları unutulmamalıdır. 26 Ağustos 1071’de kazanılan Malazgirt Zaferi’nde bile Bizans ordusunu terk edip Selçuklu kuvvetlerine katılan Hristiyan Türkler’in payı asla göz ardı edilmemelidir.

“Geç Antik Çağ” kavramını ortaya çıkararak ve hatta onu kendi içerisinde “Kısa Geç Antik Çağ” ve “Uzun Geç Antik Çağ” olmak üzere ikiye ayıran Avrupalı tarihçilerin, böyle bir tasnife giderken pek de iyi niyetli olmadıkları anlaşılmaktadır. Onların bütün derdi, böyle bir ayrıma giderken, Avrupa tarihinde önemli roller oynadıklarına şüphe olmayan Türkleri ve diğer İslam toplumlarını “Geç Antik Çağ” kavramı içerisinde hapsetmek ve hatta onların başarısını görünmez hale getirmektir. Aslına bakılacak olursa, onların Geç Antik Çağ diye isimlendirdikleri dönem, düpedüz Avrupa’nın Erken Ortaçağı’dır. Üstelik Antik Çağ’ı, ekmek dilimler gibi küçük parçalara ayırmak da bilimsel gerçeklerle bağdaşmaz. Çünkü ne yaparsanız yapın, neresinden ayırırsanız ayırın Antik Çağ’ın derin izlerinden kurtulmamız mümkün değildir. Daha da önemlisi, Antik Çağ’ın gelenekleri, görenekleri, alışkanlıkları, din anlayışı ve kurumları biçim değiştirerek ve biraz da modernize edilerek günümüzde de mevcudiyetlerini sürdürmektedirler. O halde denilebilir ki, insanlık tarihinin en uzun dönemi olan Antik Çağ’ı, birtakım siyasi ve dini kaygılarla kendi içerisinde tekrardan bölümlere ayırmanın kimseye bir faydası olmadığı gibi, Antik Çağ’ın bütünlüğüne de zarar vermektedir.

Kaynakça

Afetinan, Ayşe, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987.

Bottero, Jean, *Gilgamiş Destanı*, (çev. Orhan Suda), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Bottero, Jean- Kramer, Noah Samuel., *Mezopotamya Mitolojisi*, (çev. Alp Tümertekin), Türkiye İş Bankası Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2021.

Brown, Peter, *Geç Antikçağ Dünyası*, (çev. Turhan Kaçar), Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2022.

Carr, Edward Hallett, *Tarih Nedir?* (çev. Misket Gizem Gürtürk), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1991.

Cline, Eric H.-Graham, Mark W, *Antikçağ İmparatorlukları*, (çev. Ekin Duru), Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2020.

Çapar, Ömer, “Ahhiyava Sorunu”, *A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 25, Ankara 1982, s. 387-413.

Fowden, Garth, *Empire to Commonwealth: Consequences of Monotheism in Late Antiquity*, Princeton 1993.

Fowden, Garth, *Before and After Muhammad*, New Jersey 2014.

Fowden, Garth, “Gibbon on Islam”, *English Historical Review*, CXXXI/549, 2016, s. 261-292.

Gökçek, Lütfi Gürkan, “Kent Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Erken Sülaleler Dönemi”, *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi*, (Ed. L. Gürkan Gökçek,ERCÜMENT YILDIRIM, OKAY PEKŞEN), *Değişim Yayınları*, İstanbul 2020, s. 9-32.

Herodotos, *Herodot Tarihi*, (çev. Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

Hesiodos, *Eseri ve Kaynakları*, (çev. Sabahattin Eyuboğlu-Azra Erhat), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1977.

Husbands, Chris, *What is History Teaching?* Open University Press, Buckingham 1996.

İplikçioğlu, Bülent, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1994.

İplikçioğlu, Bülent, *Eski Batı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1997.

James, Edward, “The Rise and Function of the Concept “Late Antiquity”, *Journal of Late Antiquity* 1/1, 2008, s. 20-30.

Kaçar, Turhan, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, *Cedrus VI*, 2018, s. 519-534.

Kaçar, Turhan, “Geç Antik Çağ Nedir?”, *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi*, (Ed. Celal Şimşek-Turhan Kaçar), Ege Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2018, s. 1-11.

Kafesoğlu, İbrahim-Donuk, Abdulkadir, “Türk Tarihinin Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Elâzığ 1990, s. 37-46.

Kılıç, Yusuf-Eser, Elvan, *Nuh Tufanı Yazılı Kaynaklar Işığında Mukayeseli Tufan Olayı*, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2022.

- Kınal, Füzuran, *Eski Mezopotamya Tarihi*, A.Ü.D.T.C.F Yayını, Ankara 1983.
- King, Leonard William, *Babil Mitolojisi Mezopotamya Efsaneleri ve İnanışları*, (çev. İnönü Korkmaz), Maya Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2021.
- Köroğlu, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Kramer, Samuel Noah, *Tarih Sümer’de Başlar*, (çev. Muazzez İlmiye Çığ), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1990.
- Kramer, Samuel Noah, *Sümerler*, (çev. Özcan Buze), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- Mansel, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1971.
- Memiş, Ekrem, “Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı X, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1995, s. 41-54.
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağda Türkler*, Çizgi Kitabevi Yayını, 3. Baskı, Konya 2009.
- Memiş, Ekrem, *Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?)*, Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012.
- Memiş, Ekrem, *Türk Kültür Tarihi*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Bursa 2015.
- Memiş, Ekrem, *Tarih Metodolojisi*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, Bursa 2018.
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Bursa 2019.
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Yayınevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Bursa 2020.
- Memiş, Ekrem, “Eski Yakın Doğu’da Adalet Anlayışı ve Kanun Koyucular”, *Oannes Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/1, Mart 2021 Samsun, s. 1-37.
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 16. Baskı, Bursa 2022.
- Memiş, Ekrem-Bülbül, Cemil, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2019.
- Mieroop, Marc Van De, *Antik Yakın Doğu’nun Tarihi (İÖ 3000-323)*, (çev. Sinem Gül), Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2006.
- Pirenne, Henri, *Hz. Muhammed ve Charlemagne*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1984.
- Pomeroy, Sarah B, *Antik Yunan’ın Kısa Tarihi* (çev. Oğuz Yarlıtaş), Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2020.
- Sanders, Nancy K, *The Epic of Gilgamesh*, Penguin Books, London 1978.
- Schmökel, Harmut, *Das Land Sumer*, Stuttgart 1956.
- Selz, Gebhard J, *Sümerler ve Akadlar* (çev. Firuzan Gürbüz Gerhold), Alfa Yayınları, İstanbul 2020.

Tarhan, M. Taner, *Tarih Yazımında Arkeolojinin Önemi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995.

Tekin, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2015.

Yiğit, Turgut, *Eski Mısır Tarihi*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları 2019.

KARAMANOĞULLARI İLE GERMIYANOĞULLARI ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER

Political Relations Between The Karamanids And The Germiyanids

Özlem Özanlı

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
e-mail: ozlem.ozanli@hbv.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-7395-9904

Near East Historical Review

14/1, April / Nisan 2024
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 27.12.2023
Accepted Date - Kabul Tarihi : 23.02.2024
Pages - Sayfa : 23 - 31

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.74423>

Citation - Atıf : Özlem Özanlı, “Karamanoğulları İle Germiyanogulları Arasındaki Siyasi İlişkiler”, *Near East Historical Review*, 14/1, April, 2024, pp. 23 – 31.

KARAMANOĞULLARI İLE GERMIYANOĞULLARI ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER

Political Relations Between The Karamanids And The Germiyanids

Özlem Özanlı

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

e-mail: ozlem.ozanli@hbv.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-7395-9904

Öz

Bu çalışmada Anadolu Beylikleri arasında siyasi ve askeri gücüyle öne çıkan Karamanoğulları ile Germiyanogulları arasındaki siyasi ilişkilerin mahiyeti ele alınmaktadır. Ağırlıklı olarak dönemin kroniklerinden yararlanılarak hazırlanan çalışmada önce, Karamanoğulları ve Germiyanogulları'nın siyasi tarihleri üzerinde kısaca durulmuş, akabinde bu iki beyliğin Ankara Savaşı (1402) öncesinden Germiyanogulları'nın yıkılışına kadarki süreçteki siyasi ilişkilerinin nasıl bir seyir takip ettiğine dair bazı değerlendirmelere yer verilmiştir.

Karamanoğulları ile Germiyanogulları arasındaki siyasi ilişkilerin kimi zaman ortak menfaatler ekseninde, fakat daha çok sınır ihlali, işgal ve siyasi rekabete bağlı olarak şekillendiği dikkati çekmektedir. Bu süreçte Germiyanogulları, Karamanoğulları'nın mütecaviz siyaseti ve işgale yönelik saldırıları karşısında Süleyman Şah döneminden itibaren Osmanlıların himayesi altına girmeyi çare olarak görmüştür. Bununla beraber Osmanlıların gerek iç meseleleri gerekse Balkanlardaki meşguliyetini fırsat bilerek bazen bu tabiiyetten uzaklaşma siyaseti gütmüştür. Beyliğin topraklarının II. Yakub Bey'in erkek evladı olmadığı için bu hükümdar tarafından Osmanlılara bırakıldığı söylenmekle birlikte, bunda Karamanoğulları tehdidinin de etkili olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karamanoğulları, Germiyanogulları, Osmanlılar, Siyasi İlişkiler.

Abstract

In this study, the nature of the political relations between the Karamanids and Germiyanids principalities, which stood out among the Anatolian Beyliks with their political and military power, is examined. In the research, which was primarily based on contemporary chronicles firstly, the political history of the Karamanids and Germiyanids was briefly discussed, and then some assessments are provided regarding the political relations of these two principalities during the period from before the Battle of Ankara (1402) to the downfall of the Germiyanids.

The political relations between the Karamanids and Germiyanids principalities are noteworthy for being shaped at times around common interests, but more often influenced by border violations, occupation, and political competition. During this period, the Germiyanids, in the face of the Karamanids' expansionist policies and attacks of invasion, saw seeking refuge under the protection of the Ottomans from the reign of Süleyman Shah onwards as a solution. However, taking advantage of both the internal affairs of the Ottomans and their engagements in the Balkans, they sometimes pursued a policy of distancing themselves from this vassalage. Although it is said that the principalities lands were handed over to the Ottomans by the ruler Yakub Bey II due to the absence of a male heir, it is also evident that the threat from the Karamanids played a significant role in this decision.

Key Words: Karamanids, Germiyanids, Ottomans, Political Relations.

Giriş

Kösedağ Savaşı'nda (1243) Moğollar karşısında ağır bir yenilgiye uğrayan ve bundan sonra siyasi gücünü daha fazla muhafaza edemeyen Türkiye Selçuklu Devleti, bir müddet sonra çöküş sürecine girmiştir. Moğolların Anadolu'daki baskı ve sömürü siyaseti ise yaklaşık üç çeyrek asır devam etmiştir. Anadolu'da bu süreç yaşanırken bazıları XIII. asrın sonlarına doğru, bazıları da XIV. asrın ilk yarısında olmak üzere muhtelif bölgelerde Türkmen Beylikleri teşekkül etmiştir.

Bu beylikler arasında zamanla siyasi ve askeri kudreti ile öne çıkan Karamanoğulları'nın henüz aşiret safhasında iken bir kısmının Türkiye Selçuklu Devleti'nin Bizans sınırına ve batı Kilikya taraflarına, bir kısmının da Sultan I. Alâeddin Keykubad zamanında Kamareddin Vilayeti adıyla meşhur olan¹ Ermenâk (Ermenek) çevresine yerleştirildiği bilinmektedir.² Böylelikle Karamanoğulları, Türkiye Selçuklularının cenubî küçük Ermenistan hudutlarında yani Toros bölgesinin eski hudut mıntıkasında neşet ettiler.³ Bir süre Türkiye Selçuklularının hizmetinde siyasi faaliyetlerini sürdüren Karamanoğulları, Mehmed Bey zamanında bilhassa Moğollara ve Selçuklu yönetimine karşı mücadeleye giriştiler. Hatta kısa bir süreliğine Konya'yı ele geçirip Selçuklu şehzadelerinden "Cimri" lakabıyla tanınan Siyavuş'u tahta çıkarmaya muvaffak oldular (1277).⁴ Türkiye Selçuklularının yıkılması ve Moğol tahakkümünün ortadan kalkmasıyla orta Anadolu'da hâkimiyet sahasını genişletmeye başlayan Karamanoğulları, daha önceden zaman zaman ele geçirdikleri halde uzun süre ellerinde tutamadıkları Konya'ya XIV. yüzyılın ikinci yarısında kalıcı olarak yerleşip burayı kendilerine payitaht edindiler.⁵ Türkiye Selçuklularının varisi iddiasıyla siyasi faaliyetlerine devam eden Karamanoğulları, zamanla Anadolu'nun en kudretli beyliklerinden biri hâline geldi. Beyliğin takip ettiği genişleme siyaseti, bu sırada Balkanlarda gaza faaliyetlerinde bulunan ve gün geçtikçe kuvvet kazanan Osmanlılar ile karşı karşıya gelmesine neden oldu. Osmanlıların Balkanlar'da fetih hareketleri ile meşguliyetini fırsat bilen Karamanoğulları, bazı beylikleri de yanına alarak Osmanlı topraklarına saldırdı. Zaman zaman tekerrür eden bu tür müteceviz vaziyet karşısında Osmanlı sultanları, gaza faaliyetlerine gölge düşürmemek için çok dikkatli bir siyaset takip ettiler⁶ ve Karaman hükümdarlarını çoğu kez affettiler. Ancak Karamanlılar bu müsamahakâr tutuma rağmen saldırgan tutumlarından vazgeçemediler ve nihayetinde taraflar arasında savaşlar kaçınılmaz hale geldi. Yıldırım Bayezid döneminde Karamanlı Beyliği'nin toprakları ilhak edildi (1397). Ancak Ankara Savaşı'ndan sonra Emîr Timur'un topraklarını geri vermesiyle yeniden toparlanan beylik, bilhassa İbrahim Bey döneminde Osmanlılar ile yeniden rekabete girişti. Karamanoğulları'nı karşılarına almamaya dikkat eden Sultan II. Murad nihayetinde bu beylik üzerine sefer düzenlemek zorunda kaldı. II. Mehmed (Fatih) zamanında toprakları ilhak edilen beylik, bir müddet daha varlığını sürdürdü ise de nihayetinde II. Bayezid (1481-1512) zamanında tamamen ortadan kalktı.⁷

¹ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Alaiye fi'l-Umur 'il Ala' iye (Selçuk name) II*, Ankara 1996, s. 202.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1937, s. 3.

³ Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul 1938, s. 36.

⁴ Cimri hadisesi hakkında detaylı bilgi için bk. İbn Bibi, *El Evamirü'l-Alaiye fi'l-Umur 'il Ala' iye (Selçuk name II)*, s. 201-206; Şikârî, *Karamannâme*, (haz. M. Sözen-N. Sakaoğlu), İstanbul 2005, s. 129-132, 134.

⁵ Bu konuda bk. Yazıcızâde 'Alî, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuzname -Selçuklu Tarihi)*, (çev. A. Bakır), İstanbul 2017, s. 676; Şehabeddin Tekindağ, "Karamanlılar", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, 1977, s. 321.

⁶ Feridun Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 30-34.

⁷ Osmanlı-Karamanoğulları mücadelesi hakkında detaylı bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (çev. Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç), Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş., İstanbul 2003, s. 135-146, 193, 251-260; Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, C. II, (haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1957, s. 771-777, 779-785, 791; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s. 3-8.

Malatya civarında bir aşiret olarak varlığını sürdürmekte iken 1276 tarihinden evvel Batı Anadolu taraflarına geldikleri bilinen Germiyanoğulları'nın XIV. yüzyıl başlarından itibaren bağımsız hareket ettikleri görülmektedir. Bu sıralarda beyliğin başında bulunan Kerimüddin Alişir'in oğlu I. Yakub Bey, bir taraftan diğer beylikler gibi yıllık vergi verdiği İlhanlıları metbu olarak tanıırken diğer taraftan da topraklarını genişletmekle meşgul olmuştur. Fazlullah el-Ömerî, I. Yakub Bey zamanında Germiyanoğulları'nın siyasi ve askeri bakımdan kudretli bir beylik olduğuna dikkat çekmektedir. Hatta müverrihe göre Bizans bu döneminde Germiyanoğulları'na her yıl 100 bin dinar vergi veriyordu.⁸ Yakub Bey'in vefatından sonra Germiyanoğulları'nın başına geçen Mehmed Bey dönemine dair detaylı bilgi bulunmamakla beraber, Kula ve Angir (Simav) taraflarının Katalanlardan onun zamanında geri alındığı bilinmektedir.⁹ Mehmed Bey'den sonra tahta geçen oğlu Süleyman Şah döneminde, Germiyanoğulları ile Karamanoğulları karşı karşıya geldi. Bunun sebebi Karamanoğulları ile Hamidoğulları arasındaki mücadelede taraf olan Germiyanoğulları'nın bu mücadeleyi fırsat bilerek daha önceden kaybettiği toprakları geri almaya muvaffak olmasıydı. Neticede Karamanoğulları'nın müteceviz siyasetinden çekinen Süleyman Şah, beyliğin selameti için Osmanlılarla sıhriyet (evlenme sonucu oluşan akrabalık) kurarak yakınlaşmayı uygun gördü. Kızını Sultan I. Murad'ın şehzadesi Bayezid'e veren Germiyanoğulları beyi Kütahya, Tavşanlı, Simav ve Emet'i çeyiz olarak 1381'de Osmanlılara bıraktı¹⁰ ve 1387'de vefat etti. Süleyman Şah'ın yerine geçen oğlu II. Yakub Bey, Sultan I. Murad'ın vefatını fırsat bilerek Osmanlılara verilen Germiyan topraklarını geri almak istedi ise de Bayezid tarafından yakalanarak İpsala Kalesi'ne hapsedildi. Ankara Savaşı'ndan önce Emîr Timur'un yanına giden Germiyanoğlu beyi, savaştan sonra beyliğin topraklarına yeniden sahip oldu. Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht kavgaları sırasında Çelebi Mehmed'i destekleyen Yakub Bey, Karamanoğulları işgaline karşı Osmanlılardan yardım gördü ve bundan sonra Osmanlı Devleti'nin himayesine girdi. Ancak 1421'den sonra Sultan II. Murad'a karşı Karamanoğulları ile birlikte Mustafa Çelebi'yi destekledi. Bu hadisenin II. Murad lehine sonuçlanması üzerine Osmanlılarla yeniden yakınlaşmayı tercih etti. Kendisinden sonra beyliğin başına geçecek erkek evladı bulunmayan Yakub Bey, 1428'de Edirne'de II. Murad ile görüşerek beyliğin topraklarını vefatından sonra kendisine bıraktığını söyledi. Bir yıl sonra da Kütahya'da vefat etti.¹¹

Gerek Karamanoğulları gerekse Germiyanoğulları'nın siyasi, sosyal ve kültürel tarihi üzerine bazı araştırmaların yapıldığı bilinmektedir. Hatta bu beyliklerin Osmanlılarla olan ilişkileri hakkında bir takım çalışmalar da kaleme alınmıştır.¹² Ancak Karamanoğulları ile Germiyanoğulları arasındaki siyasi ilişkilerin mahiyetine dair hâlihazırda müstakil bir araştırma bulunmamaktadır. Dönemin ana kaynaklarının yanı sıra bazı araştırma ve incelemelerden faydalanılarak hazırlanan bu çalışma ile konu ilk defa müstakil bir başlık altında ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

⁸ Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesaliku'l Ebsar*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 157-158.

⁹ Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1932, 45; Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1800 - 1429)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1974, s. 47.

¹⁰ Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 117; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, C. I, (haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1949, 205; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 47.

¹¹ Detaylı bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 188; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, C. II, s. 605-607; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 58-59.

¹² Karamanoğulları ile Germiyanoğulları'nın Osmanlılarla ilişkilerini konu edinen çalışmalardan bazıları şunlardır: Halil Edhem, "Âl-i Germiyan Kitâbeleri", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM)*, I (2), 1326; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*; Şehabeddin Tekindağ, "Son Osmanlı - Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar", *Tarih Dergisi*, 13 (17-18), 2011, 43-76; Feridun Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*; Hasan Basri Karadeniz, *Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri Arasında Anadolu'da Meşriyet Mücadelesi*, Yeditepe Yayınevi, 2008.

Karamanoğulları - Germiyanoğulları Siyasi İlişkileri

Kaynaklarda Germiyanoğulları ile Karamanoğulları arasındaki siyasi ilişkilerin ilk zamanlarda nasıl bir mahiyet taşıdığına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber Germiyan beyi Süleyman Şah'ın ya da muasırı Karamanoğlu Alâeddin Bey'in saltanatından itibaren taraflar arasındaki ilişkilerin nasıl bir seyir takip ettiğini anlamak mümkündür. Eldeki bilgilere göre Germiyanoğulları ile Karamanoğulları'nın arasının açılmasına neden olan hadise şu şekilde cereyan etmiştir: Kaynaklarda “Şah Çelebi” olarak da anılan¹³ Süleyman Şah, Karamanoğlu Alâeddin Bey ile Hamîdoğlu İlyas Bey arasındaki mücadele sırasında Alâeddin Bey'e karşı Hamîdoğlu'nu desteklemekteydi. Bu mücadeleyi fırsat bilerek daha evvel Karamanoğulları tarafından işgal edilen topraklarını geri almaya muvaffak olan Süleyman Şah, bu beylik ile hem-hudut olmaktan uzak durmaya çalıştı. Ne var ki onun bu gayreti iki beyliğin arasının açılmasına engel olamadı.¹⁴ Karamanoğulları'nın tazyikine karşı mukavemet edemeyen Süleyman Şah, gün geçtikçe hudutları genişlemekte olan Osmanlılarla anlaşarak bu baskının önüne geçmek istedi.¹⁵ Sıhriyet yoluyla müttefiklik ilişkilerinin gelişeceği inancıyla kızını Sultan I. Murad'ın oğlu şehzade Bayezid ile evlendirdi ve Kütahya, Tavşanlı, Simav ve Emet'i çeyiz olarak Osmanlılara bıraktı.¹⁶ 1381'de gerçekleşen ve Osmanlılar için adeta gövde gösterisine dönüşen düğün merasimine Süleyman Şah'ın eski düşmanı Karamanoğlu Alâeddin Bey, Hamîd, Menteşe, Saruhan ve İsfendiyaroğulları beyliklerinin hükümdarları, ayrıca Memlük sultanı da davet edildi.¹⁷ Sultan I. Murad düğünden sonra şehzade Bayezid'i Kütahya sancak beyi olarak görevlendirdi. Bu tayin ile Osmanlılar Germiyanoğulları'nı nüfuzları altına alırken aynı zamanda bu beyliğin topraklarını Karamanoğulları'nın muhtemel saldırılarına karşı kontrol altında tutmuş oluyorlardı.

Bu arada Karamanoğlu Alâeddin Bey'in, 1381 yılından önce Sultan I. Murad'ın kızı Nefise Hatun ile evlendiği bilinmektedir.¹⁸ Bu izdivaç Karamanoğullarını başlangıçta Osmanlılarla iyi geçinmeye zorlamış olsa da bir müddet sonra durum değişmiş ve taraflar toprak meselesi yüzünden karşı karşıya gelmişler ve mücadeleyi kazanan taraf Osmanlılar olmuştur. Aslında Karamanoğullarını endişeye düşüren sebep Osmanlı Devleti'nin Germiyanoğulları topraklarının büyük bölümünü sıhriyet yoluyla; Hamîdoğulları arazisinin bir kısmını da satın almak suretiyle¹⁹ elde etmeleri, dolayısıyla kendileri ile sınırdaş olmalarından kaynaklanmaktaydı. Burada, Karamanoğulları'nın Osmanlı Devleti ile sıhriyet kurmasının da Germiyanoğulları'nı tedirgin ettiği anlaşılmaktadır.²⁰

Ankara Savaşı'ndan sonra Emîr Timur tarafından diğer beylikler gibi toprakları geri verilen Karamanoğulları ile Germiyanoğulları'nın bu dönemde cereyan eden bazı hadiselerde, bilhassa Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht kavgalarında taraf oldukları ve siyasi çıkarları gereği bazen aynı safta yer aldıkları dikkati çekmektedir. Nitekim Yıldırım Bayezid'in oğullarından Emîr Süleyman, İzmir çevresinde hüküm süren Aydınolu Cüneyd Bey'in üzerine yürümek istediğinde, bu durumdan endişeye kapılan Aydınolu evvela Konya'ya, daha sonra da Kütahya'ya gelerek Karamanoğulları ile Germiyanoğulları'ndan askerî yardım talebinde bulunmuştur. Bu çağrıya Karamanoğulları 30 bin, Germiyanoğulları da 10 bin kişilik bir kuvvetle karşılık vermiştir. Ancak Cüneyd Bey, ittifak kurduğu beyliklere itimat etmemiş olmalı

¹³ Mesela bk. Aziz b. Erdeşir-î Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, (çev. M. Öztürk), Ankara 1990, s. 358.

¹⁴ Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1800 - 1429)*, s. 56.

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s. 10.

¹⁶ Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1800 - 1429)*, s. 56-57.

¹⁷ Düğün hakkında detaylı bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 118-120; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, C. I, s. 205.

¹⁸ Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 47 dipnot; Şehabeddin Tekindağ, “Karamanlılar”, s. 320.

¹⁹ Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 120-121; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, C. I, s. 209-211.

²⁰ Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1800 - 1429)*, s. 56.

ki, Emîr Süleyman harekete geçtiğinde, mütteliklerinin kendisini ona teslim edeceklerini zannederek, Emîr Süleyman'a sığınmayı tercih etmiştir.²¹

Fetret devrinin ilk yıllarında Karamanoğulları ile işbirliği yapan ve Osmanlılara karşı tavır alan Germiyanoğlu II. Yakub Bey, bir müddet sonra Çelebi Mehmed'in yanında yer aldı.²² Onun Osmanlılarla yakınlaşmasından rahatsız olan Karamanoğlu Mehmed Bey, 1410-1411 tarihinde Germiyanoğlu topraklarına saldırarak bazı şehirleri tahrip etti. Beyliğin merkezi Kütahya'yı da ele geçiren Karamanoğlu yaklaşık iki buçuk yıl şehre hâkim oldu.²³ Bu işgal sırasında Kütahya'yı terk etmek zorunda kalan Yakub Bey ise Çelebi Mehmed'in himayesi altına girdi. Yakub Bey tarafından Ulu Cami'nin batısında yaptırılan ve medreseden başka mescid, kütüphane, hamam ve türbeden meydana gelen külliyenin/imaretin 1414 tarihli taş vakfiyesinde yapının 1411 yılında tamamlandığı ve beş ay faaliyet gösterdikten sonra Karamanoğulları'nın Kütahya'yı işgali yüzünden iki buçuk yıl muattal kaldığı, Yakub Bey'in Çelebi Mehmed'in yardımıyla Germiyan topraklarına sahip olması üzerine tekrar hizmet vermeye başladığı ifade edilmektedir:

“Sebebi tahrir oldur kim. Emiri Âzam manedül cudu vel kerem azimül kadri veş-siyem Yakup bey bin Şah Süleyman hallede mülkehu ilâ gayetizzeman. Bina etti bu imareti ahireti için, Peygamber hicretinin 814 ünde tamam oldu. Kapısı açıldı, işlendi, beş ay işlendikten sonra Karaman oğlu sebebiyle 2,5 yıl muattal kaldı. Andan sonra Tanrı, Hüdavendigârın devletini artırsın geldi, Karamanoğlunu sürdürdü, bu yerleri hep geri aldı, bana verdi. Anın devletinde, anın sadakası ile girü bu evin kapısı açıldı, işlendi, inşallah anın devletinde devri kiyamete dek kapısı bayılmıya (kapanmıya)...”²⁴

Bu kayda göre Yakub Bey, iki buçuk yıl aradan sonra taş vakfiyenin tanzim edildiği 1414 yılında memleketine dönebilmiştir.

Germiyanoğlu topraklarını işgal eden Karamanoğulları, Çelebi Mehmed'in Musa Çelebi ile 1413 yılında Rumeli'deki mücadelesini fırsat bilip bu defa Osmanlı topraklarına saldırmış ve Bursa'yı muhasara ederek şehri yağmalamıştır. Ancak Çelebi Mehmed'in Musa Çelebi'yi bertaraf etmesi üzerine telaşa kapılıp şehri ateşe vererek geri çekilmiştir. Bu sırada Osmanlıların himayesinde bulunan Yakub Bey, Karamanoğulları tehlikesinin ortadan kalkmasıyla memleketine dönerek 1414 yılında tekrar beyliğin başına geçmiştir.²⁵ Taş vakfiyede geçen: *“Çelebi Mehmed kabul tutup nişan verdi...”* şeklindeki kayıtlar²⁶ beyliğin Çelebi Mehmed'in saltanatında Osmanlıların himayesi altında olduğunu açıkça göstermektedir. Tahtını sağlama alan ve topraklarına yeniden sahip olan Yakub Bey, Çelebi Mehmed ile iyi geçinmeye dikkat etmiştir.²⁷

²¹ J. Von Hammer, *Devleti Osmaniye Tarihi*, C. II, (Mütercim Mehmed Atâ), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1329, s. 97-98; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 56.

²² Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't Tevârih*, C. II, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı, Ankara 1979, s. 46.

²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 56-57; Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1800 - 1429)*, s. 85-91.

²⁴ Feridun Nafiz Uzluk, “Germiyanoğlu Yakup II. Bey'in Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. VIII, Ankara, 1969, 71-112, s. 91.

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 57; Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1800 - 1429)*, s. 76.

²⁶ Halil Edhem, “Âl-i Germiyan Kitâbeleri”, s. 117; Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1800 - 1429)*, s. 91.

²⁷ Ahmed Tevhid. (1327). “Rum Selçüki Devletinin İnkirâziyla Teşekkül Eden Tavâif-i Mülük Kütahya'da Germiyan Beyleri”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM)*, II (8), s. 505-513; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 57.

Bu arada Rumeli'deki işleri yoluna koyan Çelebi Mehmed, Aydınolu Cüneyd Bey'in üzerine yürüyüp İzmir'i zapt etmiş, daha sonra da Karamanoğulları üzerine bir sefer düzenlemiştir. Bu sefere Candaroğlu İsfendiyar Bey'in oğlu Kasım Bey ile Germiyanoğlu Yakub Bey de destek vermiştir.²⁸ Âşıkpaşazâde'de Çelebi Mehmed'in, Karamanoğulları üzerine yürürken Yakub Bey'den erzak takviyesinde bulunmasını istediği Germiyanoğlu beyinin de buna müspet karşılık verdiği kaydedilmektedir:

"...Karamanoğlu'nun benim ülkeme saldırdığını gördün. Ona karşı sefere çıkıyorum. Bana olan dostluğunu göstermelisin. İnşallah ben onun üzerine Seyitgazi'den çıkacağım. Sen de gelecek orduma ülkenden azık göndermelisin, yoksa senin üzerine de geliyorum, hazır ol." dedi. Germiyanoğlu, "Azıksa, bunu söylemeye bile gerek yok, ben kendim de hizmet için candan ve gönülden varıyorum." dedi. Gerçekten de dediği gibi yaptı. Hadsiz hesapsız azık gönderdi; padişah o memlekete gidip gelinceye kadar Germiyanoğlu'nun desteği eksik olmadı. Devamlı yardımda bulundu..."²⁹

Neşri ise hem erzak takviyesinde bulunmasını, hem de ordusunu toplayıp bizzat yardıma gelmesini istediğini belirtmektedir:

"...Sen dahi asâkir-i mansûruma vilâyetinden azık gönderesin. Ve sen dahi askerini tezcek cem edesin, gelesin. Ve eğer bu bapta tekâsül edersen vaktine hazır olasin. Evvel sana varıp, andan Karaman'a varırım, bilmiş olasin" dedi. Germiyanoğlu bu haberi işidicek: "Sem'an ve tâ'aten, ben dahi varayım ve hem azık vereyim" dedi. Mübâлага ile azıklar gönderdi. Ve kendi dahi askerini cem edip Hunkârı karşılamak ardınca oldu..."³⁰

Görüldüğü gibi Yakub Bey, Çelebi Mehmed'in çağrısına kayıtsız kalmamış erzak takviyesinin yanında asker yardımında da bulunmuştur. Bu arada hem Âşıkpaşazâde, hem de Neşri'deki kayıtlarda Çelebi Mehmed'in Yakub Bey'i yardıma çağırırken tehditkâr bir dil kullandığı hemen dikkati çekmektedir. Öyle anlaşılıyor ki Osmanlı hükümdarı Germiyanoğlu beyinin sadakatine pek güvenmemektedir. Onun bu tavrının Yakub Bey'in, kaybettiği topraklarını geri almak amacıyla Sultan I. Murad'ın vefatından itibaren fırsat buldukça Osmanlılar aleyhinde hareket etmesinden, hatta Karamanoğullarıyla dahi işbirliği yapmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Netice itibarıyla Çelebi Mehmed bu seferi³¹ başarılı geçmiş ve yapılan antlaşma gereğince Karamanoğulları, daha evvel Emîr Timur tarafından kendilerine verilen toprakları Osmanlılara terk etmek zorunda kalmışlardır (1415).

Çelebi Mehmed'in saltanatının sonuna kadar Osmanlılara sadakatte kusur etmeyen Yakub Bey, onun vefatından sonra bu tâbiyetten kurtulmak için yeniden harekete geçmiştir. Çelebi Mehmed'den sonra tahta geçen Sultan II. Murad'ın hükümdarlığını Osmanlı himayesindeki diğer beyler gibi o da tanımamıştır. Bu taht değişikliğini fırsat bilerek memleketinin geleceğini teminat altına almak isteyen Yakub Bey eski düşmanı Karamanoğulları ile birlikte hareket edip, Sultan Murad'a karşı taht mücadelesine girişen Hamîd-ili sancak beyi Mustafa Çelebi'nin yanında yer almıştır. Hatta ona, bu sırada Hamîd-ilini işgal eden Karamanoğulları ile beraber askeri yardımda bulunmuştur. Âşıkpaşazâde, eserinde bu yardıma dair şu kayıtlara yer verir:

"Sultan Murad'ın Mustafa adında bir küçük kardeşi var idi. Babası ona Hamidili'ni vermiş, Germiyanoğlu da "oğlum" demiş ve oğul edinmişti. Sultan

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 57-58; Mustafa Çetin Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi (1800 - 1429)*, s. 76.

²⁹ Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 152-153.

³⁰ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, C. II, s. 527-529.

³¹ Bu sefer hakkında detaylı bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 154-155; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, C. II, s. 530-535.

*Murad Düzme'nin peşine düşerek Rumeli'ne geçince, Mustafa'nın önünden gittiler. Tahrik edip aklını çeldiler. Germiyanoğlu asker verdi, Karamanoğlu da Turgutlu'dan pek çok askerle yardımda bulundu..."*³²

Neşri'ye göre Mustafa Çelebi'ye asker veren Germiyanoğulları ve Karamanoğulları, Sultan Murad'ın İznik üzerine yürümesi üzerine burada bulunan ve hayatı tehlikeye giren Mustafa Çelebi'yi Karaman'a veya Germiyan'a ya da İstanbul'a götürmek istemişler, ancak kendisine Anadolu Beylerbeyliği beratı gönderilerek saf değiştirmesi sağlanan Mustafa Çelebi'nin lalası Şarabdar İlyas Bey buna engel olmuştur.³³

Mustafa Çelebi isyanında aralarındaki husumete rağmen Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket eden Karamanoğulları ve Germiyanoğulları, söz konusu isyanın bastırılması ve Mustafa Çelebi'nin öldürülmesiyle hedeflerine ulaşamadılar. Karamanoğulları, Sultan Murad zamanında Osmanlılarla mücadeleye devam ederken³⁴ Germiyanoğulları daha ılımlı bir siyaset izlemeyi tercih etti. Zaten Osmanlı hükümdarı, Mustafa Çelebi hadisesinde karşı cephede yer alan Yakub Bey'i cezalandırma yoluna gitmemiş eskiden olduğu gibi Osmanlılar, Germiyanoğulları'nı himaye etmeye devam etmiştir. Nitekim vaktiyle İ. H. Uzunçarşılı'nın da dikkat çektiği üzere, Mehmed Çelebi'den sonra Sultan Murad'a intisap eden Germiyanlı şair Şeyhi'nin, eski hamisi Yakub Bey'e ithafen yazdığı Kerem Kasidesi'nde Germiyanoğlu beyinin, Karamanoğulları'nın husumetine karşı Osmanlılardan nasıl himaye gördüğüne işaret edilmektedir:

*"Gerçi Firavn ola düşmanları kahretmek için
Yedibeyzadır elin hüceetü bürhanı kerem
Ne acap ger Karaman bulmasa âlemde âmân
Çünkü yarattı sana devleti Osmanı kerem."*³⁵

Vefatına kadar Osmanlılarla iyi geçinmeye çalışan Yakub Bey, erkek evladı olmadığı ve muhtemelen vefatından sonra memleketini kız kardeşinin çocuklarına bırakmak istemediği için 1428 yılında Edirne'de bulunan Sultan II. Murad ile görüşmüş ve Germiyan topraklarını ölümünden sonra Osmanlılara vasiyet etmiştir.³⁶ Bu görüşmeden bir yıl sonra vefat etmesiyle beraber Germiyanoğulları toprakları Osmanlı Devleti'ne geçmiştir.³⁷

Sonuç

Karamanoğulları ile Germiyanoğulları arasındaki siyasi ilişkilerin öncelikle Beylikler dönemi Anadolu'sunda ortaya çıkan umumi gelişmeler ekseninde değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Zira Anadolu Beylikleri arasında yaklaşık iki asır devam eden üstünlük mücadelesi, diğer beyliklerde olduğu gibi Karamanoğulları ve Germiyanoğulları'nı da etkilemiş ve bu beylikler uzun süre hasmane bir siyaset takip etmekten kendilerini kurtaramamışlardır. Öte yandan Osmanlı Beyliği ile Timur Devleti arasında yaşanan rekabet de yine beylikler dünyasının siyasi yapısını derinden etkileyen bir başka önemli faktör olmuş, bu durumdan faydalanma yoluna giden Karamanoğulları ve Germiyanoğulları, Osmanlılar karşısında aynı safta yer alarak eski topraklarına yeniden sahip olmuşlardır.

³² Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 170.

³³ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, C. II, s. 567-571.

³⁴ Bk. Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 170-193; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, C. II, s. 573 ve 591.

³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 62.

³⁶ Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 188; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, C. II, s. 605-607; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 58-59; Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1800 - 1429)*, s. 78-79.

³⁷ Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 188.

Karamanoğulları ile Germiyanoğulları arasındaki ilk husumet Karamanoğlu Alâeddin Bey ile Germiyanoğlu Süleyman Şah zamanında başlamış ve taraflar arasındaki bu düşmanlık yarım yüzyılı aşkın bir süre devam etmiştir. Süleyman Şah döneminde Karamanoğulları'nın baskısı karşısında Osmanlıların himayesini tercih eden Germiyanoğulları II. Yakub Bey'in saltanatında Osmanlılara karşı zaman zaman Karamanoğulları ile birlikte hareket etmiştir. Bununla beraber Yakub Bey'in, Fetret Devri'ndeki taht mücadeleleri sırasında Çelebi Mehmed'in yanında yer alması Karamanoğulları'nın Germiyanoğulları topraklarını işgal etmesine neden olmuş, Germiyanoğulları bu işgalden ancak Osmanlıların yardımıyla kurtulabilmiştir. Çelebi Mehmed devrinin sonuna kadar Osmanlılara tâbiyette kusur etmeyen Germiyanoğulları, Mustafa Çelebi isyanında Karamanoğulları ile birlikte hareket etmiş olsa da, Sultan II. Murad'ın duruma hâkim olmasıyla Osmanlılarla yakınlaşmak zorunda kalmıştır. Çok geçmeden Anadolu'daki siyasi üstünlüğün Osmanlılara geçmesi ve bu arada Karamanlı tehdidinin devam ediyor olması, Germiyanoğulları'nın tam anlamıyla Osmanlıların tâbiyetine geçmesine zemin hazırlamıştır. Nihayetinde tahta geçecek veliahtı bulunmayan Yakub Bey, beyliğin topraklarını zaten himayesinde bulunduğu Osmanlılara bırakmıştır.

Kaynakça

Ahmed Tevhid; "Rum Selçûkî Devletinin İnkirâzıyla Teşekkül Eden Tavâif-i Mülûk Kütahya'da Germiyan Beyleri", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM)*, II, (8), 1327, s. 505-513.

Âşıkpaşazâde; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (çev. Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç), Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş., İstanbul 2003.

Aziz b. Erdeşir-î Esterâbadî; *Bezm u Rezm*, (çev. M. Öztürk), Ankara 1990.

Emecen, Feridun; *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi, İstanbul 2010.

Halil Edhem; "Âl-i Germiyan Kitâbeleri", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM)*, I (2), 1326, s. 112-128.

Hoca Sadeddin Efendi; *Tacü't Tevârih*, C.II, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

İbn Bibi; *El Evamirü'l-Alaiye fi'l-Umur'il Ala'iyе (Selçuk name) II*, Ankara 1996.

J. Von Hammer; *Devleti Osmaniye Tarihi*, C. II, Mütercim Mehmed Atâ, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1329.

Karadeniz, Hasan Basri; *Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri Arasında Anadolu'da Meşruiyet Mücadelesi*, Yeditepe Yayınevi, 2008.

Mehmed Neşrî; *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, C.I, (haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1949.

Mehmed Neşrî; *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri tarihi*, C.II, (haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1957.

Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömerî; *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesaliku'l Ebsar*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

Şikârî; *Karamannâme*, haz. M. Sözen-N. Sakaoğlu, İstanbul, 2005.

Tekindağ, Şhabeddin; "Karamanlılar", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, 1977, s. 316-330.

Tekindağ, Şehabeddin; “Son Osmanlı - Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar”, *Tarih Dergisi*, 13 (17-18), 2011, s. 43-76.

Uzluk, Feridun Nafiz; “Germiyanoglu Yakup II. Bey’in Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, VIII, Ankara, 1969, s. 71-112.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Kütahya Şehri*, İstanbul Devlet Matbaası, 1932.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1937.

Varlık, Mustafa Çetin; *Germiyan-oğulları Tarihi (1800 - 1429)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1974.

Yazıcızâde ‘Alî; *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuzname -Selçuklu Tarihi)*, (çev. A. Bakır), İstanbul 2017.

Witteck, Paul; *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul 1938.

NEAR EAST HISTORICAL REVIEW

TARİHE SOSYOLOJİK BİR YAKLAŞIM: BAŞÇİFTLİK’TE SOSYO-KÜLTÜREL SÜREÇ

*A Sociological Approach to the History: Socio-Cultural Structural Process
in Bashchiftlik*

Recep Cengiz-Mehmet Yavuz Erler

Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi- Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
e-mail: sosyoloji1983@hotmail.com-myerler@omu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-4762-0373-0000-0002-4991-9902

Near East Historical Review

14/1, April / Nisan 2024
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 04.02.2024
Accepted Date - Kabul Tarihi : 18.04.2024
Pages - Sayfa : 33 - 49

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.75055>

Citation - Atıf : Recep Cengiz-Mehmet Yavuz Erler, “Tarihe Sosyolojik Bir Yaklaşım: Başçiftlik’te Sosyo-Kültürel Süreç”, *Near East Historical Review*, 14/1, April, 2024, pp. 33 – 49.

TARİHE SOSYOLOJİK BİR YAKLAŞIM: BAŞÇİFTLİK'TE SOSYO-KÜLTÜREL SÜREÇ

*A Sociological Approach to the History: Socio-Cultural Structural Process
in Bashchiftlik*

Recep Cengiz-Mehmet Yavuz Emler

Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi- Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye

e-mail: sosyoloji1983@hotmail.com-myerler@omu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4762-0373-0000-0002-4991-9902

Öz

Sosyoloji; hem tarih hem de din ve felsefe gibi birçok disiplinle birlikte çalışmaktadır. Bu nedenle; tarih, din ve felsefe gibi alanlar sosyoloji için adeta bir laboratuvar gibidir. Sosyolojiyi; din ve felsefe ilişkisini yadsıyarak sadece tarih ile ilişkisi üzerinden değerlendirdiğimizde tarihçilerin genellikle belirli dönemlerle ilgili sosyal olayları, sosyologların ise çok sayıda benzer olgular üzerinde çalıştıklarını görmekteyiz. Yani, tarihsel sosyoloji; tarih ile sosyoloji arasında ortak bir girişimi temsil etmektedir. Örneğin, Osmanlı Devleti tarafından tutulan idari defter statüsündeki tapu tahrirleri, sadece tarihi veri olarak değil aynı zamanda önemli sosyolojik verileri de bulundurmaktadır. Bu durumun tipik bir göstergesi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde var olan Başçiftlik yerleşmesine ait tapu tahrirlerinden yola çıkılarak söz konusu yerleşmeye ait ortaya koyabileceğimiz sosyolojik bilgilerdir.

1516 yılında Başçiftlik (Bashchiftlik) yerleşmesine tımarlı bir sipahi olarak tayin edilmiş olan Sinan Bey, yerleşkeyi grubuna dâhil ettiği bireylerle birlikte bir "menzil" olarak tesis etmiştir. Ancak bu durum sadece bir tarihsel bilgi değil sosyolojik karakteri bağlamında da ele alınması gereken bir durumdur. Zira Başçiftlik yerleşkesini oluşturan Sinan Bey Sonisa yerinde Karakuş yöresinden gelip Osmanlı otağına giren bir şahsı efsaneleştirmiştir. İdam yerine orduya kayıtları yapılan Sinan Bey ve arkadaşları savaşta başarılı olunca da kendilerine bağışlanan tımar topraklarında Başçiftlik yerleşkesini geliştirerek bir menzile dönüştürmüşlerdir.

Anahtar kelimeler: Tarih, Sosyolojik Yaklaşım, Din, Siyaset, Ekonomi

Abstract

Sociology; Works with many disciplines such as all together history, religion and philosophy. Because, studying fields such as history, religion and philosophy are like a laboratory for sociology. Sociology; when we reject the relationship between religion and philosophy and evaluate it only in terms of its relationship with history, we see that historians generally work on social events related to certain periods, while sociologists work on many similar phenomena. That is, historical sociology; It represents a joint venture between history and sociology. For example, the title deed tahrirs (land registration note books), which are in the status of administrative boks kept by the Ottoman Empire, contain not only historical data, but also important sociological data. A typical indicator of this situation is the sociological information that we can reveal from the title deed registrations of the Başçiftlik settlement that existed during the Ottoman Empire.

Sinan Bey, who was appointed as a tımar (fief) holder sipahi (cavalry unit) to Başçiftlik settlement in 1516, established the campus as a "range" together with the individuals he included in his group. However, this situation is not only a historical information, but also a situation that should be considered in the context of its sociological character. Because Sinan Bey was legendary person who came from Karakush region to Sonisa and entered the Ottoman military base in there for intensing steal some food stuff to feed his family that were suffered from the famine. When Sinan Bey and his friends, who were enlisted in the army instead of being executed, were successful in the war, they developed the Başçiftlik settlement on the tımar lands donated to them and turned it into a postal range.

Keywords: History, Sociological Approach, Religion, Politics, Economy

Giriş

Geçmişle gelecek suyun suya benzemesi gibi birbirine benzer

İbn-i Haldun

Sosyoloji bilgisi ve tarihi veriler arasındaki ilişkiyi yakalama çabası, aynı konuyu ele alırken iki bilim arasındaki farklı bir bakış açısını dikkate alma olarak düşünülmelidir. Zira tarihin konusu münferit olaylar iken, sosyolojinin konusu tarih içinde değişmez benzerlikler gösteren kurumlar ve kavramların oluşturduğu olgusal durumlardır. Örneğin tarih “fetih” gerçeğini tek tek ele alıp onları yer, zaman ve ad belirterek açıklarken, sosyoloji ise aynı kavramı olgusal tek bir gerçeklik olarak ele alır. Örneğin “1453 İstanbul’un fethi” tarihi açıdan, hem mekân (İstanbul) ve zaman (1453) hem de İstanbul’un fethi sürecindeki bazı gelişmeleri detaylı bir tarifle kayıt altına almayı zorunlu kılarken sosyoloji aynı hadiseye metodik olarak farklı bir yaklaşım ve bakış açısı sunar. Aynı vaka yani İstanbul’un fethi, sosyolojik açıdan bütün bu tarihi gelişmeler yer, zaman ve addan münezzeh olarak yalnızca “fetih” kavramı ile değerlendirilir. Yani sosyolojik bakış açısı, tüm fetih, savaş ve barış gibi tarihi olayları benzer sosyal süreçlerle başlayan, sürdürülen ve sonlandırılan olgusal ve genel geçer bir gerçeklik olarak kabul eder. Bu nedenle toplumsal olayların tarihselliğinden dolayı, tarihsiz bir sosyoloji ve sosyoloji olmadan bir tarih yazmak ya da açıklamak mümkün gözükmemektedir.

Ünlü İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee (1889-1975), “Uygarlık Yargılanıyor” adlı eserinde tarihi şöyle açıklamaktadır: “...Geçmişte edindiğimiz tecrübe tarihten başka bir şey değildir. Tarih dediğimiz zaman bütün insan ırkının geçirdiği kolektif bir tecrübe anlarız”.¹ Benzer şekilde Toynbee, “Tarihin Faydası ve Değeri” isimli kitabında; “...İnsanı içinde bulunduğu anda tanıyamayız. Onu tanıyabilmemiz için onun nasıl olup da şimdi içinde bulunduğu duruma geldiğini bilmemiz lâzımdır. Zamanımızda tarih öğrenmemiz için pek önemli şeyler vardır. ... Birçok milletler, medeniyetler ve dinler artık tek bir toplum olarak birleşmektedir” demektedir.² Bu bağlamda hem tarih hem de sosyoloji gibi birden fazla alanı ilgilendiren konuların bilimsel bir disiplin içinde açıklanması girişimi, "disiplinler arası işbirliği" fikrinin ön plana çıkmasının en belirgin sebeplerinden biri olmaktadır. Nitekim çalışmamız sosyoloji ve tarih alanlarındaki ilişkiyi yakalama çabası olarak düşünülmelidir. Zira dönemin tarihî olaylarını, yerel efsane ve mitler, gelenek ve yaşayış biçimini bilmeden, toplumun yapısını açıklamak eksik kalmış bir sosyal çaba olacaktır.

Sosyal hayat alanlarını toplumsal yapıları bağlamında ele alan sosyoloji bazı hedefler içerir. Bu hedefler; a. Çeşitli sosyal olgular ve olaylar arasındaki bağın yakalanmasını, b. Sosyal olgu ve olaylar ile sosyal olmayan olgu ve olaylar arasındaki bağın bilinmesini ve c. Bütün sosyal olgu ve olaylarda ortak olan genel niteliklerin açığa çıkarılmasını irdeleyen bir bilimsel disiplin olarak sıralanabilir. Bu nedenle toplumda ortaya konulan tüm kurumlar, kavramlar ve eserler, hem tarihe bir bütün olarak bakmayı hem de dinî, ahlaki, siyasi ve hukuki alanlarda etkili olan kurumların görüşlerini çok faktörlü sosyolojik bir olgu içinde ele almayı gerektirmektedir. Zira her bir sosyal hayat alanı (yerleşim birimi), kendine özgü bir fiziksel ve sosyal kimliğe sahiptir. Bu nedenle, Başçiftlik’in 16.yüzyılda özgün sosyal yapısına yönelik bir çözümleme yapabilmek de dönemin sosyal yapı özelliklerini anlama ve açıklama ile mümkündür.

¹ Arnold Toynbee, *Uygarlık Yargılanıyor*, (Çev. Kasım Yargıcı), Mehmet Ali Yalman, Örgün Yayınları, İstanbul 2004.

² Arnold Toynbee, *Tarihin Faydası ve Değeri*, Çeviren: Ahmet E. Uysal, Örgün Yayınları, İstanbul 2010; Bkz. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1031/12528.pdf>.

Başçiftlik'in kuruluş tarihi ve yer seçimi bağlamında aktarılan hikâyeler, analitik olarak ele alındığında Başçiftlik'in kuruluş tarihi kesin bir rakamla ifade edilmemekle birlikte onun kadim geçmişinin yaklaşık 500 yılın üzerinde olduğunu söyleyebiliriz. Sözlü tarihe göre yerleşme ile ilgili farklı söylenceler bulunur. Bunlardan birisi yörenin, Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon Rum Pontus Devleti üzerine açtığı bir sefer sonucu kurulmuş olmasına yöneliktir. Ancak Sonisa ve Zığdı yöresinden derlenen bir diğer söylenceye göre ise Başçiftlik'in kurucusu Sinan Bey Yavuz Selim'in Safeviler üzerine gerçekleştirdiği sefer esnasında elde ettiği başarılar sonucunda bir tımara sahip olmuştur. Bu tımar arazisi ise tarihi metinlerde de kayıt altına alınabilen Başçiftlik yöresidir.

Söylencelere rağmen Başçiftlik için kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, bölgenin ilk sakinlerinin kökenlerini, Niksar çevresindeki bataklıkların ve sıcak havanın etkisiyle sivrisineklerin verdiği rahatsızlıklardan dolayı gerçekleşen bir nüfus hareketliliği ile gelen yerel göçmenlere bağlamak mümkündür. Yine de bu türden yaylalık mevkileri koyun sürüleri için yaylak olarak değerlendiren Karayaka Yörüklerinin bölgedeki varlığını unutmamak gerekir. Muhtemelen Sinan Bey bu bölgede bir yerleşke oluşturmaya karar verdiğinde yayla vakti gelen Karayaka Yörüklerinden bazı yaylacıların bu yerleşkenin ilk müdavimleri olduklarını dikkate almakta yarar vardır. Başçiftlik'in ilk yerleşimcilerinin, bu yaylalık mekân için "otu sümbül, kuşu bülbül" diye övgüler düzen Niksar sakinlerinin ve yaylak olarak bu alanı değerlendiren Karayaka Yörüklerinin zamanla bu coğrafya yönünde gerçekleştirdikleri "iç göç" olarak da tanımlayabileceğimiz bir sosyal hareketliliğin üyeleri olduğu düşünülmektedir. Bu durumda "otu sümbül, kuşu bülbül" olarak anılan Başçiftlik'in ilk yerleşimcisi ve kurucusu olarak bilinen Sinan Paşa'dan kısaca söz edecek olursak şunları söyleyebiliriz. Başçiftlik'in kurucusu Sinan paşa Zığdı (Karayaka) ve Sonisa (Uluköy) yöresinin anonim anlatılarında; Yavuz Sultan Selim'in iktidar merkezinde yer alan ve Çaldıran savaşında Osmanlı ordusunda kahramanlık gösteren bir asker olarak görünmektedir. Zira onun Başçiftlik yerleşmesine gelişi, yerleşmesi ve kalıcı mesken tutuşu, askerlik esnasında gösterdiği başarısına bağlı bir ödül olarak gözükmektedir. Aslen Karakuş (günümüzde Ordu/Akkuş) yerleşkesi nüfusuna kayıtlı olan Sinan Paşa'nın askerlik sonrası hem coğrafi hem de bir sosyal statü değişikliğine maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Onun askerde gösterdiği kahramanlık hikâyesi, tercih ettiği Başçiftlik bölgesini takriben birkaç askerlik arkadaşı ve yoldaşı ile birlikte kontrol etmesine Başçiftlik'in devamında önemli bir sima olarak yer bulmasına fırsat sağlamıştır.

Başçiftlik yerleşmesi, tarihsel metotlarla elde edilen veriler değerlendirildiğinde, içinde bulunduğu tüm toplumun dini, ahlaki, siyasi, hukuki vb. alanlardaki gerçeğini; egemen kültürle birlikte iç içe sürdürme gayreti içinde kayda değer, özgün, güçlü ve entelektüel bir yapıya sahip olduğuna dair bir dizi paradigmayı sosyologların değer takdirine sunar. Kalemeye aldığımız bu çalışma, döneme ait toplumsal koşulların Başçiftlik'te nasıl tanımlandığını açıklamayı konu edinir. Çalışmada yerel diyalekte Sinan Paşa ve tarihi metinlerdeki haliyle Sinan Bey ifadeleri aynı anlamda kullanılmıştır. Metinde geçen tarih ve sayılarla ilgili farklı bilgiler ve veriler, sosyolojik açıdan yaklaşık olarak değerlendirildiğinde esas amacı etkilememektedir. Zira hem ilk yerleşen hem de hala yerleşik olan hane sayılarının farklı rakamlarla ifade edilmesi, sosyal hareketliliğin açık olduğu toplumlarda anlaşılabilir bir durum olarak kabul edilebilir. Burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus, yerleşkenin kuruluş döneminin, 16. ve 17. Yüzyıllarda, Anadolu'da Yavuz Sultan Selim döneminde başlayan ve Sultan IV. Mehmet dönemine kadar devam eden ekonomik, askerî ve siyasi nedenlerle çıkarılan ve kanlı bir biçimde bastırılan Celâli isyanları dönemine tekabül etmesidir. Zira Celâli İsyanları, Osmanlı idaresinden memnun olmayan Şii, Alevi ve Kızılbaş eğilimli Türkmen gruplarının, topraksız köylülerin, ağır vergilerden ezilenlerin, toprakları elinden alınmış eski sipahiler ve sekbanların 1519 yılında yönetime karşı Tokat yöresinde başlatmış oldukları bir siyasi hareket olarak değerlendirilir. Böylesi iç kargaşaların yaşandığı bir yörede bu bölgenin kimliği, kültürü ve

inancına mensup bir savaş gazisine verilen tımar üzerinden yerel ölçekte sosyolojik bazlı bir değişim ve etki hedeflenmiş olmalıdır. Zira eski bir atasözüne göre “baltanın sapı bütün ağaçları kendilerinden olduğu için” ikna etmiş ve kendilerinden olan ahşap sapın tuttuğu balta tarafından kesilmelerine neden olmuştur. Osmanlı Devleti de bu yöreye ait bir bireyi tımarla ödüllendirip devletin bütün imkânları ile de desteklemek suretiyle onu yüceltmış ve bir tür değişimin timsali olarak Başçiftlik'te egemen kılmıştır. Osmanlı Devleti'nin desteğine ve himmetine mazhar olan Sinan Bey'in kurduğu ve geliştirdiği Başçiftlik menziline dikkat çeken bir diğer husus ise Osmanlı Devleti'nin verdiği teknik destekle alakalıdır. Osmanlı'da askeri alanda yüksek teknolojinin timsali olan bazı “*ehl-i barutan taifesinin*”, Sultan tarafından verilen bir “*nişan-ı hümayun*” emri ile Sinan Bey'e yardımcı olmak üzere geçici bir süreliğine yöreye sevk edilmiş olması dikkat çeker.³ Zira yörede bulunan bazı kayalık ve dağlık bölgeler barutla patlatılarak elde edilen düz zemin Sinan Bey'in tasavvurundaki bazı imar faaliyetleri için uygun zemin oluşturmada kullanılmıştır. Ayrıca “*ehl-i barutan*” taifesinin icraatları sonrasında meydana gelen patlamalarla birlikte ortaya çıkan sağlam yapı malzemesi olan taşlar bazı cami, mescit ve imaretlerin de inşasında kullanılmıştır. Belki de Sinan Bey'in tasavvuru olarak değerlendirdiğimiz bu kırsaldaki imaret ve gelişme merkezi otoritenin yerelde yetkili kıldığı görevlilere yönelik bir tür planlı programlı bir dayatmaca da olabilir.

1. Tarihi Bir Perspektif; Başçiftlik'te Toplumsal Yapı

Toplum; sınırları belli toprak parçası üzerinde bir araya gelen ve kendi aralarında çeşitli kurumlar ve kavramlar geliştirerek kendine özgü sosyal yapıya sahip bir gerçekliktir. Bu bağlamda toplumsal yapı, belirli bir yere yerleşmiş olan ve belirli bir kültüre sahip bireylerin oluşturduğu fiziki ve kültürel unsurlar manzumesi olmaktadır. Bunlardan fiziki yapı, toplumların sahip olduğu yerleşim biçimlerini (kent, kasaba, köy ve mezra) ifade etmek için kullandığımız bir kavramdır. Yine sosyal hayat alanı olarak tanımlayabildiğimiz fiziki yapı, dolaylı olarak kültürel yapıyı etkileyen bir alan olmaktadır. Örneğin sıcak ve soğuk iklim kuşaklarında yaşayan grupların/toplumların yeme alışkanlıklarından konut kültürlerine kadar her bir kültürel unsurun doğa koşullarından bağımsız olduğunu söyleyemeyiz. Kültürel yapı ise; nüfusun niteliklerini, yapısını, ekonomi, din, eğitim, sağlık, siyaset gibi kurumlarla ilişkisini ifade eden daha geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu bağlam içinde toplumsal yapı, insan yaşamının ürünü olan toplumun hem maddi hem de manevi yönünü içine alan bir kavram olmaktadır. Zira bireyler arasında ilişkilerin bir düzene oturtulması ve bu düzenin işleyebilmesi toplumsal yapıyla mümkündür. Zaten toplumda bireyler arasında görülen çeşitli ilişkiler, toplumun yapısını meydana getiren araçlar olmaktadır.

Toplumsal yapı kavramından kısaca söz ettikten sonra, sosyal olarak inşa edilen bir gerçeklik olan sosyo-kültürel alandan da bahsedecek olursak şunları söylemek mümkündür. Sosyo-kültürel gerçeklik alanı, yerleşik hayat için toprağın önemi, yerleşimci için yaşam, bellek ve takvim gibi alanlarda belirginlik kazanarak sosyo-kültürel yapının önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Yerleşimcilerin en mutlu zamanlarını, hasat sonrası bir takvime uyarlamaları, tabiatın uyanışını ve harmanın kalkışını, sohbetini, sevgisini ve özlemini toprağa/tarıma bağlı ortak bir belleğe yüklemeleri bu durumun tipik bir örneğidir. Bu minval üzere Başçiftlik menzil yerleşkesinde yaşayan bireylerin Anadolu coğrafyasında, diğer yerleşkelerle benzer bir sosyo-kültürel dokuya sahip olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir.

³ Çünkü Bodin ve Hobbes'a göre istikrar ve düzen ancak tüm yasaların tek bir merkezden düzenlendiğinde ve ülke içindeki tüm kişi, grup ve kurumların yine aynı merkeze itaat etmesiyle; yasama, yürütme ve yargı erklerinin tek bir elde toplanmasıyla mümkündür. Örneğin akıldan ve iradeden kaynaklanan hal ve davranışlar eğer temel kaynaklarla gelişmiyorsa hukuki bir mahiyet kazanabilmektedir. Adet/gelenek hukukunun İslam hukuku içerisinde sayılabilmesi için Müslüman aklının süzgeci ve onayından geçmesi gerekmektedir. Aynı şekilde coğrafi konum itibarıyla etkili olan İran ve Bizans gibi kadim imparatorluklar tarafından uygulanan hukuk kurallarının Osmanlıda izlerini görmek mümkündür. BOA., TT. No: 54, 1516.

2. Başçiftlik; Dini Doku

Kısaca “kutsalın tecrübesi” olarak tanımlanabilen *din* olgusu, hem teorik hem de pratik anlatım örnekleriyle örülü sosyolojik gerçek olarak insanlık tarihi kadar kadim ve insanlıkla beraber süre gidecek olan bir gerçeklik olarak gözükmemektedir.⁴ Söz konusu bu teorik ve pratik anlatımın tipik bir örneği olan İslam, ontolojik yapısı gereği toplumda kendine özgü sosyal ilişkiler oluşturan bir sistem sunar. Temel paradigması, tek tanrıya, kutsal bir metne ve nasların aktarılmasına aracılık eden bir bireye dayanmasına rağmen, İslam’ın da dâhil olduğu her dinde *Ortodoks* ve *Heterodoks* yorumlamayı benimseyen çeşitli dini gruplar bulunmaktadır. Bunlar; toplumun hemen her bir biçiminde görülebilen *sır cemiyetleri*, *ihvan birlikleri*, *gizli dini gruplar*, *mezhepler*, *tarikatarlar* vb. olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda Başçiftlik’te Sinan Bey/Paşa’nın görece Ortodoks bir çevreden geldiği, yerleşmenin var olan durumunu yeniden gözden geçirerek Ortodoks bir anlayışla kendine özgü bir yaşam tarzı oluşturmaya çalıştığı söylenebilir. Buna karşılık onun, İslam’ın Ortodoks yorumlamasına alternatif olarak kabul edebileceğimiz İslam’ın heterodoks yorumlamasını, potansiyel olarak *anomi*, *sosyal çözülme* ve *sosyal çatışma* gibi bir dizi toplumsal sorunun ortaya çıkmasına neden olan bir dinî yorum biçimi olarak kabul ettiğini açıkça söylemek mümkün görünmemektedir. Daha açıkçası onun bir “ortayol” ilkesinden hareket ettiği ve çatışmadan kaçındığı anlaşılmaktadır. Bütün bu çıkarımların yerel mitlerde yer alan Sinan Bey kültü üzerinden değerlendirildiği gerçeğini de unutmamak gerekir. Her ne kadar tarihi verilerle de desteklenen Sinan Bey’in yöredeki ilk tımarlı sipahi oluşuna dair yazılı kayıtlar bulunsun da bu kayıtlarda onun mezhebi meşrebine dair veriler bulunmaz. O halde yerel anlatımda sözlü tarihin bir unsuru olarak karşımıza çıkan verilerin değerlendirmesi sosyolojik bir bakış açısının tarihi olayları sentezde elzem hale getirir.

Başçiftlik’te 16. yüzyıl içinde görülen dinsel vurgular ve kullanılan terminoloji, egemen kültürün ortaya koyduğu görüşü benimsemiş ve bunların görünür olanlarını kabullenme yönünde gerçekleşmektedir. Bu görünürlük nedeniyle Başçiftlik, yine halen geçerli olan ve yerleşmenin çoğunluğu tarafından benimsenen dini düşüncenin temsilcilerinin algıladığı anlamda; göreceli olarak *Ortodoks* anlayışta gözükmesine karşılık görece heterodoks inanç ve ritüel örneklerine karşı radikal bir itiraz içinde olmadığı görülmektedir. Bu iddiamız salt yörede sözlü tarihin karşımıza çıkardığı bazı verilerin ötesinde Sinan Bey’in salt anlatılarda kalmayan gerçek bir karakter olarak Osmanlı tapu tahrir kayıtlarında bir tımarlı sipahi olarak ta tanımlanması ile alakalıdır. Haddi zatında sosyal bilimlerde farklı metodlarla derlenen veriler arasında bir mukayese ve bu kıyas üzerinden bir sosyal hipoteze ulaşılmış olması çalışmanın bilimsellik kriterini metodik açıdan yeterince karşılar. Sosyal bilimler salt tarihten ibaret değildir. Bazen bu hataya düşen akademisyenler tarafından edebiyatın, sosyolojinin ve hatta psikolojinin araştırma alanlarına giren yerel ölçekli mitleri ve dahi kültürleri “bilimsel olmayan unsurlar” olarak tanımlamaları beyhude bir çırpınıştan öteye gitmez. Sinan Bey özelinde kırsalda meydana gelen sosyo-kültürel süreç karşımıza bu yöreye ait farklı anlatıları da karşımıza çıkarır. Halk edebiyatında derin izler bırakan bu anlatılarda da yörede gerçekleştirilen ve savlarımızı destekleyen menkıbelere rastlamak olasıdır. Yerleşke de Sinan Bey üzerinde konuştuğumuz inanç bağlamındaki farklılaşmaya dair gelişen süreç ile ilgili olarak yöredeki sakinlerin malumu olan; “analıkızlı kaya”⁵ ve “kadın çoban”⁶ efsaneleri gibi mitolojik unsurlara dikkat çekilebilir.

⁴ Joachim WACH, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Ünver Günay), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 37-51.

⁵ Yolu yayla tarafı olan kuzey yönünde genç bir kadın sırtındaki beşikte bebeği ve yanındaki küçük kızı ile dumanlı ve çiseli bir havada yolunu şaşırarak kaybolur. Karanlık çöker. Kuş sesleri kurt seslerine karışır. Çaresiz anne Allah'a dua eder: "Yarabbi kimsemiz, sahibimiz sensin. Bizi bu çaresizlikten kurtar. Bizi ya taş eyle ya da kuş eyle" der ve orada çocuklarıyla taş haline gelir. Bkz. Bkz. Ali Açikel, *Osmanlılar Zamanında Başçiftlik*, (Tarih ve Sosyo-Ekonomik yapı), Kitapevi Yayınları, İstanbul 2023, s. 88-103

⁶ Başçiftlik yerleşmesinde gri renkte taşlar bulunmaktadır. Bu taşların oluşumuyla ilgili iki farklı efsane anlatılmaktadır. İlkinde kaybolan ineğini arayan kadın çoban, şiddetli bir doluya tutulur. “Allahım beni ya taş et, ya

Bu mitolojik olmakla beraber tarihsel süreçte Başçiftlik'e dair bazı tarihsel veriler içeren dinsel inançlara sahip olması yerleşmenin senkretik dinsel unsurlar taşıdığını da göstermektedir. Zira mitolojik bağlamda yaygın olarak "taş kesilme" terimiyle ifade edilen "taşlaşma" kavramı, doğaüstü güçlerin "ödül" ve "ceza" verebilme gücünün bir yansıması olarak dinsel vurgular içerdiğini belirtmek gerekir. Bu öykülere göre, Tanrı'nın ödül veya ceza olsun diye "taşa çevirdiği" bireylerin, bir zorluktan kurtulmak için Tanrı'ya yalvaran ve duaları hemen kabul gören yüksek düzeyde inanmış kadın müminlerden oldukları anlaşılmaktadır. Yukarıda adı geçen iki kadın motifinin yer aldığı mitolojik hikâye, Yunan mitolojisinde doğa ile ilintili olan kadını bazı yönlerden kutsayan belli yönlerden de cadılaştıran bir karakter sergilemesi, söz konusu yerleşmenin senkretik bir dini yapıya sahip olduğunu perçinleyen göstergeler olarak kabul edilebilir. Daha da önemlisi bu inanç öğelerinin şaman öğretileri ile yakın ilintisi bölgede Sinan Bey üzerinden tanımlamaya çalıştığımız mezhebi bir ayrışmanın kanıtları olarak sözlü anlatılarda varlığını korumuş olmalıdır. Her ne kadar 16. yüzyılda söz konusu mitolojik hikayelerin anlatıldığına dair somut yazılı bir belge bulunmasa da, sözel kültür bağlamında Başçiftlik yerleşmesinin temel paradigması olan İslam öğretisinin mitolojik öğelerde dâhil bir çok inanç metinleriyle karıştığını söylemek mümkündür. Yani yerleşme, dinsel açıdan radikal düzeyde *mezhepçi, tarikatçı ve senkretik*, toplumsal açıdan da *ayrılıkçı, çatışmacı ve yabancı* olarak tanımlanmaktan kaçınma eğiliminde gözükmektedir.

İslâm medeniyetinin sürdürülme sürecinde, dinin *objektif ve sübjektif* anlayışının etkili olduğu göz önüne alındığında *Sinan Paşa'nın* genellikle dinî ritüellerin orijinalitesiyle ilişkili anlatımları ve uygulamalarına rağmen farklı bireysel algıların ortaya çıktığını söylemek mümkündür. İslam'ın tarihsel süreç içerisinde, idari-siyasi yapıyı yönlendiren bir sistem haline gelmiş olması ve bu durumun ortaya çıkardığı farklı kurumsal yapılar, Osmanlı devlet yapısı içinde varlık kazanmıştır. Bu bağlamda Başçiftlik yerleşkesinin dini yapısı üzerinde konuşurken dinsel yapıların hem münferit hem de karşılıklı ilişkiler bağlamında toplumsal etkilerini, dinsel düşünüş ve tutumun belirleyici alanları olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Esasen dini tecrübe alanında, din-birey-toplum ilişkilerini, dini yaşayışın objektif ve sübjektif yönlerinin aynı bir realitenin farklı düzeyleri ve düzlemlerdeki tezahürleri olarak kabul edebiliriz.⁷ Örneğin İslâm dinî açısından bakıldığında, objektif dinî gerçeklik formu, en üst düzeyde Kur'an ve sünnette somutlaşmıştır. Daha açıkçası, dindarın davranışlarında somutlaşan ve dışarıdan gözlem yapan herhangi bir kişi için inkârı mümkün olmayan namaz kılmak, oruç tutmak, hac yapmak gibi ritüeller objektif dinî gerçeklikler olarak ifade edilebilir. Sübjektif dinî gerçeklik ise, dinsel soyut duygu ve düşüncelerdir. Örneğin, Müslümanlar için Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve meleklere inanma, sübjektif dinî anlamın bir ifadesidir. Bu bağlamda hem 16. yüzyıl hem de 21. yüzyılda görülen vurgular ve kullanılan terminolojiye bakıldığında Başçiftlik, "*objektif*" ve "*sübjektif din*" anlayışının harmanlandığı bir yerleşme olarak gözükmektedir. Zira hem Sinan Paşa'nın şahsında hem de toplumsal düzeyde "*sübjektif*"

da kuş et!" diye dua eder. Bunun üzerine taş kesilir. İkinci ve daha yaygın olan rivâyet ise şöyledir: Başçiftlik bölgesinde çobanlık yapan yaşlı bir kadın vardır. Bir gün yine hayvanlarını otlatmak için en uygun yer olan yaylaya çıkan kadın, ineklerinden birini kaybeder. Kaybolan hayvanı aramaya koyulan kadın, bir türlü onu bulamaz ve hava da kararır. Bunun üzerine eve gitmeye korkar ve "Allahım, beni ya taş et, ya da kuş et!" diye yalvarır. İlk isteği taş kesilmek olduğu için taş kesilir. Bkz. M. Öcal Oğuz- Petek Ersoy, *Türkiye'de 2006 Yılında Yaşayan Taş Kesilme Efsaneleri Mekânlar ve Anlatılar*, Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara 2007, s.84.

⁷ "Dindarın davranışlarında somutlaşan ve dışarıdan gözlem yapan herhangi bir kişi için inkârı mümkün olmayan namaz kılmak, oruç tutmak, umre yapmak gibi ritüeller objektif dinî gerçeklik olarak ifade edilir. Sübjektif dinî gerçeklik ise algılanan ve ispata ihtiyaç hissettirmeyen, başka bir ifadeyle psikolojik dinî gerçekliklerdir. Örneğin hiçbir teolog veya dindar, Tanrı'nın olmadığını ispatlayabilecek durumda değildir. Tanrı'ya tecrübe eden kişi için bu durum sübjektif-psikolojik dinî gerçekliktir. Onun için bu inanç devam ettiği sürece Tanrı'nın varlığı bir ispat konusu değildir. O, Tanrı'nın varlığını ispatlamaya ihtiyaç duymadığı gibi, bu ihtiyacın hâsıl olması da, bu psikolojik dinî gerçekliğe bir halel getirmeyecektir." Bkz. Faruk Karaca, *Din Psikolojisi*, Eser Ofset Yayıncılık, Trabzon 2011, s. 37.

ve "objektif din" anlayışının tipik bir örneğini türkülere de konu olan (Genç Osman dediğin küçük bir uşak Allah Allah deyip geçti genç Osman) "Genç Osman"⁸ hikâyesinde görmek mümkündür. Zira adı geçen hikâye, dinin objektif yönü itibarıyla, Kuran ve Sünnet üzerinden değerlendirilirken, "şehitlik" ise aynı dinin subjektif anlayışını temsil etmektedir. Yani objektif ve subjektif din anlayışı, bir dini gerçekliğin aynı düzlemde farklı tezahürü olarak gözükmektedir. Bu bağlamda yerleşkede 16 yüzyıl itibarıyla var olan dini yorumlamanın merkezleri olarak kabul edebileceğimiz Sinan Bey Camii, Sinan Bey Zaviyesi, Yayla Camii ve Başçiftlik Medresesi; Osmanlı toplum sistemi içinde hem dinin objektif hem de subjektif anlayışının harmanlandığı mekânlar olarak fonksiyonel olmuşlardır.⁹

3. Başçiftlik; Siyasi Doku

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşunda sahip olduğu sultan ve hanedan merkezli idare tarzını, Sultan Süleyman döneminden başlayarak değiştirmeye başladığı görülmektedir. Daha sonra II. Selim'in ön plana çıkardığı sadrazamla arasına yeni bir set çekmek için uygulamaya koyduğu telhis sistemi¹⁰, padişahı devletin merkezine alan güçlü bir sultan imgesi yaratmıştır. Aynı şekilde II. Selim sultan Süleyman'ın başlattığı haremi de, bir güç odağı şeklinde dönüştürüp haremın kurumsal kimlik kazanmasına katkıda bulunmuştur. Bu nedenle Osmanlıda siyasi sisteminin sürekli dönüştüğünü ve özgün bir kimlik oluşturduğunu söylemek mümkündür. Kısaca doğuda durum özetle böyle iken Osmanlı dönemine denk gelen 16. yüzyılın başında yaşayan N. Machiavelli (ölümü 1528), yaşadığı dönemde karşılaştığı olaylardan hareketle siyaset konusundaki idealist ve ahlakçı çizginin ötesinde değerlendirerek siyaseti başka bir bağlam üzerinden değerlendirmektedir. O "Prens" adlı kitabında prenslerin davranışlarını tartışırken ahlaka değil iktidarı ele geçirme ve muhafaza etme amacına hizmet edecek gerçeklere dikkat çekmektedir. Ona göre siyaset sahnesinde, biri yasalara diğeri zora başvurarak

⁸ "Genç Osman" hikayesi, ...Orduya gönüllü asker toplamak için Başçiftlik'e gelen ulaklar, gürleşen gençleri gördüklerinde, Sultanın fermanını okurlar. Gençlerden 18 yaşında bir delikanlı olan Genç Osman da orduya yazılmak istediğini söyler. "Sen daha çocuksun", henüz bıyığın bile çıkmamış!" denildiğinde, cebindeki kemik tarağını dudaklarına saplar. Dudağının üzerinden kanlar fışkırır. Bunun üzerine Sultan'ın adamları Genç Osman'ı orduya yazarlar; Genç Osman, Bağdat'ın fethinde kahramanlıklar gösterir. Onlarca ok isabet ettiği halde elindeki sancağı yere düşürmez, Bağdat Kalesine sancağı diker. Başçiftlikli alaycılar Genç Osman'ın annesine Osman'ın şahadetini ve gösterdiği kahramanlıkları anlattıklarında annesi "Ben onu hiçbir zaman abdestsiz emzirmedim." der. Bkz. Bkz. Ali Açıknel, *Osmanlılar Zamanında Başçiftlik, (Tarih ve Sosyo-Ekonomik yapı)*, s. 88-103.

⁹ "Arşiv kayıtlarından Sinan Bey'in Rum eyaletine bağlı Sivas sancağının Nıksar kazasında zaviye vakfı, muallimhane vakfı ve mescid vakfı olmak üzere üç adet vakıf kurduğu anlaşılmaktadır. O ilk vakfını Nıksar kazasının Başçiftlik köyünde bina ettiği zaviyesi için tesis etmiştir. Bu vakfın vakfiyesi Gurre-i Şevval 890/11 Ekim 1485 tarihli olup Arapça olarak kaleme alınmıştır (VGMA, 582: 168). Vakıf sahibi, vakfiyesinde evvela Allah'ın rızasını dileyerek ve emvalinin en temizini sarf ederek bir zaviye inşa ettiğini; fukara, mesâkin, ulemâ, sâdât, meşâyih ve saireden zâviyeye gelenlerin burada ücretsiz yiyecek, içecek ve konaklama hizmeti alacaklarını belirtmiştir. Daha sonra ayrıntılı olarak vakfının akarlarını sıralamıştır. Bkz. Ali Açıknel, *Osmanlılar Zamanında Başçiftlik, (Tarih ve Sosyo-Ekonomik yapı)*, s. 88-103.

¹⁰ "Sözlükte "özetlemek, hulâsa çıkarmak" anlamına gelen "telhîs" kelimesi Osmanlı bürokrasisinde sadrazamın padişaha türlü meselelerle ilgili yolladığı tezkere veya arzın resmî adıdır. Buna benzer belge türüne daha önce Mısır Fâtımileri'nde ve Memlûkler'de de rastlanır. Şekil bakımından telhisi arzdan (arz-ı hâl) ya da tezkereden ayırt etmek hemen hemen imkânsızdır; ayrıca tamamen telhis gibi olan, fakat tezkere adını taşıyan raporlar vardır. Osmanlılarda ilk telhisler XVI. yüzyılın ikinci yarısında padişahla sadrazam arasındaki dolaysız, kişisel ilişkinin yerini giderek yazılı iletişimin almasıyla ortaya çıkmıştır. Günlük olayları, resmî temsilcilerden gelen raporları, tebaanın dileklerini, ulûfe dağıtımını vb. hükümdarın karar vermesi gereken meseleleri sadrazam, genellikle telhis adı verilen sunumlarda (takdimler) padişaha arz etmek için özetliyordu. Padişah ise cevabını ya da kararını yine telhise yazdığı kısa bir buyrukla, hatt-ı hümayunla (hatt-ı şerif, işaret-i aliyye) sadrazama bildiriyordu. Bu iletişim biçiminin ortaya çıkmasının sebebi, Osmanlı yönetici sınıfı içinde güç dengelerinin değişmesi ve geleneksel devlet örgütünün yanı sıra sultanın özel dairesinin ve haremın çevresinde oluşan iktidar grubunun daha büyük bir önem kazanmasıydı. Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın son çeyreğinde karar ve uygulama merkezleri birbirinden ayrılmış, telhis ve onunla ilgili bürokratik uygulamalar, bu iki merkez arasında ilişkileri sürdürme ve bilgilendirme görevini üstlenmişti. Dolaylı verilere bakılırsa telhis yönetiminin bu biçimi III. Murad'ın hükümdarlığının başlangıcında, 1580'li yıllarda meydana gelmiştir."https://islamansiklopedisi.org.tr/telhis--belge

yürütülen iki tür mücadele bunmaktadır. Eğer birincisi yetmez ise ikincisine başvurmak siyaset arenasında vazgeçilmez bir kural olabilmektedir. Machiavelli siyasi davranışları “iyi” ve “kötü” gibi etik kavramlarla değil kendi gerçeklikleri temelinde ele alarak siyasetin diğer toplumsal faaliyetlerden ayrı bir mantığı ve işleyişi olduğunu belirtmektedir. Bu minval üzere O, siyaseti ahlaktan ve dinden bağımsız olarak görmektedir. Bu nedenle söz konusu anlayış Makyavelizm şeklinde ifade edilmiş ve çoğu kez amaca varmak için hiçbir kural, ilke ve değer tanımama olarak kabul görmüştür. Ancak N. Machiavelli'nin yaşadığı aynı dönemde Osmanlı siyasi yapısı, hem formel yeterliliğe sahip merkezi bir otorite hem de enformel olarak Osmanlı toplum yapısında sosyal bir otoriteyle yer bulan dini önderler/şeyhlerle, özgün bir siyasi söylem ve eylem geliştirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunda kuruluş ve genişleme döneminde siyasi egemenliğin meşruiyeti ve sürdürülebilirliği, askeri fetihlerdeki başarıya endeksli genellikle hanedan mensupları, akıncı beyler ve savaşta yararlılık gösteren askeri unsurlara yapılmasıyla belirginlik göstermektedir.¹¹ Bu durum Osmanlı İmparatorluğunun çok faktörlü sosyolojik gerçeklerle yüzleşmek zorunda kalmasına neden olmuştur. Söz konusu sosyolojik gerçeklere analitik bağlamda örnek verecek olursak bunlardan birincisi 16. yüzyıl itibarıyla Osmanlı toplum yapısında görülen iç göçler ve Celali isyanları merkezli ölüm oranında görülen artış ve doğum oranında görülen düşüştür. İkincisi ise toprakların bölüşümünde ve kullanımında ortaya çıkan gerilimdir. Özellikle Anadolu'da artan ölümler ve düşen doğum oranlarına bağlı olarak 1620-1650 yılları arasında nüfusun yaklaşık %30-40 oranında düştüğü görülmektedir. Örneğin nüfusun Tokat şehrinin kırsal yerleşmelerinde yaklaşık %68 oranda gerilemesi buna karşılık şehir merkezinde yaklaşık %6 oranda artışın, isyanların nüfus hareketinde bir değişim ortaya çıkardığını göstermektedir. Zira o dönemde Tokat bölgesinde yaklaşık 48 köyün tasfiye edilmesi nüfus hareketiyle ilgili somut bir gösterge olarak kabul edilebilir.¹² Sinan Bey'de bu yapı içinde yer bulan bir otorite olarak mensubu bulunduğu toplumun siyasi dokusunda ifade bulmuştur. Zira *Sinan Paşa*; dönem içinde gerçekleşen Celali İsyanları esnasında iç kaynaklı bir çatışmaya sahne olan toplumsal yapıdan kaçınma eğiliminde gözükmemektedir. Sinan Bey'in imtina ettiği çatışmanın rasyonelitesine tipik bir örnek; asi ve eşkıyaların ordularında bulunan silahlı asker sayısının önemli miktarlarda olmasına karşılık onun bu türden eylemler içinde olduğuna yönelik herhangi bir kayıt gözükmemektedir. Oysa aynı dönem içinde ve yakın coğrafyada bir Celali olan Abaza Mehmed Paşa, Amasya ve Tokat baskınlarında ağır ateşli silahlar kullanmıştır.¹³ 16. yüzyıl içinde söz konusu isyanlara karşı koyabilmek için Anadolu köylüsünün hem topraklarını ve mallarını hem de canlarını koruyabilmek için yüksek oranda silahlandıkları görülmektedir.

4. Başçiftlik; Ekonomik Doku

Ekonomi; Toplumsal değişmeyi etkileyen, temelde üretim, mübadele ve bölüşüm faktörlerine dayanan bir toplumsal gerçekliktir. Ekonomik etkinlikler sonucu bilim ve teknoloji aynı şekilde bilim ve teknoloji sonucu ekonomi gelişmekte, kültürel öğeler zenginleşmekte, fiziksel çevre yeniden şekillendirilmektedir. Bu bağlamda ister geleneksel isterse modern olsun tüm toplum tiplerinde coğrafi çevrenin, ekonomide rant faktörüne karşılık geldiğini, hem sosyo-kültürel unsurları hem de bireylerin fiziksel farklılıklarını belirleyebilen önemli faktörlerden biri olduğunu görmek mümkündür. Bu nedenle bir coğrafi bölgenin, hatta bir ülkenin toplumsal yapısı, doğal çevrenin özellikleriyle yakından ilişkili olabilmektedir. Örneğin, Mezopotamya ve Mısır uygarlıkları gibi büyük uygarlıklar verimli topraklar üzerinde kurulup gelişmiştir.

¹¹ John F. Haldon , “The Ottoman State and Question of State Aautonomy: Comparative Perspectives”, *The Journal of Peasant Studies*, 1991, 18 (3-4), s. 18- 92.

¹² Ali Açıklı, “Tokat Örneğinde XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Sosyal Yapısındaki Buhran”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.645.

¹³ Katip Çelebi, *Fezleke*, C.II, s.55; Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C.III, s.372.

Stratejik bir yerde bulunma ve çeşitli maden kaynaklarının varlığı gibi doğal kaynaklar, ekonomik farklılaşmaya neden olabilmektedir. Daha açıkçası doğal çevre şartları, toplumsal yapıya bir çerçeve çizerek bireylerin sosyalleşme süreçlerinden sosyal organizasyon şekillerine kadar geniş bir yelpazede etkili ve belirleyici olabilmektedir. Örneğin kayalık alanların sökülerek yerleşim yerinde tasarlanan bazı yapılara gerekli olan taşın elde edilmesini, görece bir vizyon çerçevesinde taş duvar ustalığına ve konut mimarisi ve mühendisliğine olan etkisine ve bölgenin ormanlık alanlarla çevrili olmasını, ahşap konut ustalığının gelişimine etkisi bağlamında bir ekonomik değer olarak görebiliriz. Bu bağlamda Başçiftlik yerleşkesinin coğrafi ve doğal kaynakların mevcut yapısı, yerleşimcilerin başta mısır, buğday ve arpa gibi sınırlı tarımsal girişimler ve tarıma dayalı hayvancılık yapmalarına imkân sağlamıştır. Başçiftlik yerleşkesinin coğrafi ve doğal kaynakların mevcut yapısı bağlamında hem civar yerleşimlerde olduğu gibi bir kısmının koyun yetiştiriciliği ve arıcılık/balıcılık yaptıkları görülmektedir.¹⁴ Hem koyun yetiştiriciliği hem de pek çok nakliye hayvanının buraya uğraması - yerleşim yerinin menzil olması- nedeniyle geniş düz alanların ot yetiştirildiğine tahsis edildiğini görüyoruz.¹⁵ Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu döneminde Başçiftlik yerleşkesinin bir haberleşme birimi olması onun kendine özgü karakteristik bir ekonomik özellik oluşturduğunu göstermektedir. Osmanlı idari statüsünde menzil hane olarak anılmaya başlayan bu bölge, devlete ait nakliye hayvanlarının bakımını üstlenen yöre sakinlerinin devlet tarafından kendilerine ödenen düzenli gelire sahip olmalarına imkân sağlamıştır. Zira menzillere gelen yabancı devlet elçileri ve devletin üst düzey görevlileri ve bunların çevresinde bulunan korumalar ve civar yerleşke sakinleri bir tür yerleşkeleri alış veriş merkezleri olarak bilinen “Pazar” yeri olarak kabul etmektedirler.¹⁶ Örneğin zengin ve alım gücü yüksek ziyaretçilerin varlığı, ürününü satmak isteyen yerleşimcileri menzil hane civarında kurulan pazar yerlerine çekerek ortamın ekonomik anlamda hareketlenmesine vesile olmaktadır. Ayrıca yerleşmede devlete ait tahıl ürünlerinin stoklanması ve askeri hareketler ya da doğal afet dönemlerinde zahire stokunun talep edilen bölgelere sevk edilebilirliği, yerleşmenin bir AFAD merkezi konumunda olduğunu göstermektedir. Muhtemelen devletin aşar bedeli olarak Niksar ve Erbaa bölgelerinden elde ettiği zahire Başçiftlik menziline stoklanmış ve devletin acil durumlarında ihtiyaca binaen burada sürekli tutulan nakliye hayvanları ile sevk edilmişlerdir. 2 Şubat 1725 yılına tarihlenen bir evrakta Canik kazalarından toplanan 2000 adet miri mekkâre hayvanı, Lâdik üzerinden gelerek Başçiftlik menziline muhafaza edilen miri zahireyi Erzurum ve Kars yönünde seferde olan askere iâşe olarak sevkiyat işlerinde kullanılmıştır.¹⁷ Başçiftlik yerleşkesinde 16. yüzyılda buğday ve arpanın bilahare mısır ve siyez in öğütüldüğü su değirmeninden elde edilen gelir hakkında fazlaca bir malumat bulunmasa da bu durum amme yararına hizmet eden bir işletmenin vergiden muaf tutulduğu ve herhangi bir gelirin olmadığı yorumlamamıza neden olabilmektedir. 16. yüzyılın başlarında 41 hanenin yer aldığı Başçiftlik'te bulunan zaviyede hizmet işleri ile uğraşan 10 aile olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca menzil hanenin kurucusu olan

¹⁴ Mehmet Yavuz Erler, “Karayaka Kazası (Ziğdi) Verileri Üzerinden Osmanlı Taşra Tarihinin İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısına Dair Bir Modelleme”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, 7(9), Kasım 2020, s.679-710.

¹⁵ 16. yüzyılda Başçiftlik yerleşkesinde ve civarında yer alan mahallerde toplamda 67 hanenin bulunduğu belirlenmiştir. Yerleşimcilerin devlete ödedikleri vergilerden yola çıkarak tarım yaptıkları ve 1516 da buğday ve arpadan başka bir şey ekmedikleri anlaşılmaktadır. 1800'lerde ise zaviye bünyesinde tespit ettiğimiz mısır tarımı, bölgeye sonradan gelen bir ürün olarak dikkat çekmektedir. Başçiftlik'te bulunan halkın bir kısmının koyun yetiştiriciliği yaptığı bir diğer geçim kaynağının ise arıcılık/balıcılık olduğu görülmektedir. Koyun yetiştiriciliğine ek olarak yerleşim yerinin menzil olması nedeniyle pek çok nakliye hayvanının buraya uğraması ot yetiştirildiğine olan ilgiyi artırdığını söyleyebiliriz.¹⁵ Sinan Bey'in kurduğu ve geliştirdiği Başçiftlik menziline dikkat çeken bir diğer husus ise, “*ehl-i barutan taifesinin*” Sultan tarafından nişan-ı hümayun ile iskân edilmeleri yönünde emir verilmiş olmasıdır. Bu durum Başçiftlik gibi yüksek rakımlı bir dağlık “*guhi*” bölgede geliştirilen yerleşim merkezi için gerekli olan taşların temininde kolaylık sağlamış olmalıdır. BOA., TT. No: 54, 1516.

¹⁶ BOA., TT. No: 54, 1516.

¹⁷ BOA., AE.SMHD.I., No: 234-18795, H.29.12.1257.

tımarlı sipahi Sinan Bey'e ait olduğunu tahmin ettiğimiz konak bünyesinde ise 9 ailenin konağın hizmet işleri ile ilgilendiği anlaşılmaktadır. Köyde inşa edilmiş olan camide ise 7 ailenin imamlık, müezzinlik, duaguluk v.b. işleri icra ettiği belirlenmiştir.¹⁸ Yerleşimcilere ait vergi defterleri mesleki dağılım ve iş bölümü içinde geleneksel yapının korunduğunu kayıt altına alır. Aynı şekilde bazı aile gruplarının yerleşkede imam, müezzin ve duaguluk gibi mesleki formasyonlarla bir iş bölümü dâhilinde hizmet verdikleri anlaşılır.¹⁹ Yerleşmede belirlediğimiz bir diğer kendine özgü mesleki anlamda sosyal grup ise “*bennak*” yani evli ve vergi mükellefi çiftçi grubunun olması ve “*mücerred*” olarak tasnif edilen yani ailelerinden ayrı yaşayan ancak bekâr çiftçilik ya da hayvancılığa muktedir bireylerin olmasıdır. Ayrıca Başçiftlik'te bulunan zaviye ve tekke bünyesinde toplumsal sınıf bağlamında alt sınıf olarak kabul gören hizmetkârlık mesleğini ifa eden ailelerde bulunmaktadır. Bu bağlamda evrensel bir yasa olan sosyal tabaka ve sınıflı yaşamın Başçiftlik'in sosyal yaşamında da görmektediriz. Zira Başçiftlik yerleşkesinde yer alan malikâne arazisi ve onun dışında kalan yerlerin ya zaviyeye veladet vakfı ya da Başçiftlik yerleşkesini menzil statüsüne kavuşturan tımarlı sipahi Sinan Bey'e ait ziraat yapılan arazilerin olması bu durumun tipik belirleyici unsurları arasında yer almaktadır.²⁰ Osmanlı idari statüsünde menzil hane olarak anılmaya başlayan bölge, devlete ait nakliye ve ulak hayvanlarının bakımını üstlenen yöre sakinlerinin devlet tarafından kendilerine ödenen düzenli bir gelire sahip olmalarına imkân sağlamıştır. Ayrıca menzillere gelen yabancı devlet elçileri ve devletin üst düzey görevlileri ve bunların çevresinde bulunan korumaları ve civar yerleşke sakinleri bu tür yerleşkeleri Pazar yeri olarak kabul etmişlerdir.²¹ Zengin ve alım gücü yüksek seyyahların ve ziyaretçilerin varlığı, ürününü yüksek fiyata satmak isteyen yerleşimcileri menzil hane civarında kurulan pazar yerlerine çekerek ortamın ekonomik anlamda hareketlenmesine vesile olmuştur.²²

İster geleneksel isterse modern olsun her sosyal hayat alanı içinde sosyal yapının tipik bir göstergesi olan ve kendine özgü ekonomik bir konsepti olan; kent, kasaba, köy ya da mezra gibi sosyal hayat alanları, kendine özgü bir ekonomik kimlikle belirginlik kazanmaktadır. Bu durumun tipik göstergelerinden biri de, 1516 yılına tekabül eden Osmanlı Devleti'nin bilinen ve açık resmi belgelerine yansıyan Başçiftlik yerleşkesinin tarım ve hayvancılık merkezli; iş bölümü ve mesleki dağılım gösteren ekonomik değere sahip bir yerleşme olmasıdır. Bu bağlamda söz konusu yerleşmenin Osmanlı Devleti'nin posta işlerinin sevk ve idaresinin bir parçası olan “*menzil hane*” statüsünde olduğuna yönelik bilgiler, Başçiftlik'in mevcut zeminde özgün terminolojilere sahip; Osmanlı Devleti'nin resmi ideolojisine dayalı ekonomik yapıya sahip bir sosyal hayat alanı olduğunu göstermektedir.²³

Sonuç

Başçiftlik'te 16. yüzyıl içinde görülen dinsel vurgular ve kullanılan terminoloji, egemen Osmanlı kültürünün ortaya koyduğu görüşü benimseme ve bunların görünür olanlarını kabullenme yönünde gerçekleşmektedir. Bu görünürlük nedeniyle Başçiftlik, yine halen geçerli olan ve yerleşmenin çoğunluğu tarafından benimsenen dini düşüncenin temsilcilerinin algıladığı anlamda; göreceli olarak *Ortodoks* anlayışta gözükmektedir. Sinan Paşa'nın kullandığı terminoloji, egemen kültürün ortaya koyduğu görüşü benimseme ve bunları kabul etme yönündedir. Bu görünürlük nedeniyle Sinan Paşa, göreceli olarak toplumsal açıdan barışçı, bütünleştirici ve yerli/yerel olarak tanımlanmıştır/tanımlanabilir. Ayrıca Sinan Paşa'nın kendisini

¹⁸ BOA., TT. No: 54, 1516.

¹⁹ Ali Açık, *Osmanlılar zamanında Başçiftlik*, (Tarih ve Sosyo-Ekonomik yapı), s. 88-103.

²⁰ BOA., EV.d., No: 14019,H. 9.5.1267.

²¹ BOA., TT. No: 54, 1516

²² Suha Oğuz Baytimur, “Osmanlı Devleti'nde Menzil Teşkilatı ve Bargir Ücretleri: Gerede Örneği (1755-1770), *Osmanlı İktisat Tarihi Üzerine Yazılar*, Ed. Mehtap Nasıroğlu Aydın, Paradigma Akademi Yayınevi, Çanakkale, 2022, s.143-205.

²³ BOA., TT. No: 54, 1516.

tümüyle farklı bir kişiliğe ve gruba mensup olarak göstermediğini belirtebiliriz. Sinan Paşa, söylem olarak toplumsal gerçeği ifade etmek ve onları egemen kültürle birlikte iç içe sürdürme gayreti içindedir. Zira bu durum ona kayda değer özgün, güçlü ve entelektüel bir kişilik özelliği kazandırmıştır.

Başçiftlik yerleşkesinin varlık sebebi olarak Sina Paşa'nın gerçekleştirdiği imar faaliyetlerinin önemli bir katkısı vardır. Zira Sinan Paşa öncesinde Niksarlı yerleşimcilerin yaz aylarında kullandıkları yaylak bölgesi konargöçer bir mevsimlik nüfus hareketliliğine tanıklık etmiştir. Muhtemelen Sinan Paşa'nın 1500'lerin ilk çeyreğini takip eden süreçte gerçekleştirdiği bazı imar faaliyetleri civar yerleşim yerlerinin sakinleri tarafından bilinen bu alanı bir merkez yerleşke konumuna yükseltmiştir. Başçiftlik'te bulunan ve kadim bir harabe kale öncelikli olarak elden geçirilmiş ve Sinan Paşa ile askerlerine yaklaşık yirmi kişilik korunaklı bir muhafaza alanı oluşturmuştur. Başçiftlik'te bulunan bazı kayalık ve tepelik alanların taş yapı malzemesi bu kadim kalenin onarımında kullanılmıştır. Bilahare zemini düzlenen bu kayalık ve tepelik alanlarda cami, tekke, mescit, mektep ve vakıf arazi tesis edilmiştir. Bilhassa bir akarsu yatağı üzerine konuşlandırılan su değirmeni yörenin ihtiyaç duyduğu ekonomik katkıyı sağlama noktasında önem arz eder. Osmanlı Devleti'nin tımarlı sipahi olarak Başçiftlik ve mntikasına atadığı Sinan Bey'in yöreye sunduğu kazanımlar onun bu toprakların aşığı ve aşinası bir hizmet eri olduğunu doğrular. Onun soyundan gelenlerin veladet vakfi ilkeleri uyarınca Başçiftlik'te başlatılan bu tekke-vakıf yapılanmasını devam ettirerek yerleşkenin hem ekonomik hem de demografik açıdan şenlenmesine katkı sağlamaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yerelden kendi hizmetine aldığı ve başarılarından ötürü makam ve mevki ile ödüllendirdiği bir ferdin kendi vatanına sahip çıkarak devlet ve yerel arasında nasıl bir muhkem köprü vazifesi gördüğüne yönelik veriler kamusal alanda ibretlik tecrübeler sunar. Eğer devlet yöredeki bir gariban köylüyü himmetine almasaydı hizmetine de nail olamayacaktı. Hizmetinden ötürü tımar arazisi ile ödüllendirdiği bu vatanperverin yüreğinde memleketine hizmet aşkı olmasaydı Başçiftlik hiçbir zaman mamur bir yerleşkeye dönüşmeyecekti. Hülasa bu vatanına ve devletine düşkün dimağların varlığı günümüze kadar süregelen ve hemşerisini koruyup kollayan yerel algının pınarlarını oluşturarak günümüze kadar çağlamaya devam etmişlerdir. İnsan bir su misali akıp durmuş ve ummandaki yatağını bulmuştur. Erbaa-Niksar arasında ulvi bir yayla mevkiinde kurulan Başçiftlik'te de benzer bir süreçle yerel ölçekte nisyanla şaşıp düşen beşere rehber olmuştur.

Başçiftlik yerleşkesinin kurucu babası Sinan Paşa, arşiv kayıtlarında yer alan icraatları ile söylem ve eylemlerinde geleneksel Osmanlı toplumunun tanımlamasını bize sunarak içinde bulunduğu toplumsal kültürün etkisinde, algıladığı sosyal meseleleri gerçekleştirdiği imar faaliyetleri üzerinden açıklamaya gayret göstermiştir. Sinan Paşa'nın dini, ekonomi ve siyaset gibi konular üzerindeki kavramsal ve kurumsal algılayışı ve buna dayanan pratikleri özgün bir görünürlük sergilemektedir. Yine Sinan Paşa mensubu olduğu toplumunun dini, iktisadi ve siyasi-idari merkezleriyle ve kurumlarıyla işbirliğine dayalı bir etkileşim sergilemiştir. O dinsel, ekonomik ve siyasal açılardan farklı statüleri temsil edenleri, kendi bakış açısı içinde, söylem ve eylemlerinde işbirliği içeren terminolojiler kullanarak olası sorunları anlama, açıklama ve aşma gayreti içinde gözükmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA., AE.SMHD.I., No: 234-18795, H.29.12.1257

BOA., AE.SMHD.I., No: 234-18795, H.29.12.1257

BOA., EV.d., No: 14019,H. 9.5.1267

BOA., EV.d., No: 14019,H. 9.5.1267).

BOA., HAT., No: 1617-57, H. 24.12.1254

BOA., HAT., No: 1617-57, H. 24.12.1254).

BOA., TT. No: 54, 1516

BOA., TT. No: 54, 1516

Makale ve Kitaplar

Acun, Fatma; “Celali İsyancıları(1591-1611)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. IX, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002.

Açıkkel, Ali; *Osmanlılar Zamanında Başçiftlik, (Tarih ve Sosyo-Ekonomik yapı)*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2023.

Açıkkel, Ali; “Tokat Örneğinde XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Sosyal Yapısındaki Buhran”, *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002.

Ateş, Toktamış; *Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı*, Ümit Yayınları, İstanbul 1991.

Baytimur, Suha Oğuz; “Osmanlı Devleti’nde Menzil Teşkilatı ve Bargir Ücretleri: Gerede Örneği (1755-1770)”, *Osmanlı İktisat Tarihi Üzerine Yazılar*, Ed. Mehtap Nasıroğlu Aydın, Paradigma Akademi Yayınevi, Çanakkale 2022, ss.143-205.

Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefe Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1996.

Cevizci, Ahmet; *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara 1997.

Çamuroğlu, Reha; *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, Metis Yayınları, İstanbul 1992.

Erkoç, Ethem; *Sinan Paşa ve Oğlu Elvan Çelebi*, Pegasus Görsel İletişim Hizmetleri Yayınları, Çorum 2005.

Erler, Mehmet Yavuz; “Karayaka Kazası (Ziğdi) Verileri Üzerinden Osmanlı Taşra Tarihinin İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısına Dair Bir Modelleme”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, 7(9), Kasım 2020, ss. 679-710.

Günay, Ünver; *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.

Günümüzde Alevi ve Bektaşilik, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1985.

Günay, Ünver; “Modern Sanayi Toplumunda Din I”, *E.Ü. İ. Fak. Dergisi*, S.3, 1986.

Gölpınarlı, Abdülbaki; *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973.

Haldon, John F.; “The Ottoman State and Question of State Aautonomy: Comparative Perspectives”, *The Journal of Peasant Studies*, 1991, 18 (3-4), ss. 18- 92.

İnalcık, Halil; “Adâ let-nâ meler”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 2(3-4), Ankara 1993, s. 202.

İnalcık, Halil; *Osmanlı'da Devlet Hukuk Adalet*, Eren Yayınları, İstanbul 2005.

İnalcık, Halil; *Devlet-i Aliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

İnalcık, Halil; *Türk Tarihinde Türe (Törü) ve Yasa Geleneği*, Doğu Batı-Makaleler I, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2005.

Karaca, Faruk; *Din Psikolojisi*, Ofset Yayıncılık, Trabzon 2011.

Kâtip Çelebi; *Fezleke*, C.II, Haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2017.

Kılıçbay, Mehmet A. ; *İslâm'da Din-Devlet İlişkileri*, Cem Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

Komasyon; *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, C. 10, Zaman Gazetesi Feza Gazetecilik Anonim Şirketi, Çağ Yayınları, İstanbul 1992.

Mengüşoğlu, Takiyettin; *Felsefe Giriş*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992.

Ocak, Ahmet Yaşar; *Babailer İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1980.

Oğuz, M. Öcal - Petek Ersoy; *Türkiye'de 2006 Yılında Yaşayan Taş Kesilme Efsaneleri Mekânlar ve Anlatılar*, Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi (THBMER) Yayını, 2007

İhsanğlu, Ekmelettin; *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, C.1, Zaman Yayınevi, İstanbul 1999.

Toynbee, Arnold; *Tarihin Faydası ve Değeri*, (Çev. Ahmet E. Uysal), Örgün Yayınları, İstanbul 2010.

Toynbee, Arnold; *Uygarlık Yargılanıyor*, (Çev. Kasım Yargıcı, Mehmet Ali Yalman), Örgün Yayınları, İstanbul 2004.

Uluocak, Şeref; “Sosyo-Kültürel Yapı Ve Kültür Coğrafyası Kavramları Üzerine Yapılandırıcı Bakış Açısından Model Önerileri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011 Bahar (14), ss. 253-278.

Wach, Joachim; *Din Sosyolojisi*, (Çeviren, Ünver Günay), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No: 98, 1995.

<http://tokatvakfi.org.tr/basciftlik/>

<http://www.tokat.gov.tr/basciftlik#:~:text=Yakla%C5%9F%C4%B1k%20550%20sene%20%>

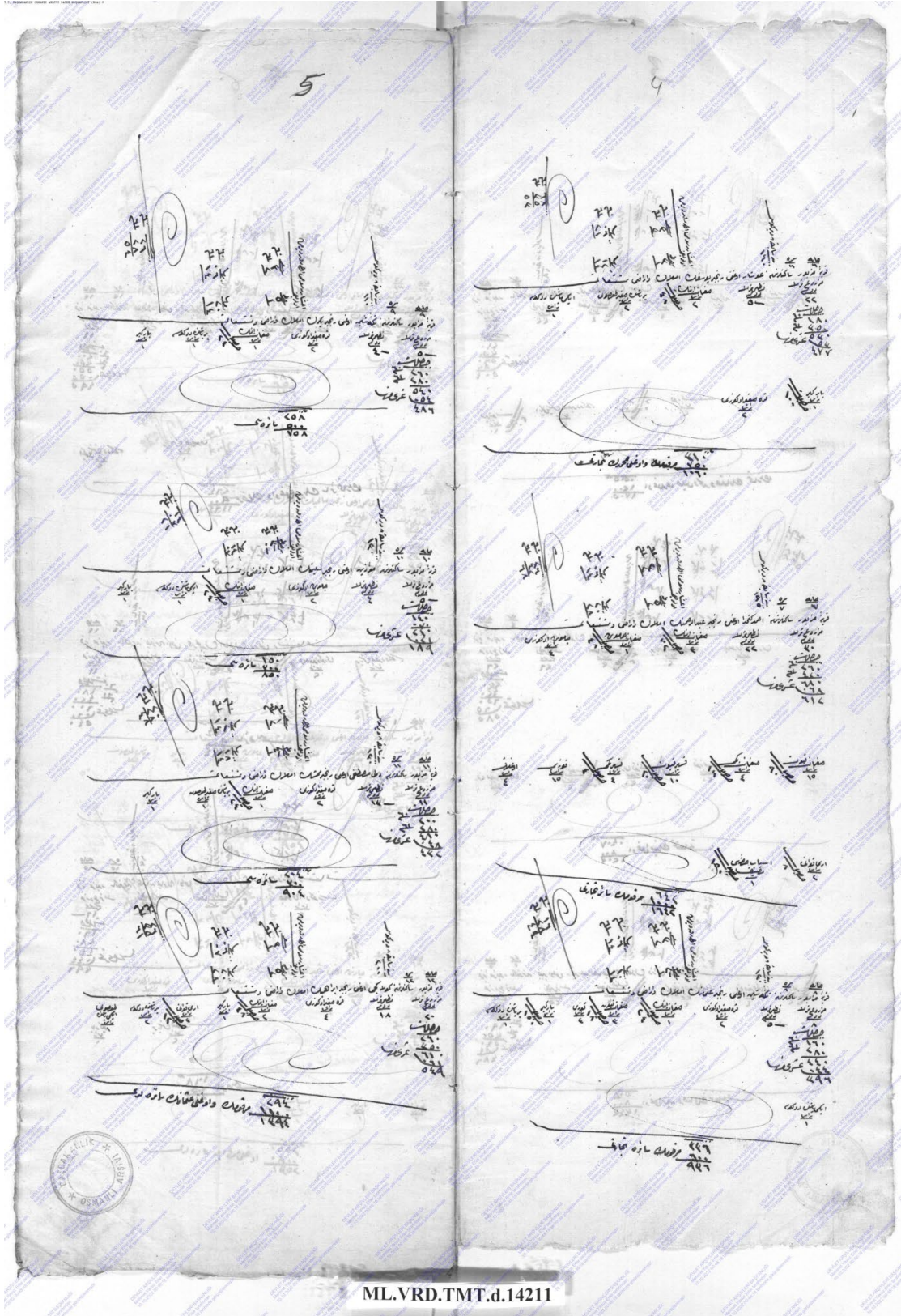
<https://oka.ka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/basciftlik-ilce-raporu.pdf>

<https://tokat.ktb.gov.tr/TR-140848/basciftlik.html>

<https://www.basciftlik.bel.tr/icerik/tarihce>

<https://www.tokattan.net/2015/01/basciftlik-tarihi.html>

Ek 1: Başçiftlik Köyü (Menzil), Temettuat Defteri, s. 4

ML.VRD.TMT.d.14211

46
NEAR EAST
HISTORICAL
REVIEW
14 / 1
April
2024

Başçiftlik Köyü (Menzil), Temettuat Defteri, s. 4

Hane 6, Sıra 6

Sene-i bakiye vergisi 160

Aşar-ı rüsum olarak vermiş olduğu

Hınta 3-1, Şair 3-3 (H.1260-1261)

Beha

Hınta 12-14, Şair 6-21 (H.1260-1261)

Ceman 68-35 = 53 (1260-1261)

Karye-i mezbur sakinlerinden Avşar oğlu Rençper Yusuf'un emlak ve arazi temettuatı

Mezru Tarla

Dönüm 22, Tathir Tarla 5,5 dönüm

Hasılat

180 (1260)

350 (1261)

530-53 = 477 kuruş

Sağman İnek res 2, Hasılatı 48 kuruş

Bir yaşında sığır tosun 2 res

İki yaşında düğesi 1 res

Bargir 1 res hasılatı 100 kuruş

Geliri; 310 kuruş

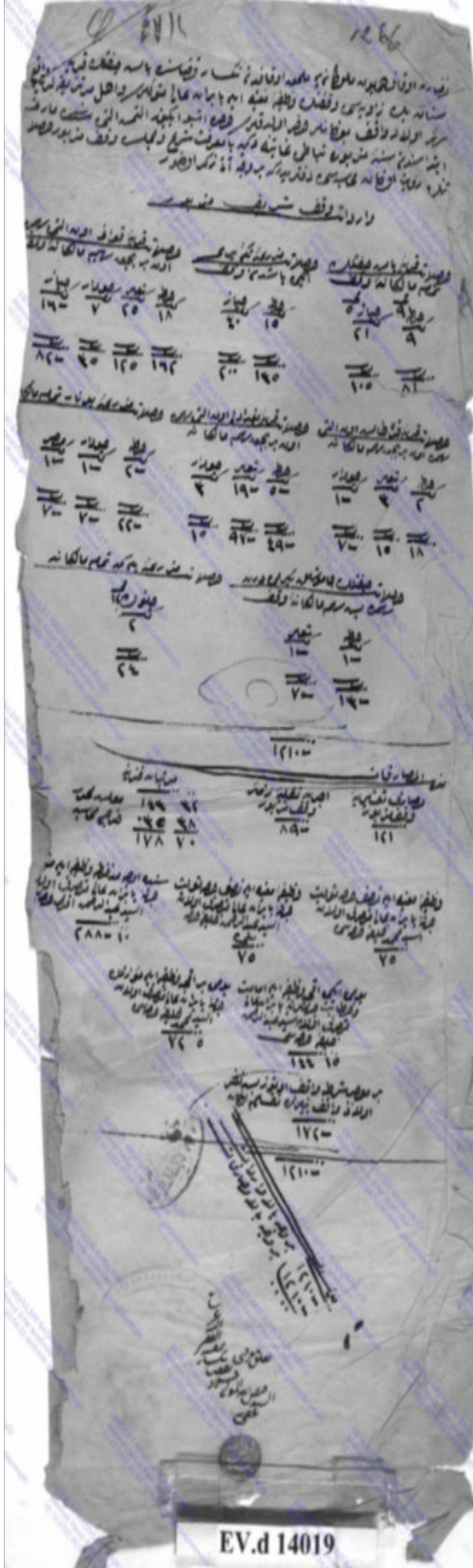
Merkebcilik ve oğlu Mehmetin ticareti; 750 kuruş

Başçiftlik Köyü (Menzil), Temettuat Defteri, s. 4

Hane 7, Sıra 7

Karye-i mezkûr sakinlerinden Ahmet Kethüda oğlu Rençper Abdulrahmanın emlak arazi ve temettuatı

Ek 2:

Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun-ı Mülükaneye mülhak evkafdan Niksar Kazası'nda Baş Çiftlik karyesinde vaki Sinan Bey zaviyesi vakfının vazife-i türbe ile ba berat-ı ali mütevekkilleri ve ehl-i mutezifeler saire evlad-ı vakıf bulunanlar hazır oldukları halde iş bu 266 senesinin Martı ibtidasından sene-i mezbure şubatı gayesine değin ba marifet-i şeri ve meclis-i vakf-ı mezbur hasılatından zaviyet olunan muhasebesi defteri budur ki,

Varıdat-ı Vakf-ı Şerif

- 1.Hasılat-ı Karye-yi Baş Çiftlik, tamam malikane vakıf Hintta 9 kile (kilesi 9 kuruş) : 81, Ciyaz 21 kile (kilesi 5 kuruş) : 105
- 2.Hasılat-ı Mezra-yı Memik Yeri, iki baştan vakıf Hintta 15: 135, Ciyaz 40: 200
- 3.Hasılat-ı Karye-i Kovanı 16 sehimi, 11,5 sehimi malikane vakf Hintta 18: 162, Şair 25: 125, Çavdar 7: 35, Ciyaz 16,5: 82,5
- 4.Hasılat-ı Karye-i Karataş, 16 sehimi divan 1,5 sehimi malikane Hintta 2: 18, Şair 3: 15, Çavdar 1,5: 7,5
- 5.Hasılat-ı Karye-i Mikdatlı 16,5 sehimde 11,5 sehimi malikane Hintta 5,5: 49,5, Şair 19,5: 97,5, Çavdar 3:15,
- 6.Hasılat-ı mezra-yı Yemiş Pınarı, tamam malikane Hintta 2,5: 22,5, Çavdar 1,5:7,5, Mısır 1,5:7,5,
- 7.Hasılat-ı Çiftlik-i Kamuşluk, 24 sehimden 5 sehimi malikane vakıf Hintta 1,5: 13,5, Şair 1,5: 7,5
- 8.Hasılat-ı mezra-yı Bileğir, Çünük (Çeviz) 2 kile (kilesi 12 den) 24 kuruş

Hasılat 1210,5 kuruş

Masarifat-ı Zaviye

Masarif-i Şairiye, Vakf-ı mezbur 121

Ücret-i nakliye-yi zehair vakf-ı mezbur 89,5

Miri fiyat-ı hazine

Maaş-ı mahruse 143,32

Haric-i muhasebe 35,38

Vazife-i mukiye (vakıf arazisi) ile nısf hisse tevliyet cihetine ba berat-ali mutasarrıf olan Es-seyyid Mehmet Halife hissesi 75

Vazife-i mukiye ile nısf hisse tevliyet ciheti ba berat-ı ali mutasarrıf olan Es-seyyid Abdulrahman halife hissesi, 75

Senede üçer mud hintta vazife ile meşihat cihetine ba berat-ı ali mutasarrıf olan Es-seyyid Abdurrahman Efendi hissesi 288,5 kuruş ve 10 para

Yirmi iki (22) akça vazife ile imamet ve hitabet cihetlerine ba berat-ı ali mutasarrıf olan Es-seyyid Abdurrahman halife hissesi 144 kuruş 15 para

Yevmi bir akça vazife ile müezzinlik cihetine ba berat-ı ali mutasarrıf olan Es-seyyid Mehmet halife hissesi, 72 kuruş 5 para

Ber muceb-i şurut vakıf 35 nefer evlad-ı vakıf beyenlerinde taksim olunan 172,5

Hasılı 1210,5

Ek 3:

Başçıftlık: Kuzeyden çekilen bir resim; Güney yönünü gösteren bir görsel

NEAR EAST HISTORICAL REVIEW

OSMANLI EKONOMISİNDE NARH UYGULAMASI “MANASTIR ÖRNEĞİ” (1835-1837)

*Narh Practice In The Ottoman Economy "The Case Of Manastır"
(1835-1837)*

Zeynep Coşkun

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkiye
e-mail: zeynepcoskun27@outlook.com
ORCID ID:0000-0003-2203-2655

Near East Historical Review

14/1, April / Nisan 2024
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 17.04.2024
Accepted Date - Kabul Tarihi : 30.04.2024
Pages - Sayfa : 51 - 65

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.76120>

Citation - Atıf : Zeynep Coşkun, “Osmanlı Ekonomisinde Narh Uygulaması “Manastır Örneği” (1835-1837)”, *Near East Historical Review*, 14/1, April, 2024, pp. 51 – 65.

OSMANLI EKONOMİSİNDE NARH UYGULAMASI “MANASTIR ÖRNEĞİ” (1835-1837)

*Narh Practice In The Ottoman Economy "The Case Of Manastır"
(1835-1837)*

Zeynep Coşkun

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkiye

e-mail: zeynepcoskun27@outlook.com

ORCID ID:0000-0003-2203-2655

Öz

Teşkilat yapıları ve kurumlarıyla sağlam temellere dayanan devletler fethettikleri topraklarda uzun yıllar hüküm sürmüşlerdir. Tarih boyunca kurulan Türk devletlerinin her biri birer imparatorluk haline geldiği için kurumsal bir yapıya sahip olmanın yanı sıra devletin idari, sosyal ve ekonomik yapıları toplumun her kesiminden insanla bütünleşmiştir. Bu devletlerden biri de hiç kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'dur. Osmanlı Devleti ekonomik anlamda kurduğu kurumlar çerçevesinde halkın her türlü zaruri ihtiyacı için gıda ürünlerinin fiyatlarını düzenlemiştir. Bu düzenlemeye yönelik önemli adımlardan biri narh sistemi olmuştur. Narh sistemi Osmanlı Devlet ekonomisinin bel kemiğini oluşturmaktadır. Narh uygulaması temel gıda malzemelerinden tutunda halkın ihtiyacı olan envai çeşit ürünlere biçilen fiyatların belirlenmesinde başrol oynamıştır. Fiyatların belirlenmesinde halkın gelir durumu da göz önünde bulundurularak kimsenin mağduriyet yaşamaması için sıkı önlemler alınmıştır. Çalışmanın amacı; Osmanlı Devleti'nin fethetmiş olduğu topraklarda uyguladığı narh sisteminin şartları, nasıl uygulandığı ve özellikle Osmanlı Rumeli'sinde bu sistemin nasıl uygulamaya geçirildiğine dair arşiv belgelerinden elde edilen tablolar doğrultusunda bilgiler vermek olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, Narh Sistemi, Manastır, Osmanlı İmparatorluğu

Abstract

States based on solid foundations with their organizational structures and institutions have ruled over the lands they conquered for many years. In addition to having an organizational structure, each of the Turkish states established throughout history has become an empire, as well as the integration of the administrative, social and economic structures of the state with people from all walks of life. One of these states was undoubtedly the Ottoman Empire. Within the framework of the institutions it established economically, the Ottoman State regulated the prices of food products for all kinds of essential needs of the people in a way that would not victimize the people. One of the important steps taken towards this regulation was the price system (narh system in Turkish). The Narh system constituted the backbone of the Ottoman State economy. Narh practice played a leading role in determining the prices of all kinds of products that the people needed, ranging from basic foodstuffs. In determining the prices, the income status of the people was also taken into consideration and strict measures were taken to ensure that no one was victimized. With the purpose of this study, is to give information about the price system (narh system) used by the Ottoman Empire in conquered lands, its conditions, especially how this system was implemented in Rumelia will be explained in line with the tables obtained from the archive documents.

Key Words: Economy, Price System (Narh System), Bitola, Ottoman Empire

Giriş

Kıtalara yayılan geniş topraklar üzerinde altı yüz sene hüküm süren Osmanlı Devleti klâsik iktisadî sistemini Türk-İslâm Medeniyetinden devraldığı maddi ve manevi miras temeli üzerine inşa etmiştir. Klasik dönem Osmanlı sosyo-ekonomik anlayışını düzenleyen kuralların temeli İslam hukuku çerçevesinde oluşmuştur. Şeriat kuralları ile birlikte nizam-ı kadim denilen örfi hukuka da başvurulmuştur. Örfi hukuk gücünü devlet otoritesinden alarak padişahın iradesiyle ortaya çıkmıştı. Ancak padişahın iradesi keyfi olmayıp, şeriatın yanı sıra teamül, tecrübe, kaide, âdet ve geleneklere de bağlı olmak zorundaydı.¹

Devlet ve topluma öncelik tanıyan Osmanlı Devleti'nin iktisadi anlamda kararlar alırken sosyal refahın sağlanması ilkesini gözetmiştir. Osmanlı iktisadi dünya görüşünün temel unsuru olan üç ana ilke vardır. Bu ilkelerden birincisi topluma yönelik tarafı iâşe (provizyonizm), ikincisi gelirlerin arttırılması yoluyla devlete dönük tarafı fiskalizm ilkesi² ve üçüncüsü de sosyal ve iktisadi ilişkilerde oluşan dengeleri muhafaza etme ve değişme eğilimlerini engellemek amacı olan gelenekçilik (tradisyonalizm) ilkesi olmuştur.³ Osmanlı devlet ekonomisinin klasik dönem zihniyeti oluşturan bu ilkeler 1500 ve 1800 yılları arasında etkili olmuştur.⁴

Osmanlı iktisadi hayatını tanzim eden topraktan alınan vergi, para, narh gibi önemli unsurlar ile oluşturulan müesseseler doğrultusunda klasik dönem Osmanlı ekonomik zihniyeti rekabet ve çatışma yerine işbirliği ve dayanışma prensibine dayalı oluşmuştur. Zamanla bu sistemin aksaması ile ekonomik hayat kötü yönde etkilenmiştir. Kısaca açacak olur isek; Toprakta alınan vergi sisteminin temelini oluşturan tımar sistemi zamanla yerini iltizama⁵ ve malikâne⁶ sistemine bırakması ile usulsüzlükler zuhur ederek ayanlık⁷ durumunun ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ayanların ortaya çıkmasında; tımar sisteminin bozulması, malikâne usulü (iltizamların artık kaydı hayat şartıyla tamamen verilmesi), yerel güçlerin kuvvetlenmesi, Anadolu'da başlayan karışıklıklar (Leventlerin taşkınlığı, aşiretlerin yapmış olduğu eşkiyalık faaliyetleri), devlet memurlarının yolsuzlukları, mali bunalım (uzun süren savaşlar sonucu devletin halkı ağır vergilere tabi tutması ile halkın ayanlara sığınması) gibi nedenler etkili olmuştur.

Para Osmanlı ekonomisinde fiyat unsurunu belirleyen faktör idi. Osmanlı devleti parayı bir finansman aracı olarak kullanmış ve zamanla dünya ekonomisinde meydana gelen maden hareketleri fiyatları olumsuz yönde etkilemiştir.⁸ Osmanlı yönetimi uygulamada genel anlamda iki tür fiyat politikası takip etmiştir. Bunların ilkinde, toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren hususlarda fiyatları merkezi yönetim belirleyip vazgeçmiştir. Müdahaleci bir yaklaşım olarak değerlendirilen bu uygulamalara; paranın resmi kurunun belirlenmesi, temel tüketim mallarına narh konulması, büyük şehirlerin veya orduların iâşesinin sağlanmasına yönelik zahire, canlı hayvan ve diğer bazı önemli malların temininde başvuru mubayaa usulleri örnek teşkil

¹ Harun Şahin, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Ana İlkeleri Çerçevesinde Klasik Dönem Osmanlı İktisat Politikasına Bakış, EKEV Akademi Dergisi, 19(61), 2019, s.394.

² Mevlüt Camgöz, “19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda Zahire Fiyatları ve Tedarik Bölgeleri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s.12.

³ Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s.44.

⁴ Mehmet Genç, Devlet ve Ekonomi, s. 41.

⁵ Osmanlılar’da devlete ait vergi gelirinin özel bir şahsa verilmesini ifade eder. Bknz: Mehmet Genç, “İltizam”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s.154.

⁶ Osmanlı maliyesinde vergi iltizam sisteminin 1695 yılından Tanzimat’a kadar uygulanan özel bir türü. Bknz: Mehmet Genç, “Mâlîkâne”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s.516.

⁷ Osmanlılar’da şehir ve kasabalarda devletle halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kimselerdir. Bknz: Özcan Mert, “Âyan”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.195.

⁸ Şevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.226.

etmektedir. İkinci fiyat politikası toplumun genelini ya da devleti doğrudan ilgilendirmeyen, ithal ya da lüks mallara yönelik izlenen serbest denilebilecek politikalar⁹.

Netice itibarıyla, madeni para rejimi; ihtisap kurumu vasıtasıyla gerçekleştirilen fiyat denetimleri, narh müessesesi, temel mallar ihtiyacının temininde kullanılan mubayaa usulleri, piyasa düzenlemeleri, tahsis ve stok politikaları vasıtasıyla arzın düzenlenmesi, provizyonist iktisadi politikalar, malların üreticiden tüketiciye en kısa yollardan intikalinin sağlanması ilkesi vasıtasıyla ihtikâr ve tekelci eğilimlerin önlenmesi fiyat istikrarını sağlayan en önemli amiller olmuştur.¹⁰

Osmanlı klasik dönem devlet ekonomisi anlayışında üretim faaliyetlerinin amacı ülke içi iâşenin karşılanması olmuştur. Hem Anadolu hem de Rumeli topraklarında iâşe karşılanması uygulanmıştır. Ekonominin temel unsuru olan toprak, topraktan üretilen hububatın halkı mağdur etmeyecek şekilde ihtiyacı karşılaması için oluşturulan narh sistemi döneme damga vuran müesseselerden biri olmuştur. Çalışmamızın asıl konusu olan narh sisteminin şartları, uygulanma şekli ve özellikle Osmanlı Rumeli’inde bu sistemin nasıl uygulandığına dair 103 Numaralı Manastır Şer’iyye Sicili baza alınarak elde edilen tablolar doğrultusunda bilgiler sunulacaktır.

1. 19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisine Genel Bir Bakış

19. yüzyıl, Osmanlı mali tarihinin son derece önemli ve kritik bir dönem olmasına karşın yeterince araştırılmamıştır. Tanzimat yönetimi tarafından başlatılan ve daha sonra II. Abdulhamid ile İttihad ve Terakki dönemlerinde de sürdürülen reformlar, modern bir mali yapının doğmasını sağlamıştır. Böylece istisna ve imtiyazların yaygın olduğu bir vergi düzenine dayalı olarak elde ettiği gelirleri çeşitli kişi, kurum ve gruplarla paylaşmak zorunda kalan bir devletin yerini, ödeme gücü olan herkesi vergilendirmeye ve gelirlerin büyük bir bölümünü kontrol etmeye çalışan merkezi bir devlet almıştır.¹¹

19. yüzyıl başlarında Osmanlı ekonomisi, geleneksel yapısını korumuştur. Geçen yüzyılda olduğu gibi himayeci politikalar egemen olmuştur. İç ve dış ticaret devletin gözetim ve denetimi altında sürdürülebilmüş; üretim ve tüketim de esnaf loncaları aracılığı ile denetlenmiştir. Ancak dış ticarete kaçakçılık büyük boyutlara ulaşmış, yasal yollarla yapılan dış ticaret ise bilgi ve denetim yetersizliği sonucunda ilerleme kaydedememiştir. Avrupa devletlerine tanınan ticaret kolaylıklarındaki denge 18. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı aleyhine bozulmuştur.¹²

Bozulan ekonomik dengeyi yeniden toparlayabilmek adına Osmanlı maliyesinde yenileşme çabaları, II. Mahmut zamanında görülmüş, Tanzimat sonrası uygulanacak olan yeni vergi sistemi için gerekli tahrir çalışmaları başlamıştır. Tanzimat dönemi (1839-1876) boyunca, mali idarede, bütçe ve mali hukuk alanında, devlet gelir ve giderlerinin tür ve niteliklerinde batı etkisinde düzenlemeler yapılmış olup, 1840’da Meclis-i Muhasebe-i Maliye kurulmuştur.¹³ Bu kuruluş, vergilerin yeniden tespiti, tahsilinin sağlanması, anlaşmazlıkların önlenmesi amacıyla kurulmuştur.¹⁴ Tanzimat yöneticilerinin devlet gelirleriyle ilgili temel hedefi, ödeme gücüne yardımcı olmayan geleneksel vergi sisteminin yerine

⁹ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlihi”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt:10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1565.

¹⁰ Mevlüt Camgöz, “19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda Zahir Fiyatları ve Tedarik Bölgeleri”, s.15.

¹¹ Tefik Güran, 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s.313.

¹² Nevin Memiş, 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008, s. 58.

¹³ Nevin Memiş, Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret, s.60.

¹⁴ Yavuz Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 287.

doğrudan geliri ve serveti ilgilendiren, istisna ve muafiyetlere yer vermeden ödeme gücü olan herkesi vergi yükümlüsü haline getiren bir mali sistem oluşturmak idi. Tanzimat dönemi yönetiminin başlattığı bu reform süreci, daha sonra II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki dönemlerinde de devam etmiştir.¹⁵

Osmanlı devleti bu yüzyılda yapmış olduğu mali reformlarla devlet gelirlerini önemli ölçüde arttırmayı başarmış fakat Osmanlı yönetimi, aynı başarıyı harcamaları disiplin etme konusunda gösterememiştir. Dolayısıyla dış borçlanmalar artmaya başlamış; fakat alınan bu paralar verimli alanlarda kullanılamamış, borçla borç kapatılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında dış borçlanma, bankacılık sistemi, yabancı sermaye gibi sorunlar da beraberinde gelmiştir.

19. yüzyıl, Osmanlı’da yoğun savaş ve isyanlar dönemi olmuştur. Dönemin, ağır savaş ve isyanlarla birlikte mali yapıya getirdiği yük de göz ardı edilmemelidir. 1812 yılında Bükreş ve 1829’da Edirne Antlaşmalarının imzalanmasıyla sona eren savaşlar, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa İsyanı sonucu Mısır’ın elden çıkması dolayısıyla yoksun kalınan gelir ve savaş yükü, 1853-1856 yıllarındaki Kırım savaşı, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı gibi birçok savaş ve isyan, Osmanlı maliyesine ağır yükler getirmiştir. Osmanlı Devleti, 19. yüzyıla damga vuran kapitülasyonlar ve ticaret anlaşmaları ile birlikte ekonomik gücünü dışa bağlı olarak yaşamaya başlamıştır.

19. yüzyıl Osmanlı yönetimi yeni arayışlara girmiştir. Acil gelir ihtiyacını geleneksel mali yapıda çözmeye çalışan yönetim, müsadere, tağşiş, miri mubayaa ve ticari tekeller oluşturma gibi kısa dönemde merkezi hazineye bol gelir sağlayabilecek, uygulaması kolay mali kaynak oluşturma yöntemlerine başvurmuştur. Ancak bu uygulama, başta tarım olmak üzere, ticaret ve sanayi ile ilgili grupları olumsuz etkileyerek, üretim faaliyetlerinden uzaklaştırmıştır.¹⁶

19. yüzyılda batıda kontrollü ticari politikalar yerini, serbest ticaret ilkesi olan “laissez faire”e bırakmıştır. Liberal düzenlemeler gündeme oturmuştur. Sanayileşme sürecini hızla gerçekleştiren İngiltere ve Fransa gibi Batı Avrupa ülkeleri, Osmanlı’nın içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik krizi fırsat bilerek seri halde ürettikleri/üretecekleri ucuz ve kaliteli mallara Ortadoğu ve Asya ülkelerinde pazar ve hammadde arayışına başlamışlardır. Geniş bir coğrafi alana yayılmış İmparatorluk, hızla toprak kaybetmiş ve batının da etkisiyle ulusçuluk akımları buna zemin hazırlamıştır.

2. Narh Sistemi

Narh¹⁷ fiyat takdir edilmesi ve sınırlandırılması anlamına gelen, aslı Farsça nirh (kıymet-fiyat) kelimesinden türemiştir.¹⁸ Başta ekmek, buğday, un olmak üzere temel ihtiyaç maddelerine resmi makamlarca konan narh, bir mala uygulanan azami fiyattır.¹⁹ Osmanlı Devleti halkın refahı için tüketiciyi ve üreticiyi koruyucu tedbirler almış, bu çerçevede üretimden tüketime kadar her safhayı denetim altında tutmayı prensip edinmiştir. Narh sistemi de bu denetimin en önemli parçası olmuştur.²⁰

Osmanlı Devleti’nde narh uygulaması, 1453 yılında Fatih’in İstanbul’u fethinden sonra başlamakta ve 1860’lı yılların sonlarına kadar devam etmektedir. Daha önceleri narh

¹⁵ Tevfik Güran, Osmanlı Ekonomisi Üzerine, s.315.

¹⁶ Tevfik Güran Osmanlı Ekonomisi Üzerine, s.314.

¹⁷ İhtiyacât-ı zaruriyyeden olan et ve ekmek gibi şeylere cânib-i hükümetten ta’yin olunan bahâ. Bknz: Şemseddin Sami, “Kamus-i Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 2018, s.1456.

¹⁸ Cengiz Kallek, “Narh”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.387.

¹⁹ Mehmet Demirtaş vd., Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı, Editör: Tufan Gündüz, Grafiker Yayınları, Ankara 2019, s.265.

²⁰ Temel Öztürk, Osmanlılarda Narh Sistemi, Türkler Ansiklopedisi, Cilt:10, Ankara 2002, s.1595.

uygulamasının bulunup bulunmadığı veya bu uygulamanın başlamasında hangi durumların göz önünde bulundurulması gerektiğini tam olarak bilemiyoruz.²¹ Fiyatların denetim altında tutulması amacına yönelik uygulanan narh sistemi ekonomik ve sosyal tedbir olarak düşünülmüştür. Devlet öncelikle bu sistem sayesinde fiyatların kanuna aykırı bir şekilde artmasını engelleyerek maddi imkânları sınırlı olan halkı korumayı ve haksız rekabetin önüne geçmeyi amaçlamıştır. Kanunnâmelerde narha riayet etmeyenlerin, eksik ve hatalı mal satanları cezalandırılacaklarına dair hükümler yer almaktadır.²²

Osmanlı Devleti, bazı mevsim değişikliklerinde, halkın daha çok tüketim yaptığı zamanlarda, kuraklık zamanlarda narh tespiti yapılırdı. Bundan başka esnafın müracaat etmesi ile de narh tespitinin yapıldığı görülürdü.²³ Mevsimlik narhlar gıda maddeleri üzerine konulan fiyatları gösterirdi. Ekmek, et, süt gibi mamullerin yaz ve kış aylarındaki fiyatları farklılık göstermekteydi. İlk kuzu Hıdırellez denilen 6 Mayıs'ta kesilir ve bundan birkaç gün evvel ete narh konurdu. Harmandan sonra yeni mahsul buğday alınınca cinsine göre fiyat belirlenirdi.²⁴ Narh verilirken dikkat edilmesi gereken hususlardan biri halkın alım gücünün gözetilmesi olmuştur. Temel gıda maddelerinden olan ekmekte, fiyat artışının düşük tutulması bu anlayışın bir sonucu olmuştur. Narh fiyatlarının tespiti kadı²⁵ huzurunda ilgili esnafın temsilcileri ve muhtesip²⁶ nezaretinde yapılmaktaydı. Narh fiyatı tespit edilip, esnafın bu fiyatın üzerinde satış yapmayacaklarını ve eksik mal satamayacaklarını taahhüt ettikten sonra listeler sicillere kaydedilerek yeni fiyatlar halka ve esnafa duyurulurdu. Bu belirlenen kurallar çerçevesinde narh fiyatları zamanına göre iki türe ayrılmaktadır; Olağan Narhlar: mevsimlerin bazı önemli dönemlerinde daha çok yoğunlaşan iktisadî faaliyetler hareketlenmeye başladığında ihtiyaç duyulan narhlara denirdi. Olağanüstü Narhlar: Bu narhlara daha çok olağan narhların haricindeki doğal olmayan şartlarda başvurulurdu. Savaş, kıtlık, sel, ablukalar, sikke tağşişleri gibi durumlarda fiyatlarda artışlar olmuştur. Biraz açar isek; savaş sırasında ürünün büyük bölümünün orduya ayrılması, kıtlık yıllarında gıda maddelerinin azalmasına neden olmakta ve arz talep dengesi bozulmaktaydı. Ablukalar deniz trafiğini engellediğinden, zahire sevki aksamakta idi. Böyle durumda pahalı olan karayolu ile zahire getirmek malın fiyatını arttırmaktaydı. Para ayarının bozulması fiyatlara doğrudan etki etmekteydi.²⁷

Osmanlı narh uygulamasında başlıca ölçü arz ve talep şartları olup tekelci eğilimlerin tesiri giderilmek istenmektedir. Bu şartlar değiştikçe belirlenen fiyatlar da değişiyordu. Nihayetinde Osmanlı Devletinin narhı uygulamasındaki başlıca şartları şu şekilde sıralayabiliriz;

- Mal veya hizmetlerin kamuya zarar verecek kadar pahalı olması
- Mal ve hizmetlere umumi ihtiyaç duyulması
- Ticaret ahlakına uygun bir rekabet ortamının sağlanması
- Üretici ve tüketiciyi korumak

²¹ Temel Öztürk, Osmanlılarda Narh Sistemi, s.1596.

²² Mehmet Demirtaş, Osmanlı Teşkilat Tarihi, s.265.

²³ Zümrüt Nuri, “Esnaf Birlikleri ve Narh Sistemi”, Balkan ve Yakınoğu Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (1), 2019, s.45.

²⁴ Mübahat Küttükoğlu, “Narh”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:32, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.390.

²⁵ Hukuki uyuşmazlıkları ve davaları karara bağlamak üzere devletçe tayin edilen görevli. Bknz: Fahrettin Atar “Kadı” Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.66-69. İlber Ortaylı. “Kadı”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.69-73.

²⁶ Hesap, tedbir, mükafat. İslâm hukûkunda bir kasaba veya şehir halkının şer’î emir ve yasaklara uymasını sağlamakla görevli olarak çarşı ve pazarı kontrol eden, ticârî dâvâlara ve bâzı amme dâvâlarına bakan belediye zabıta memuru, ihtisap ağası, ihtisap emîni, şehremîni. Bknz. <http://lugatim.com/s/muhtesip> Erişim Tarihi: 16.04.2024.

²⁷ Mehmet Demirtaş, Osmanlı Teşkilat Tarihi, s.266.

-Yetkililerin adalet sıfatı taşınması

Yukarıdaki maddelerden yola çıkarak, Osmanlılarda narh sisteminin uygulanmasında özellikle halkın çıkarlarının gözetildiği söylenebilir. Dönemin ekonomik koşulları göz önüne alındığında sistemin uygulandığı zamanlarda toplumun ekonomik anlamda çıkarlarını gözetilen bir uygulama olduğunu da söyleyebiliriz. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde devletin içinde bulunduğu ekonomik bozulmalar ile birlikte gıda fiyatlarının çok yükselmesine sebep olmuştur. Bu fiyat yükselmesini önlemek amacıyla narhların sıklıkla değiştirilmesi ve uygulamada farklılıklar yaşanması hem tüketiciyi hem de esnafı zor duruma düşürmüştür. Halkın refah ve mutluluğu için önemli bir sistem olarak görülen bu uygulama on dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelinceye değin devam etmiş ve daha sonra yerini serbest ticarete bırakmıştır.

3. Manastır Şehri

Osmanlı İmparatorluğu Balkan coğrafyası içinde yer alan Kuzey Makedonya'nın güneyinde bulunan Manastır şehri, Makedonya'ya bağlı olan yerleşim yerlerinden birisidir. Şehrin Makedonca adının “Bitola”, Manastır anlamına gelen eski Slavca “obitel” kelimesinden türediği ve zamanla Bitel, Bitola şeklini aldığı belirtilmektedir.²⁸ 16. ve 17. yüzyıllarda şehirde yapılan birçok dini yapılar sayesinde (kilise-manastır) dini açıdan bir merkez oluşu Bitola ismi ile özdeşleştiğini göstermektedir.²⁹

Ali Cevad Bey'in 1313 tarihli *Memâlik-i Osmaniyye'nin Tarihi* isimli eserinde Manastır Şehri şu şekilde ifade olunur; Manastır, vilayetin merkez şehridir. Vardar nehrinden küçük kara ırmağa, Drahor, Canik üzerinden Selanik'e 28 saat uzaklıkta olan kuzeybatı yönündedir. Şehrin ortasından geçen Drahor Çayı'nın etrafında inşa olunan rıhtımlardaki ağaçlardan oluşan güzel bir manzara karşımıza çıkar. Şehrin havası düzgün yaz mevsimi ile güzel ve hoştur.³⁰ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde mamur ve süslü Manastır şehri, hala Rumeli Eyaleti'nde her şeyden muaf Sultan Ahmed Han'ın kızı Fatma Sultan'ın hassıdır ki yüz akçe iltizam ile voyvodası 100 adam ile yönetir. Şeyhülislamı, nakibüleşrafi vardır ve 300 akçe payesiyle şerif kadıdır. Hepsisi 360 parça köylerinden kadılara her sene adalet üzere 15 Rumî kese olur. Şehrin mahallelerinin tamamı 21 adettir. İleri gelenlerinin saraylarının 3000 adet küçük ve büyük, kiremitli tek ve iki katlı kargir güzel yapıları evlerdir. Camilerin tamamı 70 adet mihraptır. 9 adet medresesi vardır. Çarşı bedesteninin tamamı 900 dükkandır. Çıkrıkçılar içi, terziler içi ve 40 adet kahvehaneleri vardır. Kale gibi demir kapılı kubbeler ile yapılmış bedesteni meşhurdur ve zengin bezirganları vardır şeklinde ifade olunmuştur.³¹

Manastır şehri Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli dönemlerinde kendi içinde yer alan sancakların yönetimi yaşanan siyasi durumlara göre değişiklik göstermiştir. Manastır şehrinin fethi Balkan fetihlerinin son noktalarından biri olmuştur. Manastır tarihine ait kaynaklarda şehrin ne zaman ne amaçla fethedildiği hususunda net bilgilere rastlanılmamıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlara girmesi ve Edirne'nin fethinden (1362) itibaren Manastır şehri Rumeli Eyaleti'nin Paşa Sancağı (merkez sancak) olarak görülmüştür. Beylerbeyliğinin merkezi İstanbul'un fethinden önce sırayla Edirne, Gelibolu, Pilovdiv ve Manastır olmuştur. Bu bölgelere Paşa sancağı da denilmiştir³². Manastır şehrine ait ilk kayıtlar 14. yüzyıla aittir. Bu

²⁸ Djuneis Nureski, “Osmanlı Kaynaklarına Göre Kültür Merkezi Konumundaki Makedonya Şehirleri ve Özellikleri”, Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, 3 (1), Edirne 2014, s.77.

²⁹ Galip Çağ, 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2010, s.25.

³⁰ Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniyyenin Tarihi*, Mahmud Bey Matbası, 1313, s. 780-781.

³¹ Seyit Ali Kahraman, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkırman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya Tokat-Üsküp, Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul 2010, s.793-795.

³² Haluk Selvi, Galip Çağ, *Geçmişten Günümüze Manastır Şehri*, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya 2011, s.38.

dönem kayıtlarına göre şehir, 1382 yılında Kara Timurtaş Paşa tarafından fethedilmiş³³ ve Vardar Makedonya’sı ismini alan bölgede, yaklaşık 530 yıl hüküm sürecek olan Osmanlı egemenliği başlamıştır.³⁴ Osmanlı Devleti’nin kuruluş devrinin ana kaynaklarından biri olan Tacü’t-Tevârih de de Manastır seferi şu şekilde dile getirilmiştir; Gazi Sultan Murad Han’ın fermanıyla Rumeli beylerbeyi olan Timurtaş Bey Manastır’ın ve Pirlepe’nin fethi ile görevlendirilmiştir. Timurtaş Bey 1383 yılında kalabalık ordusu ile önce Pirlepe Kalesini barış yoluyla aldığı ifade olmuştur.³⁵ Şehrin Osmanlı Devleti’nin eline geçmesiyle birlikte zamanla etnik ve fiziki yapısı değişmiştir. II. Murat ve II. Mehmet zamanlarında Anadolu’dan Türkmen aşiretleri getirilerek buralarda iskân edilmiş, bu iskânlar sayesinde şehrin merkezinde Müslüman nüfus gayrimüslim nüfustan fazla olmuştur.³⁶

Manastır şehri, bir buçuk asır gibi bir sürede Türk-Müslüman ülkesinin bir parçası olmuş³⁷ ve Edirne, Filibe, Serez, Üsküp, Sofya, Silistre, Tırhala ve Yenişehir gibi önemli uç şehirleri arasında yer almıştır.³⁸ 1522 numaralı deftere göre Manastır, Mirimiran sancağına bağlı kazalardan biri olarak kayıtlara geçmiştir.³⁹ 1630-1642 tarihli verilere göre Rumeli Eyaleti’nin sancakları Paşa Sancağı (Manastır), Köstendil, Tırhala, Prezrin, Yanya, Delvine, Vulçitrın, Üsküb, İlbasan, Avlonya, Dukagin, İskenderiye-i Arnavud, Ohri, Alacahisar ve Selanik olarak kaydedilmiştir.⁴⁰ 1835-1837 tarihli verilere göre Manastır, Paşa Sancağı’na bağlı bir kaza olarak karşımıza çıkar ve diğer kazalarda Ohri, İlbasan, Yanya, Avlonya, Delvine, Ohri, Üsküp, Selanik, Köstendil, Prizren, İskenderiye, Niş ve Alacahisar şeklindedir.⁴¹

Tanzimat devri sürecinde Makedonya bölgesini oluşturan vilayet-i selaseden biri olan Manastır Osmanlı Devleti’nin son devri ile Cumhuriyet’in kuruluşuna etki eden etmenler arasında yer almıştır.⁴² Balkan Savaşları ile birlikte 1912 yılında Sırlar tarafından işgale uğrayan Manastır Osmanlı Devleti’nin elinden çıkmıştır. I. Dünya savaşı sürecinde müttefik devletlerin hakimiyet alanına giren Manastır savaş sonunda Yugoslavya Devleti’ni oluşturan beş cumhuriyetten biri olan Makedonya’ya bağlanmıştır.⁴³

4. Narh Uygulamasının Manastır’a Yansımaları

Osmanlı Devleti ekonomik zihniyeti; klasik dönem ve reformlarla birlikte yeniliklerin geldiği dönem olarak ikiye ayırmak mümkündür. Klasik dönem Osmanlı ekonomisinin en önemli etkinliği olan tarımsal üretim, Osmanlı Devleti için önemli idi. Kalabalık bir nüfusa ve belirli bir üretim gücüne sahip olan devlet, kaynakların son derece iyi kullanmalıydı. Yönetim

³³ Djuneis Nureski, “Osmanlı Kaynaklarına Göre Kültür Merkezi Konumundaki Makedonya Şehirleri ve Özellikleri”, s.77.

³⁴ Zekeriya Türkmen, Gezi Yazısı: “Çıkayım Gideyim Urumeline: Selanik, Manastır, Ohri, Debre-i Bâlâ, Üsküp ve Köprülü İzlenimleri”, Balkan Günlüğü Gazetesi-15.08.2011.

³⁵ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’t-Tevârih I*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 154.

³⁶ Mehmet Demirkol, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Malatya 2021, s.2.

³⁷ İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi Cilt: I*, Ankara 1988, s.161-162.

³⁸ Halil İnalçık, “Rumeli”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s.233.

³⁹ Enver Çakar, “Kanuni sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), Elazığ 2002, s. 268.

⁴⁰ Orhan Kılıç, “Rumeli Eyaleti’ne Bağlı Sancakların 18. Yüzyıldaki İdari Statüleri”, *Balkan Tarihi I*, Editör: Zafer Gölen-Abidin Temizer, *Osmanlı Mirası Türk Kültürü Araştırma Derneği Yayınları*, 1997, s. 114.

⁴¹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), 103 Numaralı Manastır Şer’iye Sicili (MŞS), Dosya No:103, Gömlek No: 21.

⁴² Süleyman Baki, *Manastır’lı İsmail Hakkı Efendi hayatı ve kelim alanındaki eserleri. Osmanlı İlim Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar, Milletlerarası Tartışmalı İlim Toplantı*, İstanbul 2014, s.83-106.

⁴³ Faruk Söylemez, Kevser Kavgacı, “XVIII. Yüzyıl Sonlarında Manastır Şehrinde İdari, Ekonomik ve Sosyal Hayat”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (3), s.2156.

kıtlık, karaborsa gibi olumsuz durumların oluşmaması için bir takım önlemler almıştı. Bu önlemlerin başında narh sistemi gelmekteydi. Narh sistemiyle Osmanlı yöneticileri üretimden tüketime her alanı denetim altında tutmuş fakat burada ithal mallara müdahale edilmemişti. Bu müdahale rekabetin tam olarak bulunmadığı tekeli piyasalarda halkın menfaatleri doğrultusunda kıtlık, nüfus artışı, ticari dengelerdeki değişiklikler, paranın değer kaybetmesi gibi durumlar göz önünde bulundurularak yapılmıştı⁴⁴

Narh uygulaması hem Osmanlı Anadolu’sunda hem de Rumeli’nde usulü gereği faaliyet göstermiştir. Bu uygulamayı Osmanlı Rumeli’si içerisinde bulunan Manastır Şehrinde özellikle halkın temel ihtiyacı olan ekmek ürününün ham maddesi olan buğdayın fiyat listesinde görmekteyiz. Aşağıdaki tabloda belirtilen buğdayın fiyat listesi Hicri 1251-1252 / Miladi 1835-1837 yıllarını kapsamaktadır. Buğdayın cinsine ve gramajına göre fiyat listesi verilerek fiyat değişimleri de aylık olarak tabloda verilmiştir. Aylık olarak verilen fiyat değişimlerinin bazı aylarda yüksek, bazı aylarda sabit ve bazı aylarda da düşük olduğu tespit edilmiştir. Bunun sebebine dönemsel olarak baktığımızda Osmanlı düzeninin en önemli unsuru olan toprakta devlet mülkiyeti, özel ellerde sermaye birikimini engellemek adına kurulan narh sisteminin⁴⁵ uygulanış olarak son dönemi olmasıdır. Dönemde yaşanan siyasi gelişmeler, dünya ticaretinde teknoloji ve sanayinin gelişmesi ve klasik dönem Osmanlı ekonomik zihniyetinin yenilikçi hareketlere maruz kalarak bu gelişmelere ayak uyduramaması genel sebeplerden olmuştur. Özele indirgediğimizde kıtlık, doğal afetler, sikke taşışları, kuraklık⁴⁶ gibi olumsuz durumlar fiyatların bu şekilde sert iniş-çıkış yaşamasında etkili olmuştur.

Aşağıdaki tablolar Manastır şehrinde satılan vardar ve âne buğday cinsinin aylara göre ne kadar gramajda yapıldığı ve kaç paraya satıldığını gösteren narh listeleridir. 24 Şaban 1251(15 Aralık 1835) tarihinden 29 Zilkâ’de 1252 (7 Mart 1837) tarihine kadar 61 haftalık Manastır Şehrinde satılan nân-ı azizin⁴⁷ hangi cins buğdaydan ne kadar gramajda yapıldığını ve kaç paraya satıldığını gösteren narh listesi⁴⁸ yer almıştır.

Tablo 1:

Vârdâr Buğdayı		Âne Buğdayı		
1 Kile= 34000 Guruş / Dirhem ⁴⁹		1 Kile= 30000 Guruş / Dirhem		
Sade	Dirhem	Sade	Dirhem	Tarih
1920	18	1420	22,5	24 Şaban 251
1940	18	1400	21,5	Gurre Ramazan 251
1880	18	1360	22	7 Ramazan

⁴⁴ Esin Susam, “Osmanlı Sanayileşme Hareketleri ve Teşvik-i Sanayi Kanunu”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2010, s.11.

⁴⁵ Şevket Pamuk, Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s.61.

⁴⁶ Mübahat Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Enderun Yayınları, İstanbul 1983, s.10.

⁴⁷ Farsça kökenli olup, ekmek anlamına gelmektedir. Mübârek kabul edilen ekmek. Bknz: <http://lugatim.com/s/NAN> Erişim Tarihi: 16.04.2024. Tüketilen ekmekler değişik cins ve kalitedeki unlardan üretilirdi. Saf ve beyaz ekmek “nân-ı hass” sultanın ve sarayın önde gelenlerin sofrasını süslerken, daha düşük kaliteli undan üretilen beyaz veya siyah ekmekler “nân-ı aziz”, “nân-ı adi” veya “somun” diğer saray halkına verilirdi. Bknz: Murat Kurter, İnsan ve Ekmek, BESAS Yayınları, Bursa 2011, s. 59.

⁴⁸ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), Manastır Şer’iye Sicili (MŞS), Dosya No:103, Gömlek No: 21, Vr.2b-Belge No:1

⁴⁹ Bir ağırlık ölçüsü ve gümüş para birimi. Bknz: Hacı Sahillioğlu, “Dirhem”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.368.

1880	18	1360	22	15 Ramazan
1880	18	1440	21	23 Ramazan
1800	18,5	1440	21	29 Ramazan
1780	19	1400	21,5	7 Şevval
1880	18	1440	21	11 Şevval
1960	17,5	1540	19,5	21 Şevval
2040	16,5	1600	19	29 Şevval
2000	17	1580	19	6 Zilkâ'de
1920	18	1520	20	13 Zilkâ'de
1880	18	1460	20,5	19 Zilkâ'de
1880	18	1460	20,5	27 Zilhicce
1840	18,5	1400	21,5	3 Zilhicce
1900	18	1400	21,5	17 Zilhicce
1940	17,5	1460	20,5	Gurre Muharrem 252
1940	17,5	1480	20	7 Muharrem
2000	17	1540	19,5	15 Muharrem
2080	16,5	1580	19	25 Muharrem
2120	16	1680	18	1 Safer
2120	16	1680	18	7 Safer
2000	17	1580	19	15 Safer
2000	17	1580	19	22 Safer
2060	16,5	1680	18	29 Safer
2060	16,5	1680	18	12 Rebi'ül-evvel
2000	17	1580	19	19 Rebi'ül-evvel
2000	17	1560	18,5	27 Rebi'ül-ahir
2000	17	1560	18,5	4 Rebi'ül-ahir
1960	17,5	1560	18,5	8 Rebi'ül-ahir
1960	17,5	1520	20	17 Rebi'ül-ahir
2000	17	1560	18,5	25 Rebi'ül-ahir
1960	17,5	1560	18,5	3 Cemâziyel evvel
1840	18,5	1520	18,5	11 Cemâziyel evvel
1840	18,5	1440	21	17 Cemâziyel evvel
1760	19	1360	22	25 Cemâziyel evvel
1760	19	1360	22	7 Cemâziyel evvel
1840	18,5	1440	21,5	Cemâziyel ahir
1760	19	1360	22	6 Receb
1880	18	1440	21	13 Receb
1860	18,5	1480	20	19 Receb

1900	18	1500	20	27 Receb
1880	18	1520	20	4 Şaban
1960	17,5	1540	19,5	11 Şaban
1960	17,5	1550	19,5	19 Şaban
1940	17,5	1540	19,5	26 Şaban
1980	17	1520	20	Ramazan
2000	17	1470	20,5	10 Şaban
2060	16,5	1540	19,5	11 Şaban
2120	16	1540	19,5	27 Şaban
2000	17	1540	19,5	7 Şevval
1920	17,5	1540	19,5	15 Şevval
2800	17	1540	19,5	23 Şevval
1940	17,5	1540	19,5	29 Şevval
1920	18	1540	20	7 Zilkâ'de
194	18	1520	20	14 Zilkâ'de
2000	17	1540	19,5	22 Zilkâ'de
1960	17,5	1600	19,5	29 Zilkâ'de

5 Zilhicce 1252 (13 Mart 1837) tarihinden 3 Safer 1252 (20 Mayıs 1836) tarihine kadar 9 haftalık Manastır Şehrinde satılan nân-ı azizin hangi cins buğdaydan ne kadar gramajda yapıldığını ve kaç paraya satıldığını gösteren narh listesi⁵⁰ yer almıştır.

Tablo 2:

Vârdâr Buğdayı		Âne Buğdayı			
1 Kile =34000 Guruş / Dirhem		1 Kile =30000 Guruş / Dirhem			
Sade	Dirhem	Sade	Dirhem	Tarih	
1980	17	1620	18,5	5 Zilkâ'de 1252	
2030	16,5	1620	18,5	3 Zilkâ'de	
1970	17,5	1660	18	20 Zilkâ'de	
0000	Kıyye	Para	0000	Para	
	1	22		18	5 Muharrem
0000	1	23	0000	18	12 Muharrem
2030	1	24	1500	20	19 Muharrem
2040	1	24	1500	20	29 Muharrem
2320	1	28	2000	24	3 Muharrem

⁵⁰ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Manastır Şer'îye Sicili (MŞS), Dosya No:103, Gömlek No:21, Vr.3a-Belge No:1.

11 Safer 1252 (28 Mayıs 1836) tarihinden 19 Şevval 1252 (27 Ocak 1837) tarihine kadar 36 haftalık Manastır Şehrinde satılan nân-ı azizin hangi cins buğdaydan ne kadar gramajda yapıldığını ve kaç paraya satıldığını gösteren narh listesi⁵¹ yer almıştır.

Tablo 3:

Vârdâr Buğdayı 1 Kile = 168 Guruş		Âne Buğdayı 1 Kile = 159		
Sade	Dirhem	Sade	Dirhem	Tarih
2320	28	2020	24	11 Safer
2320	27	1920	23	19 Safer
2420	28	2080	24,5	27 Safer
2280	27	1980	23	1 Rebi'ül-evvel
2280	27	1980	23	15 Rebi'ül-evvel
2280	27	1980	23	22 Rebi'ül-evvel
2200	26	1900	22	29 Rebi'ül-evvel
2280	27	2020	24	Gurre Rebi'ül-ahir
2320	28	2020	24	9 Rebi'ül-ahir
2320	28	2020	24	15 Rebi'ül-ahir
2320	28	2020	24	23 Rebi'ül-ahir
2260	27	1440	17	3 Cemaziyel-evvel
2320	28	1640	19,5	12 Cemaziyel-evvel
2280	27	1640	19,5	19 Cemaziyel-evvel
2080	25	1590	19	27 Cemaziyel-evvel
1907	23	1500	18	5 Cemaziyel-evvel
1920	23	1460	17,5	11 Cemaziyel-ahir
1800	22	1440	17	17 Cemaziyel-ahir
1860	22,5	1440	17	25 Cemaziyel-ahir
1920	23	1400	16,5	3 Receb
1920	23	1460	17,5	11 Receb
1820	22	1440	17	19 Receb
1860	22,5	1460	17,5	25 Receb
1920	23	1460	17,5	Gurre Şaban
1980	24	1460	17,5	7 Şaban
2020	24,5	1460	18	15 Şaban
2060	25	1500	18	22 Şaban
2070	25	1480	17,5	29 Şaban
2120	26	1440	17	7 Ramazan

⁵¹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Manastır Şer'îye Sicili (MŞS), Dosya No:103, Gömlek No:21, Vr.3a-Belge No:2

2060	25	1460	17,5	15 Ramazan
2130	26	1460	17,5	21 Ramazan
2040	24,5	1440	17	6 Şevval
1980	24	1560	18,5	13 Şevval
2110	25,5	1580	19	26 Şevval
1980	24	1560	19,5	19 Şevval

SONUÇ

Osmanlı Devleti, klâsik ya da nizâm-ı kadîm olarak adlandırdığımız geleneksel iktisadî nizamanın esasını Türk-İslâm medeniyetinden devralarak ve bu miras temeli üzerine oturarak İslâm Hukuku’nu tatbik etmeye çalışmıştır. İktisadi düzen İslâm’ın manevi iklimi içerisinde inşa edilmiştir. İktisadi ve sosyal hayatın düzenlenmesinde toprak, para, vergi, narh vb. sistemlerin uygulanmasında İslam Hukuk kurallarının yanı sıra örf, âdet ve geleneklere de uyulmuştur.

Osmanlı Devleti’nin geleneksel ekonomik siyasetinin dayandığı prensipler adalet, iâşe, arz yönlü refah anlayışı, gelenekçilik ve gelircilik gibi önemli ilkelerden oluşmaktadır. Bu ilkeler doğrultusunda narh sistemi ekonomide işlevsellik göstererek 16. yüzyıldan, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını sürdürmüştür.

Ekonomik sistemin önemli kollarından biri olan narh uygulaması, yukarıda verilen tablolarda ekmeğin ham maddesi olan buğdayın cinsine ve gramajına göre fiyat listelerini göstermektedir. Listelerdeki fiyat değişimleri aylık olarak kayıtlara geçmiştir. Tablolarda 2 cins buğdayın (Âne ve Vardar) Hicri olarak önemli olan 3 ayda ki (Recep-Şaban-Ramazan) fiyatları şu şekildedir; vardar buğdayı fiyatları hem düşük hem de değişkenlik göstermeden kayıtlara geçmiş, âne buğdayı fiyatları ise hem yüksek hem de değişkenlik göstererek kayıtlara geçmiştir. Bu durum vardar buğdayının âne buğdayından ucuz olduğunu, bölgede iki cins buğday yetiştirildiğini ve vardar buğdayının âne buğdayından fazla yetiştirildiğini göstermektedir. Ve de bölgenin buğday yetiştiriciliği için verimli bir toprağa sahip olmadığını ve hatta buğdayın ithal edildiği kanısına da varılabileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), *Manastır Şer’iye Sicili (MŞS)*, Dosya no:103, Gömlek no: 21.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), *Manastır Şer’iye Sicili (MŞS)*, Dosya no:103, Gömlek no: 21.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), *Manastır Şer’iye Sicili (MŞS)*, Dosya no:103, Gömlek no: 21.

Diğer Kaynaklar

Atar, Fahrettin; “Kadı”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.66-69.

Baki, Süleyman; Manastırlı İsmail Hakkı Efendi hayatı ve kelim alanındaki eserleri. Osmanlı İlim Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar, İstanbul: Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı 07.09 Mayıs 2014, Toplantı Yeri: Trakya Üniversitesi Balkan Kongre Merkezi, İstanbul 2014.

Camgöz, Mevlüt; 19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda Zahire Fiyatları ve Tedarik Bölgeleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

Cevad, Ali ; (1313), *Memalik-i Osmaniyyenin Tarihi*”, Mahmud Bey Matbaası.

Cezar, Yavuz; Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.

Çağ, Galip; 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2010.

Çakar, Enver; “Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdarî Taksimatı”, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(1), Elazığ 2002, s.261-282.

Demirkol, Mehmet; XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Malatya 2021.

Demirtaş, Mehmet; vd., Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı, Ed. Tufan Gündüz, Grafiker Yayınları, Ankara 2019.

Genç, Mehmet; “İltizam”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s.154-158.

Genç, Mehmet; “Mâlikâne”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s.516-518.

Genç, Mehmet; Osmanlı İmparatorlunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2014.

Güran, Tefvik; 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Hoca Sadettin Efendi; *Tacü't-Tevârih I*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1192.

İnalçık, Halil; “*Rumeli*”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s.232-235.

Kahraman, Seyit Ali; Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya Tokat-Üsküp, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Kallek, Cengiz; “*Narh*”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.387-389.

Kılıç, Orhan; “Rumili Eyaleti’ne Bağlı Sancakların 18. Yüzyıldaki İdari Statüleri”, Balkan Tarihi I, Editör: Zafer Gölen-Abidin Temizer, Osmanlı Mirası Türk Kültürü Araştırma Derneği Yayınları, Burdur 1997.

Kurter, Murat; İnsan ve Ekmek, *Bursa Ekmek ve Besin Sanayi* (BESAS) Yayınları, Bursa 2011.

Kütükoğlu, Mübahat; Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri,; Enderun Yayınları, İstanbul 1983.

Kütükoğlu, Mübahat; “*Narh*”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.390-391.

Memiş, Nevin; 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.

Mert, Özcan; “*Âyan*”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 195-198.

Nureski, Djuneis; “Osmanlı Kaynaklarına Göre Kültür Merkezi Konumundaki Makedonya Şehirleri ve Özellikleri”, Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, 3 (1), Edirne 2014, s.63-102.

Nurı, Zümrüt; “Esnaf Birlikleri ve Narh Sistemi”, Balkan ve Yakındoğu Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 2019, s.40-48.

Ortaylı, İlber; “*Kadı*”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.69-73.

Öztürk, Mustafa; “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt:10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1562-1573.

Öztürk, Temel; Osmanlılarda Narh Sistemi, Türkler Ansiklopedisi, Cilt:10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1594-1615.

Pamuk, Şevket; Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

Pamuk, Şevket; Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Sahillioğlu, Hacı; “*Dirhem*”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s.368-371.

Şemseddin Sami, “Kamus-i Türkî”, Çağrı Yayınları, İstanbul 2018.

Selvi, Haluk- Çağ, Galip; Geçmişten Günümüze Manastır Şehri, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya 2011.

Söylemez, Faruk- Kavgacı, Kevser; “XVIII. Yüzyıl Sonlarında Manastır Şehrinde İdari, Ekonomik ve Sosyal Hayat”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18 (3), 2021, s.2154-2173.

Susan, Esin, “Osmanlı Sanayileşme Hareketleri ve Teşvik-i Sanayi Kanunu”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2010.

Şahin, Harun; “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Ana İlkeleri Çerçevesinde Klasik Dönem Osmanlı İktisat Politikasına Bakış, EKEV Akademi Dergisi, 19(61), 2019, s.415-424.

Türkmen, Zekeriya; Gezi Yazısı: “Çıkayım Gideyim Urumeline: Selanik, Manastır, Ohri, Debre-i Bâlâ, Üsküp ve Köprülü İzlenimleri”, Balkan Günlüğü Gazetesi-15.08.2011.

Uzunçarşılı, İsmail H.; Osmanlı Tarihi Cilt: I., Ankara 1988.

İnternet Kaynakları

<http://lugatim.com/s/muhtesip>. Erişim Tarihi: 16.04.2024

<http://lugatim.com/s/NAN>. Erişim Tarihi: 16.04.2024

EK 1:

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

The manuscript displays two pages of handwritten records. The left page is headed with 'Manastır Narh Defteri' and 'Narh Defteri'. It contains two columns of data, with the right column showing prices for various items like 'Bıçak', 'Kılıç', 'Mızrak', etc. The right page is headed with 'Manastır Narh Defteri' and 'Narh Defteri'. It also contains two columns of data, with the right column showing prices for items like 'Mızrak', 'Kılıç', 'Bıçak', etc. The records are organized in a tabular format with multiple rows of entries. There are some circular stamps on the pages, including one on the right page that reads 'OSMANLI ARSIVI'.

SAFRANBOLU KAZASI'NDA FRENGİ (1885-1890)

Syphilis in Safranbolu District (1885-1890)

Meltem Ünal-Süleyman Tekir

Sinop Üniversitesi, Türkiye-Doç. Dr. Sinop Üniversitesi, Türkiye
e-mail: 230154003@ogrenci.sinop.edu.tr-stekir@sinop.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-8727-4028- 0000-0001-5862-2548

Near East Historical Review

14/1, April / Nisan 2024
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 04.04.2024
Accepted Date - Kabul Tarihi : 30.04.2024
Pages - Sayfa : 50 - 62

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrrreview.75984>

Citation - Atıf : Meltem Ünal-Süleyman Tekir, "Safranbolu Kazası'nda Frengi (1885-1890)", Near East Historical Review, 14/1, April, 2024, pp. 50 - 62

SAFRANBOLU KAZASI'NDA FRENGİ (1885-1890)

Syphilis in Safranbolu District (1885-1890)

Meltem Ünal-Süleyman Tekir

Sinop Üniversitesi, Türkiye-Doç. Dr. Sinop Üniversitesi, Türkiye
e-mail: 230154003@ogrenci.sinop.edu.tr - stekir@sinop.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-8727-4028- 0000-0001-5862-2548

Öz

Frengi, treponama pallidum denilen bir bakterinin neden olduğu cinsel yolla veya kan yoluyla bulaşabilen bir hastalıktır. Frengi, insan vücuduna çeşitli yönlerden ve ciddi düzeyde zarar verebilmektedir. Frengi ilk olarak 1492 yılında Amerika kıtasında keşfedilmiştir. Hastalık sonrasında Avrupa'ya yayılarak büyük salgınlara yol açmıştır. Çeşitli kaynaklardan temas yoluyla Asya ve Afrika kıtalarına yayılan bu hastalık farklı milletler tarafından "Mal Français", Mal Italien", "Mal Portugais", "Les Espagnols" ve Syphilis gibi isimlerle adlandırılmıştır. Osmanlı hekimleri ise bu hastalığı "İllet-i Efrenciye", "Maraz-ı Efrenci", "Frenk Uyuzu" ve "Avrupalıların Marazı" olarak isimlendirmiştir. Dünyanın bütününde etkisini ciddi şekilde hissettiren frengi; çeşitli temaslar ve özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan savaş mağlubiyetleri sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bölgelerden Anadolu'ya başlayan göçler ile birlikte bu topraklara da taşınmıştır. Frengi ilk olarak XIX. yüzyılda Anadolu'da yer yer salgınlara dönüşerek İmparatorluğu sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan derinden etkilemiştir. Bu çalışmada da 1885-1890 yılları arasında Safranbolu kazasında yaşanan frengi salgını ve salgınla mücadele yöntemleri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Salgın Hastalık, Frengi, Safranbolu.

Abstract

Syphilis is a sexually or blood-borne disease caused by a bacterium called Treponema pallidum. Syphilis can cause serious damage to the human body in various ways. Syphilis was first discovered in the Americas in 1492. The disease then spread to Europe and caused major epidemics. This disease, which spread to Asia and Africa through contact from various sources, was called "Mal Français", Mal Italien", "Mal Portugais", "Les Espagnols" and Syphilis by different nations. Ottoman physicians, on the other hand, called this disease "İllet-i Efrenciye", "Maraz-ı Efrenci" or "Frenk Scabies" and "European Disease". Syphilis, which had a serious impact on the whole world, was carried to Anatolia with the migrations that started from the regions separated from the Empire as a result of various contacts and especially the war defeats in the second half of the XIXth century. Syphilis first turned into epidemics in Anatolia in the 19th century and deeply affected the Empire in social, political, economic and cultural terms. In this study, the syphilis epidemic in Safranbolu accident between 1885-1890 and the methods of combating the epidemic are discussed.

Keywords: Epidemic Disease, Syphilis, Safranbolu.

Giriş

İnsanlar üzerinde biyolojik ve beşeri açıdan yıkıcı etkileri olan salgın hastalıklar, tarihin en eski dönemlerinden itibaren hemen her coğrafyada etkili olmuştur. Zaman zaman ortaya çıkarak kitleler halinde insan ölümlerine neden olan bu salgınlar, toplumları yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bırakmıştır. Veba, kolera, çiçek, sıtma, tifo, humma gibi toplum sağlığını tehdit eden bir diğer salgın hastalık ise “frengi”dir.¹

Sifilis (Syphilis) olarak da bilinen frengi: “Treponema Pallidum adlı bir bakteriden kaynaklanan ve deride, iç organlarda, özellikle kalp-damar sistemi ile sinir sisteminde hasara neden olan bulaşıcı hastalık” olarak tanımlanmaktadır.² Dr. Nuri Osman frengiyi: “İnsanlara mahsus dünyanın her tarafında mevcut intani sari, tedavi olunmadığı takdirde senelerce süren müzmin, vücutta pek çok fenalıklar yapan, evlada intikal eden irsi bir illet”³ olarak tanımlar iken Prof. Dr. Hulusi Behçet ise hastalığı şöyle izah etmiştir: “Frengi, intani (mikroplu), sari (bulaşıcı) bir hastalıktır. Frengi, bütün tıp şubelerini işgal edecek geniş bir sahadır ve sahasını o kadar genişletmiştir ki dahili, harici, asabi, göz, kulak velhasıl tıbbın diğer kısımlarının hayretle nazarlarını celbetmiştir. Cinsiyet, milliyet tanımayan, genç, ihtiyar, çocuğa hürmet etmiyen bir asidir.”⁴

İlk olarak XV. yüzyılda Avrupa’da görülen salgının ortaya çıkışı ile ilgili değişik görüşler mevcuttur. Bazıları frengi hastalığını Tanrı tarafından verilen bir ceza olarak açıklarken, bazıları ise frenginin daha önce salgın şeklinde olmasa da kemik lezyonları şeklinde Avrupa’da görüldüğünü iddia etmişlerdir.⁵ Ancak yaygın ve kabul edilen görüşe göre hastalık, 1492 yılında Amerika kıtasının keşfinden sonra Kristof Kolomb’un yol arkadaşları tarafından Avrupa’ya getirilmiştir.⁶ İtalyanlar, Fransızlar ve İspanyollardan oluşan askeri birliklerin toplandığı Napoli Kuşatması (1495) sırasında hastalık yaygınlaşmış ve oradan da Avrupa’ya yayılmıştır. Bundan dolayı hastalığa Avrupalılar tarafından “Napoli Hastalığı”, “Fransız Hastalığı”, “Alman Hastalığı” ve “İspanya Hastalığı” gibi isimler verilmiştir.⁷ Voltaire’nin “Frengi sanayii nefise gibidir. Mucidinin kim olduğu belli değildir.”⁸ diyerek ifade ettiği ve “milletlerin birbirlerinin üstüne attığı” hastalık, İngilizler tarafından ise Syphilis olarak adlandırılmıştır. XVI. yüzyılda yaşamış İtalyan hekim Jerome Fracastor, frengi hastalığının ilk kurbanı olan Syphile adındaki genç bir çoban için yazdığı şiir sayesinde hastalık İngiliz kaynaklarına syphilis olarak geçmiştir.⁹

İnsanları fiziksel ve psikolojik olarak etkileyen frengi genellikle cinsel birleşme yolu ile bulaşmaktadır. Ayrıca hastalıklı olduğu bilinmeyen kişiler ile ortak tabaklarda yemek yemek, frengili bir berberin usturası ile tıraş olmak, kan nakli, hekimlerin, ebelerin ve hastabakıcıların frengili hastalar ile yaptığı küçük temaslar da hastalığın bulaşma yollarındandır. Bunların yanı

¹ Esin Kahya, “Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu Frengi Hastanesi”, *Sekizinci Türk Tarih Kurumu Kongresi*, 1976, s. 1291.

² Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “Frengi”, s. 4296.

³ Nuri Osman, *Frengi Hastalığı ve Korunma Çareleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, İstanbul 1919, s. 5.

⁴ Hulusi Behçet, *Frengi Dersleri*, Akşam Matbaası, İstanbul 1936, ss. 5-6.

⁵ Esin Kahya, “Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu Frengi Hastanesi”, s. 1291.

⁶ Fatma Bulut, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: Frengi”, s. 110.

⁷ Selma Turhan Sarıköse, *XIX. Yüzyılda Çukurova’da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013 s. 52.; Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “Frengi”, s. 4296.

⁸ Gülay Satar, *Hulusi Behçet ve Behçet Hastalığı’nın Tıp Literatürüne Giriş Süreci*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Adana 2009, s. 25.

⁹ Fatma Bulut, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: Frengi”, s. 110.

sıra savaşlar, göçler ve işsizlik gibi durumlar da hastalığın yayılmasında etkili olmuştur.¹⁰ Frengi genetik yolla nesilden nesile intikal ederek toplumları yok olma tehlikesiyle yüz yüze bırakmıştır. Öyle ki hemen her toplumda frengili kişiler dışlanmıştır. Böyle olunca frengiye yakalananlar hastalığını gizlemek zorunda kalmış ve bu da hastalığın hızla yayılmasında etkili olmuştur.¹¹

Hastalık, vücuda girdikten kısa bir süre sonra deride ve kemiklerde derin oyuklar açarak kokulu ve kurtlu yaralar meydana getirmektedir.¹² Tedavi edilmediği sürece 3 evre¹³ geçiren frengi, beyin, sinir sistemi, gözler, kemikler ve eklemler başta olmak üzere vücuttaki birçok organa zarar vermektedir.¹⁴

Frenginin tedavisi şahsa göre değişmektedir. Hastalığın evresi hekim tarafından yapılan ayrıntılı bir muayene ile belirlenerek ilaç tedavisine başlanır. Tedavide kullanılan ilaçlar 1910 yılına kadar civa ve iyod içermekteydi. 1920'den sonra ise arsenik ve bizmut içerikli daha etkili ilaçlar geliştirilerek hastalık yok edilmeye çalışılmıştır. Ancak dayanıklı olan frengi virüsü, kullanılan ilacın tesirine göre yok olduğu gibi gizlenip senelerce de varlığını sürdürebilmektedir.¹⁵

Bu çalışmada özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında mağlubiyetlerle sonuçlanan savaşlar nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bölgelerden Anadolu'ya yönelik başlayan göçler ile birlikte veba, kolera, tifüs ve dizanteri gibi bulaşıcı ve salgın hastalık oranlarında büyük artışlar yaşandığından¹⁶ hareketle; bu hastalıkların en önemlilerinden biri olarak kabul edilen frenginin XIX. yüzyılda Anadolu'da yer yer salgınlara dönüşerek İmparatorluğu sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan etkilerine ve 1885-1890 yılları arasında Safranbolu kazasında yaşanan frengi salgını ve salgınla mücadele yöntemlerine değinilecektir.

1. Osmanlı Toplumunun Frengiyle Tanışması

Farsça “frenğ” kelimesinden türetilen ve “Batı'ya/Avrupa'ya ait olan” anlamıyla kullanılan frengi, Osmanlı kaynaklarında “İllet-i Franiçe”, “İllet-i Efrenciye”, “frenği” ve “Da'ül-efrenc” olarak geçmektedir.¹⁷ Frenginin ortaya çıkışındaki belirsizlik hastalığın Osmanlı topraklarına sirayeti konusunda da kendini göstermektedir. Bazı kaynaklar hastalığın XV. yüzyıl sonlarında İspanya'dan atılan Yahudi kadınlar tarafından önce Fas'a ve oradan da deniz

¹⁰ Hulusi Behçet, *Klinikte ve Pratikte Frengi Teşhisi ve Benzeri Deri Hastalıkları*, Kenan Basımevi, İstanbul 1940, ss. 9-10.

¹¹ Fatma Bulut, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras: Frengi”, s. 111.

¹² Nuray Demirci & Çağatay Üstün, “Prof. Dr. Hulusi Behçet'in (1889-1948) Frengi Hakkındaki Bir Radyo Konuşması”, *Lokman Hekim Journal*, 1(3), (2013), s. 56.

¹³ Frengi hastalığı vücutta üç evrede görülmektedir: Birinci evre, hastalığa neden olan “troponema pallidum”un vücuda girişinden 15-25 gün sonra “şankr” adı verilen ve hastalığın ilk belirtisi olan küçük yaraların oluşmaya başladığı dönemdir. Şankrlar, yuvarlak ya da oval biçiminde kırmızı renkli, ağrısız ve yüzeysel yaralardır. Tedavi edildiğinde birkaç günde kaybolan şankrlar, tedavi edilmediği durumlarda 20-30 gün sonra kendiliğinden kaybolmaktadır. İkinci evre, hastalığın bulaşmasından 6 hafta sonra başlar ve 2-3 yıl boyunca sürebilmektedir. Yüz, kol ve bacaklar dışında bütün vücudu kaplayan pembe lekeler oluşur ve sonra yara şeklini alan büyük çıkıntılar meydana gelir. Bu dönemde ateş, halsizlik, baş ağrısı, saç ve tırnak dökülmesi görülür. Ayrıca hastalık karaciğer, böbrek ve dalak gibi iç organlara da yayılmaktadır. Üçüncü evrede ise bulaşıcılık özelliğini kaybeden hastalık sinsice ilerleyerek 10-20 yıl sonra ortaya çıkar ve kalp-damar hastalıkları, sinir sistemi sorunları ve felç gibi hastalıklara dönüşür. “Frengi”, *Gelişim Hacet Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. 4, Gelişim Yayınları, ss. 1480-1481.

¹⁴ Ferdi Çiftçiöğlü, *II. Abdülhamid Dönemi İzmir'de Salgın Hastalıklar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2014, s. 70.

¹⁵ Hulusi Behçet, *Klinikte ve Pratikte*, ss. 364-365.

¹⁶ Mehmet Temel, “Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 6, 1998, s. 329.

¹⁷ Selma Turhan Sarıköse, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, s. 52.

ticareti aracılığı ile İmparatorluk topraklarına girdiğini iddia etmektedir.¹⁸ Ayrıca İbrahim bin Abdullah tarafından kaleme alınan ve “Alaim-i Cerrahi” adıyla tercüme edilen esere göre 16. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı hekimleri frengiden haberdardır.¹⁹

Bazı kaynaklar ise XVI. yüzyılın ortalarında Avrupa’da meydana gelen frengi salgınının, 1566 yılında Osmanlı’ya geldiğini ifade etmektedir.²⁰ Osman Çetin tarafından incelenen aynı döneme ait olan Bursa Şer’i Mahkeme kayıtlarına²¹ göre, bu dönemde şehirde vebanın yanı sıra frenginin de yaygın bir hastalık olduğu ve hastalığın “Frenk Marazı” olarak anıldığı tespit edilmiştir.²²

Konu hakkında diğer bir teori hastalığın Osmanlı ülkesine Ruslar tarafından bulaştırıldığıdır. Fırıncılık yapmak amacıyla Karadeniz kıyılarından Rusya’ya gidenlerin ülkeye geri dönmeleri ve savaşlar hastalığın yayılmasında etkili olmuştur.²³ Bu bağlamda 1806-1812, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşları sonrasında işgal edilen yörelerde görülmeye başlayan hastalık 1854 Kırım ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşlarından sonra artarak salgın halini almıştır.²⁴

Osmanlı topraklarında genel olarak iki tür frengi görülmüştür. Bunlardan ilki “masum frengi”, ikincisi ise cinsel birliktelik sonucunda bulaşan “masum olmayan frengidir”.²⁵ “Anadolu’daki Endemik Frengi Hakkındaki Araştırmalar” başlıklı çalışmada, masum frenginin yayılışına dair şu bilgiler aktarılmıştır:

Bir köyde, bir mıntıkada bütün okul çağındaki çocukların muayene edilmesi ile 140 çocuktan 100’den fazlasında frengi görülmüştür. Bunun nedeni çocukların hepsinin aynı kaptan su içmesi, ağzında frengi yararı olan bir kişinin o kaba salyasını bırakması, kaptan su içenlerin dudaklarını kabın keskin kısmı ile yırtması ve böylelikle frenginin diğer çocuklara geçmesi olmuştur. Bu da fen dilinde ‘masum frengi’ olarak adlandırılmaktadır ve memleketteki frenginin bir kısmı da bu cinstendir.²⁶

Osmanlı toplumunda özellikle savaş ve isyan dönemlerinde artan fuhuş, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iyice yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu dönemde paşa konaklarında yapılan eğlenceler, Kırım Savaşı nedeniyle 1853-1856 yıllarında İstanbul’a gelen Fransız ve İngiliz askerlerinin yaptığı eğlenceler ve savaş sonrasında İstanbul’a nakledilen savaş esirleri tarafından açılan umumhaneler (genelevler) frengi vakalarını arttırmıştır.²⁷ Frengi vakalarını arttıran bir başka gelişme de II. Abdülhamid döneminde frengililerin askere alınmamasıdır. Yemen’de askerlik yapmak istemeyenler, bilinçli bir şekilde hastalığa yakalanarak askerlikten muaf olmak istemişlerdir. Bu durum da hastalığın yayılmasında etkili olmuştur.²⁸

XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı toplumunu derinden etkileyen frengi salgınlarının yıllara göre yayılma seyri Tablo 1’de verilmiştir.

¹⁸ İnci Hot, “Ülkemizde Frengi Hastalığı ile Mücadele”, *T Klin Tıp Etiği Hukuku Tarihi Dergisi*, 12, 2004, s. 36.

¹⁹ M. İnan Özekmekçi, “Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamid Döneminde Frengi ile Mücadele”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10, 2012, s. 85.

²⁰ Özekmekçi, “Modern Devlet ve Tıp”, ss. 85-86.

²¹ El-Hac Mahmud’un kızı Züleyha’yı alıp kocası “frengili” olduğu için baba evine götürmesi üzerine Züleyha’nın eşi Ebu’l-Kasım tarafından dava edilmesi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Çetin, “Bursa Şer’i Mahkeme Sicillerinden Notlar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 1987, s. 68.

²² Osman Çetin, “Bursa Şer’i Mahkeme Sicillerinden Notlar”, s. 63.

²³ Ferdi Çiftçioğlu, *II. Abdülhamid Dönemi İzmir’de Salgın Hastalıklar*, s. 73.

²⁴ Nuran Yıldırım, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1329.

²⁵ Fatma Bulut, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: Frengi”, s. 112.

²⁶ Ferdi Çiftçioğlu, *II. Abdülhamid Dönemi İzmir’de Salgın Hastalıklar*, s. 74.

²⁷ Aydın Yetkin, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Toplumsal Ahlak Bunalımı: Fuhuş Meselesi”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 2011, s. 26.

²⁸ Fatma Bulut, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: Frengi”, ss. 112-113.

Tablo 1. Osmanlı Devleti'nde Frengi Salgınlarının Seyri

Yıl	Hastalığın Yayıldığı Alanlar
1886-1887	Kastamonu, Bolu, Sinop, Erzurum, Erzincan, Bayburt, Saruhan, Aydın, Bingazi, Trabzon, Dersim, Bitlis, Maraş, Halep, Edirne, Hakkari, Mamuretülaziz, İnebolu ve Safranbolu.
1893	Konya, İzmir, Gazze, Safranbolu ve Kastamonu.
1895	Anadolu Vilayetlerinin Büyük Çoğunluğu, Maraş, Erzurum ve Kastamonu.
1898	Kudüs, Kastamonu, Aydın, Konya, Drama, Selanik ve Anadolu Vilayetlerinin Bazısı.
1899-1900	Kastamonu, Düzce, Çorum, Trabzon, Aydın, Hüdavendigar, Ankara, Konya, Erzurum, Bağdat, Maden, Eğin, Mamuretülaziz, Keskim, Tortum, Gürün, Sivas, Gazze ve Kudüs.
1901-1902	Yanya, Draç, Bahçe, Adana, Bolu, Kastamonu, Islahiye, Ermenek, Mut, Anakara, Hüdavendigar, Domaniç, Kandra, Amasya, Tokat, İnegöl, Bilecik, Kütahya, Sivas, İzmir, Biga, Ahlat, Karesi, Keskim, Tortum ve İspir.
1904	Adana, Hüdavendigar, Halep, Trabzon, Amasya, Sivas, İzmir, Biga, Ahlat, Keskim, Tortum ve İspir.

Kaynak: Abdulkadir Gül, “XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)”, *TAED*, 41, 2009, ss. 258-259.

Tabloda görüldüğü üzere hastalık, 1886-1904 yılları arasında Anadolu topraklarının neredeyse tamamında etkili olmuştur.

Devlet, yaşanan frengi salgınına karşı birtakım tedbirler almıştır. Bu tedbirler öncelikli olarak başkent İstanbul'da başlamıştır. Özellikle Suriçi, Beyoğlu ve Üsküdar'da sayıca fazla olan umumhanelerde çalışan hayat kadınları, hastalığın asıl kaynağı olarak görülmekte idi. Osmanlı, Leh, Rus, Rumen, Fransız, İtalyan ve Yunanlı pek çok hayat kadınının çalıştığı bu umumhaneler, Müslümanlara ait olanlar ve gayrimüslimlere ait olanlar şeklinde ikiye ayrılmakta idi.²⁹ Dolayısıyla devlet, 1854 yılında frengi ve fuhuşu denetlemek için çalışmalara başlamış ve 1856-1858 yıllarında ilk umumhaneleri açmıştır. Ancak kapitülasyonlar nedeniyle umumhanelerde çalışan ecnebi kadınlar, hürriyetleri kısıtlanacağı endişesi ile denetim altına alınamamıştır.³⁰

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında frengi salgınının tekrar nüksetmesi, hastalığa ve fuhuşa karşı asıl somut adımların atılmasına neden olmuştur. Bu nedenle 1879 senesi ülkemizde frengi ile mücadelede ilk adımın atıldığı yıl olarak kabul edilebilir. 1878'de Dr. Michael ve Dr. Agop Handanyan, umumhanelerde çalışan kadınların sağlık taramasından geçirilmeleri ile ilgili bir rapor hazırlayarak Altıncı Daire-i Belediye (Beyoğlu) Reisliği'ne başvurmuşlardır. Raporda; devletin öncelikli görevinin genel halk sağlığını korumak olduğu, frenginin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle Galata ve Beyoğlu'nda bulunan umumhanelerin sürekli teftiş edilerek, hayat kadınlarının sağlık kontrolünden geçirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine 6 Şubat 1879'da Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi yürürlüğe girerek hekim, memur ve belediye çavuşundan oluşan bir heyet ile umumhaneler denetlenmeye başlamıştır. Yapılan teftişler ve muayeneler sonucunda hasta olduğu anlaşılan kadınların tedavileri için Altıncı Daire-i Belediye Nisa Hastanesi açılmıştır.³¹

Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesi amacıyla 1883'te Almanya'dan getirilen Baron von der Goltz'un, çok sayıda askerin frengili olduğunu padişaha bildirmesi üzerine Alman dermatoloğu Unna'ya başvurulmuştur. Unna ise Ernst von Düring'i önermiştir. 1889-1902 yıllarında Osmanlı topraklarında çeşitli görevlerde bulunan Düring, 16 doktor ve 2 eczacıdan oluşan bir ekip ile Anadolu topraklarını taramış ve gittiği yerlerde hekimlere eğitim

²⁹ Kemal Yakut & Aydın Yetkin, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlak Bunalımı: Fuhuş Meselesi”, *Kebikeç*, 31, 2011, s. 276.

³⁰ Şennur Şenel, “19. Yüzyılda Kastamonu Vilayeti'nde Frengi Hastalığıyla Mücadele”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 2015, s. 259.

³¹ Nuran Yıldırım, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, s. 1329.

vermiştir. Ayrıca önerisi üzerine Kastamonu, Bolu, Bartın, Düzce ve Cide'de yeni frengi hastanelerinin inşa edilmesine karar verilmiştir.³²

2. Safranbolu Kazası'nda Frengi Salgını ve Hastalıkla Mücadele

Özellikle XIX. yüzyılda Anadolu'da yer yer rastlanılan frengi salgılarının yaygın olduğu vilayetlerin başında Kastamonu ve kazası Safranbolu gelmektedir. Çeşitli tahıl ürünleri ve ticari malların Bartın limanından İstanbul'a geçişini sağlayan Kastamonu, coğrafi konumu itibari ile önemli bir ticaret merkezi konumundadır. Başka vilayetlerin ürünlerinin yanı sıra kendi ürettiği deri ve dokuma ürünlerini de pazarlayarak bir uğrak noktası haline gelmiştir.³³ 1927 yılına kadar Kastamonu Vilayeti'ne bağlı kalan Safranbolu kazası da ticari ve sosyal bakımdan oldukça hareketlidir. 1885-1890 yıllarında Safranbolu'ya bağlı 3 nahiye, 243 köy, 28 camii ve mescit, 2 kütüphane, 12 medrese, 3 hangah, 173 sübyan okulu, 3 gayri Müslimler için okul, 2 kilise, 24 han, 11 hamam, 945 dükkan, 61 su hızarı, 84 debbahane (tabakhane), 200 çeşme, 1 telgrafhane, 1 askeri depo, 1 bedesten, 1 hükümet konağı ve 1 cephanelik bulunmaktadır. Kaza nüfusu ise yaklaşık olarak 26 bin kişidir.³⁴ O günkü ölçülerde önemli ve hareketli bu tip bir yerleşim yerinde frengi gibi salgın hastalıkların görülme ihtimali çok yüksektir. Nitekim 1892-1893 tarihli Kastamonu Vilayet kararlarından, 1885-1886 yıllarında Kastamonu ve civarında frenginin yaygın olduğu anlaşılmaktadır.³⁵

Kastamonu halkı tarafından "emraz", "perhiz", "çiçek" ve "kötü hastalık" olarak adlandırılan frenginin, vilayet genelinde yoğun görülmesinin birçok sebebi vardır.³⁶ Bunlardan bir tanesi, Kastamonu'dan askere alınan birliklerin İstanbul'da umumhanelerin fazla olduğu Galata'ya yakın konuşlandırılmalarıyla hastalığa yakalanmış olmalarıdır. Bir diğer sebep ise bölgeden İstanbul'a ve Rusya'ya yapılan işçi göçüdür. İşsizlikten dolayı vilayetten İstanbul'a ve Rusya'ya giden aşçı, fırıncı, helvacı ve kayıkçılar dönüşlerinde hastalığı getirmişlerdir. Bunların yanı sıra kaza ve köy halkının ortak kullandığı eşyalar, temizlik ve altyapı sistemlerinin yetersiz olması hem frenginin hem de muhtelif salgın hastalıkların yayılmasına neden olmuştur. Usulsüz (gayri meşru) ilişkiler, sağlıksız evlilikler ve insanların bilgisizliği de hastalığın yayılmasını sürdürmüştür.³⁷

Özellikle Kırım Harbi'nden sonra salgın halini alan hastalığa karşı dönemin Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa'nın girişimiyle ilk tedbirler alınmaya başlamıştır. Salgının bölgedeki durumu ve alınması gereken önlemler, memleket tabipleri aracılığıyla hükümete bildirilmiştir.³⁸ Bütün salgınlarda olduğu gibi devlet öncelikli olarak salgının görüldüğü bölgedeki durumu tespit yoluna gitmiştir. Daha sonra seyyar tabip ve eczacılar vilayete gönderilerek genel halk taraması yapılmış ve halk bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Hastalığın yoğun olarak görüldüğü yerleşim yerlerinde hastanelerin inşa edilmesi ise salgının yayılmasını engelleyen en önemli

³² Ramazan Çalık & Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 2006, s. 212.

³³ Esin Kahya, "Tedavi Kurumları Olarak Hastaneler ve Osmanlılardaki Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesine Bir Örnek: Safranbolu Frengi Hastanesi", *Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu Kitabı*, İstanbul 2008, s. 144.

³⁴ Esin Kahya, "Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu Frengi Hastanesi", s. 1294.

³⁵ Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1310/1892, s. 194.

³⁶ Necati Çavdar & Erol Karıcı, "XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11/2, 2016, s. 16.

³⁷ İnci Hot, "Ülkemizde Frengi Hastalığı İle Mücadele", *T Klin Tıp Etiği Hukuku Tarihi Dergisi*, 12, 2004, s. 39.

³⁸ Şennur Şenel, "19. Yüzyılda Kastamonu Vilayeti'nde Frengi Hastalığıyla Mücadele", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 2015, s. 261.

tedbirlerdendir. Ayrıca hastalıkla daha etkili bir mücadele için hekimler yurt dışına ihtisas yapmaya gönderilmiştir.³⁹

Salgının yayılma hızını engellemek amacıyla Şura-yı Devlet tarafından Kastamonu Vilayeti'ne 4 seyyar tabip ve 2 eczacı gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Tıbbiye Nezareti ile Dahiliye Nezareti arasında yapılan görüşmeler neticesinde seyyar tabip ve eczacıların sekiz yüz kuruş maaş alacağı belirlenmiştir.⁴⁰ Hastalığın şiddetinin artması üzerine 2 eczacıya daha ihtiyaç duyulduğu Tıbbiye Nezaretine bildirilmiştir. Nezaret ise; vilayet tarafından gerekli görüldüğü durumlarda "ilave" tabip ve eczacıların tayin olunacağı ve maaşlarının mahalli mal sandığından ödeneceği cevabını vermiştir.⁴¹ Alınan tedbirlere rağmen hastalığın yayılma hızı engellenemeyince daha geniş kapsamlı tedbirlerin alınması gerektiği Tıbbiye Nezareti'ne bir mazbata ile sunulmuş ve gereğinin kısa süre içinde yapılması arz olunmuştur.⁴²

Salgınla mücadele devam ederken aynı köyden gelen otuz beş askerin frengili olması, askeri makamların dikkatini çekmiş ve durumu hükümete bildirmişlerdir. Bunun üzerine 1885 yılında Meclis-i Mahsus tarafından çıkarılan irade ile hastalıkla mücadelede askeri makamlara da görev ve sorumluluk yüklenmiştir. Ayrıca diğer vilayetlerde alınacak tedbirlerin de Kastamonu vilayetindeki faaliyetler esas alınarak yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Çıkarılan iradede şu tedbirler yer almaktadır:

1- Askere alınacak kişilerin askere alınmadan evvel muayene edilmeleri ve tespit edilen frengili asker adaylarının tedavi için askeriye dairesine gönderilmesi,

2- Kastamonu vilayetinin 4 livası ve 18 kazasının genel bütçesi haricinde doktor ve eczacı maaşlarının askeriye bütçesinden karşılanması; ilaç ve muayene ihtiyaçlarının ise dahiliye bütçesinden karşılanması kaydıyla bir hastane kurulması,

3- Frengi hastalarının hastaneye giderek tedavi olmalarının zorunlu kılınması,

4- Hastaların tedavilerinin tam anlamıyla bitmeden memleketlerine gönderilmemesi ve

5- Amele ve esnaflık işiyle meşgul olan hastaların memleketlerine döndüklerinde tekrar muayene edilerek hastalık tespit edilenlerinin zorunlu olarak hastaneye gönderilmesi karara bağlanmıştır.⁴³

Bunların yanı sıra frengi ile asıl mücadele Dr. Von Düring'in gelişiyle başlamıştır.⁴⁴ Dr. Von Düring öncesi dönemde devlet, askerler ve hayat kadınlarının tedavisi üzerine yoğunlaşır iken Düring ile birlikte hastalıkla mücadele sistemli ve toplumun her kesimini içine alan bir hale gelmiştir. Düring kazalarda bile frengi hastanelerinin kurulmasını ve mevcut hastanelerin ıslah edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca seyyar sıhhiye heyetleri aracılığıyla vilayetin her köşesindeki halkın muayene ve tedavisini de sağlamıştır.⁴⁵ Yaptığı taramalar sonucunda vilayet nüfusunun yüzde 70-80'inin frengili olduğunu saptamıştır.⁴⁶ Bunun üzerine Kastamonu başta olmak üzere vilayete bağlı birimlerde (Sinop, İnebolu vb.) hastanelerin açılmasına ve mevcut

³⁹ Abdulkadir Gül, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *TAED*, 41, 2009, s. 260.

⁴⁰ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İŞD, s. 75 (20 Ca 1301/ 18 Mart 1884).

⁴¹ BOA, İŞD, s. 79 (1 RA 1303/ 8 Aralık 1885).

⁴² BOA, DH. MKT, s. 9 (23 C. 1303/ 29 Mart 1886).

⁴³ Şennur Şenel, "19. Yüzyılda Kastamonu Vilayeti'nde Frengi Hastalığıyla Mücadele", s. 262.

⁴⁴ Rüya Kılıç, "Türkiye'de Frenginin Tarihi", s. 292.

⁴⁵ Şennur Şenel, "19. Yüzyılda Kastamonu Vilayeti'nde Frengi Hastalığıyla Mücadele", s. 263.

⁴⁶ Ramazan Çalık & Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", s. 212.

olanların ıslahına karar verilmiştir.⁴⁷ 17 Safer 1304 (15 Kasım 1886) tarihli arşiv belgesinde alınan karara göre, Kastamonu vilayetinde frengi hastalığının yayılmasını engellemek amacıyla Zağferanbolu (Safranbolu) ve Sinop'ta birer hastanenin inşa edilmesi gerektiği⁴⁸ ve oluşan masrafların bir kısmının ise frengililerin tedavisi için gönderilen tabip ve eczacıların lağvedilmesiyle kalan akçelerden karşılanacağını vilayet yetkililerine bildirilmesi⁴⁹ de yukarıdaki bilgiyi destekler niteliktedir.

Dolayısıyla Vilayet Meclisi'nin 28 Teşrin-i Sani 1304 (10 Aralık 1888) tarihli ve 155 sayılı kararı ile Safranbolu kazasında "Frengi ve Gureba Hastanesi" kurulmuştur.⁵⁰ Hastanenin müdürü Salih Efendi, doktoru Kemal Efendi, cerrahı Nazmi Efendi ve eczacısı ise Hacı Ahmet Efendi olmuştur.⁵¹

Safranbolu merkezde Kıranköy ile Gümüşköyü arasında yapılan hastane, XIX. yüzyıl mimarisi özelliklerini taşımaktadır. Topkapı Sarayı arşivindeki mevcut plana göre hastane iki katlıdır. Binaya girilince odalar "T" biçimli geniş bir koridora açılır. Bu koridora "gezinti" adı verilmiştir. Binanın giriş katında; teşrihhane (otopsi odası), bir eczane, hasta koğuşları ve personellere ait üç oda bulunmaktadır. İkinci katta ise "sofa" adı verilen bir koridor ve bu koridora açılan üç hasta koğuşu, bir personel odası ve kadın hastalara ait bir koğuş bulunmaktadır. Hastanenin çamaşırhane ve mutfak kısımları binanın yanına yapılan müştemilattadır. Karıt köyünden getirilen taşlarla yapılan hastanenin bakımlı bir de bahçesi vardır.⁵² Hastane, nüfus artışından dolayı ihtiyacı karşılamayınca bahçe kısmına ek binalar da yapılmıştır.

Safranbolu Frengi Hastanesi sadece kendi sınırları içinde değil Bolu, Bartın, Eskipazar, Eflani ve Ulus gibi civar yerleşim birimlerine de hizmet vermiştir. Buralarda görülen frengili hastalar Safranbolu'ya gelerek tedavi olmuşlardır. Ayrıca bu hastanede Cumhuriyet'in ilanına kadar frengili hastaların yanı sıra cüzamlılar da tedavi edilmiştir. Ancak cüzamlılar hastaneye yatırılmayıp ilaç verilerek gönderilmiştir.⁵³

Bugüne kadar çeşitli değişikliklerin yapıldığı hastane, eski önemini yitirse de devlet hastanesi olarak hala hizmete devam etmektedir.⁵⁴

Sonuç

"Safranbolu Kazası'nda Frengi Marazı (1885-1890)" adlı bu çalışmada elde edilen bulgular, çalışma içerisinde verilmeye çalışılmıştır. Sonuç kısmında ise edinilen bulguların tekrarı yerine akla gelebilecek sorular ve öngörüler üzerinden genel bir açıklama yapılmaya çalışılmıştır. Ancak çalışma bu konuda boşluğu dolduracak kadar tam olmayıp eksikler mutlaka vardır.

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi, iktisadi ve demografik sıkıntılar, salgınların tesirinin güçlü ve uzun olmasında etkili olmuştur.

⁴⁷ Uğuroğlu Barlas, "Safranbolu Frengi Hastanesi ve Cüzamlılar Barınağı Hakkında Bir Araştırma Denesi", *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Çamlıca, İstanbul 2015, s. 197.

⁴⁸ BOA, MV, s. 22 (17 Safer 1304/ 15 Kasım 1886).

⁴⁹ BOA, MV, s. 78 (20 Safer 1304/ 18 Kasım 1886).

⁵⁰ Esin Kahya, "Tedavi Kurumları Olarak Hastaneler ve Osmanlılardaki Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesine Bir Örnek: Safranbolu Frengi Hastanesi", s. 145.; Erol Karıcı, "Sinop Frengi ve Gureba Hastanesi'ne Dair Bazı Tespitler", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Tarihi Dergisi*, 39, 2019, s.467.

⁵¹ Uğuroğlu Barlas, "Safranbolu Frengi Hastanesi ve Cüzamlılar Barınağı Hakkında Bir Araştırma Denesi", *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, s. 197.

⁵² Esin Kahya, "Tedavi Kurumları Olarak Hastaneler ve Osmanlılardaki Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesine Bir Örnek: Safranbolu Frengi Hastanesi", s. 145.

⁵³ Uğuroğlu Barlas, "Safranbolu Frengi Hastanesi ve Cüzamlılar Barınağı Hakkında Bir Araştırma Denesi", *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, s. 200.

⁵⁴ Esin Kahya, "Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu Frengi Hastanesi", s. 1296.

Mağlubiyetlerle sonuçlanan savaşlar ve kaybedilen topraklardan yapılan göçler ve fakirlik, Anadolu'nun frengi salgınları açısından kara talihi olmuştur.

Fakirlik, kıtlık, göç, asker sevkiyatları, barınma sorunları, şehir ve kazalardaki yerleşim problemleri ve alt yapı hizmetlerinin yetersiz olması, eşyaların ortak kullanılması ve hasta olduğu bilinmeyen kişilerle yapılan küçük temaslar frenginin başlıca bulaşma yollarıdır. Dolayısıyla frengi denince akla ilk gelen “cinsel yolla bulaşan bir hastalık” olduğu düşüncesinin, hastalığı tanımlamada yetersiz kaldığı ortaya çıkmıştır. Nitekim XIX. yüzyılda hastalığın Anadolu topraklarında salgın halini (1886-1887, 1893, 1895, 1898, 1899-1900, 1901-1902, 1904) almasında yukarıda sayılan nedenler, cinsel yolla bulaşmasından çok daha etkili olmuştur.

Devlet, umumhaneleri ve askerleri denetim altına alarak frengi salgınlarının önleneceğini zannederek birtakım girişimlerde bulunmuş ancak hastalığın hızla yayıldığını görünce başka tedbirlerin de gerekli olduğunu anlamıştır. Bu nedenle doktorlar yurt dışına ihtisas yapmak için gönderilmiş ve yurt dışından da Von Düring gibi doktorlar getirilmiştir. Dr. Von Düring, Anadolu topraklarında genel taramalar yapmış ve salgınla mücadelenin sadece hayat kadınları ve askerlerle sınırlı değil toplumun her kesimini içine alacak şekilde sistemli bir hale gelmesini sağlamıştır.

Safranbolu kazası da ticari hayatı itibarıyla salgından nasibini alan yerlerin başında gelmiştir. Özellikle 1885-1886 yıllarında vilayet genelinde hastalık salgın halini alınca, tabipler aracılığıyla hükümete bildirilmiş ve hastalıkla mücadele başlamıştır. Devlet ilk olarak frenginin vilayetteki durumunu tespit etmiştir. Daha sonra seyyar tabip ve eczacılar vilayete gönderilerek genel halk taraması yapılmış ve halk bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak ahlaki açıdan toplumsal yargıya maruz kalan hastalık, insanlar tarafından gizlenmeye çalışılmıştır. Bu durum hem hastalığın yayılmasını hızlandırmış hem de hastalığın genetik yolla aktarılmasını sağlayarak “fregili” çocukların doğmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bilinçlendirme çabalarının halk üzerinde çok da etkili olduğunu söylemek yanlış olabilir.

Salgınla en etkili mücadele ise başta Kastamonu vilayeti olmak üzere ona bağlı birimlerde hastanelerin açılarak hizmete girmesi olmuştur. Safranbolu Frengi ve Gureba Hastanesi (1888) de bu amaçla açılarak hastaların tedavisi sağlanmıştır. Hastane, Safranbolu sınırları içindeki hastaların tedavilerinin yanı sıra Bolu, Bartın, Eskipazar, Eflani ve Ulus gibi civar yerleşim birimlerine de hizmet vermiştir. Ayrıca cüzamlılar da bu hastanede ayakta tedavi edilmiş, böylece diğer salgın hastalıkların da yayılması engellenmeye çalışılmıştır.

Hastaneye bir doktor, bir cerrah ve bir eczacının atanması, devlet bünyesinde yeterli sayıda sağlık personelinin bulunmamasının göstergesi olabilir.

Ayrıca çalışmaya konu olan 1885-1890 yılları arasında Safranbolu kazasında yaşanan frengi salgınında, ölümle sonuçlanan vakaların olup olmadığı bilgisine ulaşılamamıştır. Kaynaklarda sadece halkın yüzde 70-80'inin fregili olduğu bilgisi yer almaktadır.

Frengi salgınına karşı alınan önlemler, olumsuz koşulları ortadan kaldırmakta yeterli miydi değil miydi, yeterliyse ne kadar yeterliydi gibi sorular aklımıza gelebilir. Ama bu husus tartışmalı bir konudur. Fakat dönemin koşulları göz önüne alındığında, devletin elinden geleni yaptığı görülmektedir.

Kaynakça

Barlas, Uğuroğlu; *Safranbolu Frengi Hastanesi ve Cüzamlılar Barınağı Hakkında Bir Araştırma Denesi, Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Çamlıca, İstanbul 2015.

Behçet, Hulusi, *Frengi Dersleri*, Akşam Matbaası, İstanbul 1936.

Behçet, Hulusi, *Klinikte ve Pratikte Frengi Teşhisi ve Benzeri Deri Hastalıkları*, Kenan Basımevi, İstanbul 1940.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İŞD, s. 75 (20 Ca 1301/ 18 Mart 1884).

BOA, İŞD, s. 79 (1 RA 1303/ 8 Aralık 1885).

BOA, MV, s. 22 (17 Safer 1304/ 15 Kasım 1886).

BOA, MV, s. 78 (20 Safer 1304/ 18 Kasım 1886).

BOA, İŞD, s. 79 (1 RA 1303/ 8 Aralık 1885).

BOA, DH. MKT, s. 9 (23 C. 1303/ 29 Mart 1886).

Bulut, Fatma, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras: Frengi, *Tarih Okulu Dergisi*, 3, 2009, ss.109-123.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, "Frengi", Cilt: 8, İnterpress Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1986.

Çalık, Ramazan & Tepekaya, Muzaffer, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 2006, ss.205-228.

Çavdar, Necati & Karcı, Erol, "XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11/2, 2016, ss. 157-175.

Çetin, Osman, "Bursa Şer'i Mahkeme Sicillerinden Notlar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 1987, ss.59-71.

Çiftçiöğlü, Ferdi. *II. Abdülhamid Dönemi İzmir'de Salgın Hastalıklar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2014.

Demirci, Nuray & Üstün, Çağatay, "Prof. Dr. Hulusi Behçet'in (1889-1948) Frengi Hakkındaki Bir Radyo Konuşması", *Lokman Hekim Journal*, 1(3), 2013, ss.53-61.

Gelişim Hacet Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi, "Frengi", Cilt: 4, Gelişim Yayınları, Ankara 2004.

Gül, Abdulkadir, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *TAED*, 41, 2009, ss.239-270.

Hot, İnci, "Ülkemizde Frengi Hastalığı İle Mücadele", *T Klin Tıp Etiği Hukuku Tarihi Dergisi*, 12, 2004, ss.36-43.

Kahya, Esin, "Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu Frengi Hastanesi", Sekizinci Türk Tarih Kurumu Kongresi Kitabı, Ankara 1976.

Kahya, Esin. (2008). "Tedavi Kurumları Olarak Hastaneler ve Osmanlılardaki Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesine Bir Örnek: Safranbolu Frengi Hastanesi", Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu Kitabı, İstanbul 2008.

Karcı, Erol, "Sinop Frengi ve Gureba Hastanesi'ne Dair Bazı Tespitler", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Tarihi Dergisi*, 39, 2019, ss.461-483.

Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1310/1892.

Kılıç, Rüya, "Türkiye'de Frenginin Tarihi", *Kebikeç*, 38, 2014, ss.291-306.

Osman, Nuri, *Frengi Hastalığı ve Korunma Çareleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, İstanbul 1919.

Özekmekçi, M. İnan, “Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamid Döneminde Frengi ile Mücadele”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10, 2012, ss.83-101.

Sarıköse Turhan, Selma, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013.

Satar, Gülay, *Hulusi Behçet ve Behçet Hastalığı'nın Tıp Literatürüne Giriş Süreci*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Adana 2009.

Şenel, Şennur, “19. Yüzyılda Kastamonu Vilayeti'nde Frengi Hastalığıyla Mücadele”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 2015, ss.256-274.

Temel, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 6, 1998, ss.329-348.

Yakut, Kemal & Yetkin, Aydın, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlak Bunalımı: Fuhuş Meselesi”, *Kebikeç*, 31, 2011, ss.275-307.

Yetkin, Aydın, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlak Bunalımı: Fuhuş Meselesi”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 2011, ss.21-54.

Yıldırım, Nuran, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

Ekler

Ek 1: Frengi Hastalığı ile İlgili Görseller

Şekil 1 Frengili bir kadın

Şekil 2 Baştan çıkan Frengi yarası

Şekil 3 Frengili bir yüz

Şekil 4 Gözde çıkan Frengi yarası

Şekil 9 Ellerde görülen Frengi belirtileri

Şekil 10 Parmakta çıkan Frengi yarası

Şekil 11 Çene ve Dudak Frengisi

(Ekte yer alan ilgili görseller Hulûsi Behçet tarafından 1936 yılında kaleme alınan ve Akşam Matbaası-İstanbul tarafından basılan “Frengi Dersleri” isimli eserde yer alan ve yine Hulûsi Behçet tarafından 1940 yılında kaleme alınan ve Kenan Basımevi-İstanbul tarafından basılan “Klinikde ve Pratikde Frengi Teşhisi ve Benzeri Deri Hastalıkları” isimli eserin ekler kısmında yer alan görsellerden derlenmiştir.

BOOK REVIEW / KİTAP İNCELEMESİ

Reşat Özalp – Mehmet Irmak, Türkiye’de 100 Yıllık Mesleki ve Teknik Öğretim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1961, ss. 71.

Alper Ünkazanan

Uludağ Üniversitesi, Türkiye
e-mail: ahmed.unkazanmis@gmail.com
ORCID ID: 0009-0007-5926-0391

Near East Historical Review

14/1, April / Nisan 2024
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Book Review / Kitap İncelemesi
Received Date - Geliş Tarihi : 22.04.2024
Accepted Date - Kabul Tarihi : 30.04.2024
Pages - Sayfa : 79 - 83

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrrreview.76197>

Citation - Atıf : Alper Ünkazanan, “Kitap İncelenmesi: Reşat Özalp – Mehmet Irmak, Türkiye’de 100 Yıllık Mesleki ve Teknik Öğretim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1961, ss. 71.”, *Near East Historical Review*, 14/1, April, 2024, pp. 79 – 83.

Near East Historical Review
14/1, April - Nisan 2024
79 - 83
Research Article - Araştırma Makalesi

BOOK REVIEW / KİTAP İNCELEMESİ

Reşat Özalp – Mehmet Irmak, Türkiye’de 100 Yıllık Mesleki ve Teknik Öğretim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1961, ss. 71.

Alper Ünkazanan

Uludağ Üniversitesi, Türkiye
e-mail: ahmed.unkazanmis@gmail.com
ORCID ID: 0009-0007-5926-0391

Öz

Herhangi bir araştırma yapılırken bir olgu veya olayın gerçekleşmiş olduğu dönemin konjonktüründen etkilenmiş olan eserler büyük önem taşımaktadır. Bu yazıda incelenen Reşat Özalp ve Mehmet Irmak’ın 1961 yılında hazırlamış oldukları “Türkiye’de 100 Yıllık Mesleki ve Teknik Öğretim” adlı eser; Türkiye’nin mesleki ve teknik öğretimi konusunda arı, net ve amaca yönelik bir Türkçe eşliğinde kısa ve öz bilgiler vererek ve bu bilgileri fotoğraflarla destekleyerek, akademisyenlere ve araştırmacılara başvuru niteliği taşıyan bir eser olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enstitüler, Mesleki Öğretim, Okullar, Osmanlı İmparatorluğu, Teknik Öğretim, Türkiye Cumhuriyeti.

Abstract

When conducting any research, works that were affected by the conjuncture of the period in which a phenomenon or event took place are of great importance. The work named "Türkiye’de 100 Yıllık Mesleki ve Teknik Öğretim (100 Years of Vocational and Technical Education in Turkey)" prepared by Reşat Özalp and Mehmet Irmak in 1961, reviewed in this article; by providing short and concise information about Turkey's vocational and technical education in pure, clear and purposeful Turkish and supporting this information with photographs, it becomes a reference work for academics and researchers.

Keywords: Institutes, Vocational Education, Schools, Ottoman Empire, Technical Education, Republic of Turkey

Giriş

Toplumun değerlerini yetişen yeni nesillere aktararak onların topluma adapte olmasını sağlayan eğitim, ailede başlayan ve okul ile çevrede hayat boyu süren bir etkileşimdir. Devletler kendi toplumunun değer yargılarına, ihtiyaçlarına ve zamanın şartlarına göre eğitim sistemlerinde değişiklikler ve düzenlemeler gerçekleştirir. Bilindiği üzere tarih araştırmalarında dönemin kültürel, sosyal, ekonomik durumuna, kısacası konjonktürüne göre şekillenmiş eserler birincil kaynak olarak büyük önem taşır. Bu birincil kaynakların analiz edilerek değerlendirilmesi ve eleştirilmesiyle geçmişe ışık tutularak gerçeğin doğruya en yakın haline ulaşılabilir.

Türkiye’de geçmişten günümüze mesleki ve teknik alanda öğretim gerçekleştirilmekte ve bu gerçekleştirilen eğitimde zamanla gelişim ve değişim göstermektedir. Bu yazıda tanıtılacak “Türkiye’de 100 Yıllık Mesleki ve Teknik Öğretim” adlı kitap, 1960’lı yıllara kadarki Türkiye’deki mesleki ve teknik öğretime ve onun gelişimine ışık tutacaktır. Kitabın sadece beş bin adet basıldığı, Basılı Eğitim Malzemeleri Hazırlama Merkezi tarafından kitap haline getirildiği ve yazarlarının basıldığı dönemde Milli Eğitim Bakanlığında görevli olduğu göz önünde tutularak, bu kitapla ulaşılmak istenen temel hedef, genelde bütün okuyucularda, özelde ise öğretmenlerde ve öğrencilerde, mesleki ve teknik öğretiminin tarihsel gelişimi ve 1961 yılındaki durumu hakkında bir farkındalık meydana getirmek, mesleki ve teknik alandaki gelişmelere ilişkin soruları biraz olsun cevaplamaktır.

Kitabın İncelenmesi

Kitap, önsöz ile içindekiler dışında üç bölümden meydana gelmektedir. Bölüm başlıkları; “İmparatorluk Devri”, “Cumhuriyet Devrinin İlk Yılları” ve “Cumhuriyet Devrinde Gelişmeler” şeklinde isimlendirilmiştir. Bölüm başlıkları incelendiğinde mesleki ve teknik öğretimin anlatımında kronolojik bir sıra takip edildiği görülmüştür. Okuyucuların mesleki ve teknik öğretimin gelişimini doğru bir şekilde algılayabilmesi için kronolojik sıralama yerinde bir tercih olmuştur. Her başlık kendi içinde alt başlıklara, daha kapsamlı konulardaki alt başlıklar da bir alt başlıklara ayrılarak, konunun daha net ve daha belirgin anlaşılmasına çalışılmıştır. Kitapta uzun ve karmaşık ayrıntılara yer verilmemiş, her konu kendi başlığı altında derlenerek az ve öz bir şekilde verilmiştir. Kitaptaki dil ve ifadeler; her ne kadar yazıldığı yıl dolayısıyla günümüzde unutulmuş birkaç kelime kullanılmış olsa da, arı, net ve amaca yönelik bir Türkçe ile yazılmıştır. Yazarlar, eserde nesnel, tarafsız bir bakış açısı kullanmaya çalışmıştır.

Kitabın giriş bölümünde (s. 5); mesleki ve teknik okulların 100 yıl sürecince kültürlü teknik eleman yetiştirilmesinde üzerlerine düşen görevleri canla ve başla yerlerine getirmeye çalıştıkları belirtilerek, okulların özellikle Cumhuriyet döneminde gerçek amaçlarına yöneldikleri vurgulanmıştır. Ayrıca yazarlar, kitabın mesleki ve teknik öğretim okullarının kuruluşunun 100. Yıldönümü vesilesiyle hazırlandığının, mesleki ve teknik okulların geçirdiği 100 yıllık gelişimin fotoğraflarla belirlendiğinin altını çizmiştir.

Kitabın “İmparatorluk Devri” adlı birinci bölümünde (s. 6 – 9); yazarlar, “İlk Açılan Sanat Okulları”, “İlk Açılan Mühendis Okulları”, “İlk Açılan Kız Sanat Okulları” ve “İlk Açılan Ticaret Okulları” adlı 4 alt başlıkla mesleki ve teknik eğitim konusunu ele almaktadır. Herhangi bir olgu veya olayın geçmişte yaşadığı süreci bilmeden bugününü anlamak ve geleceğine yönelik çıkarımlarda bulunabilmek olanaksız olduğundan dolayı yazarlar, Türkiye’deki mesleki ve teknik öğretimin Osmanlı’nın Tanzimat dönemine kadar uzanan temellerine değinerek sanat, mühendis, kız sanat ve ticaret alanında açılan ilk okullara değinmiştir. Yazarlar bu bilgileri kronolojik bir biçimde ele alarak; okuyucunun mesleki ve teknik eğitimin gelişimini bir bütün olarak görmesine, geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki ilişkileri görerek olaylar ve olgular arasında bağlantı kurmasına katkı sağlamayı gaye edinmiştir. Bu bölümdeki alt başlıklarla

yazarlar, mesleki ve teknik öğretim konusunda okuyucuların teorik altyapı meydana getirmesine katkı sağlamaktadır.

Kitabın “Cumhuriyet Devrinin İlk Yılları” adlı ikinci bölümünde (s. 10 – 14); yazarların, “Mesleki ve Teknik Öğretim Dairesinin Kurulması”, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Meslek Okulları”, “Programların Düzenlenmesi”, “Meslek Okulları İçin Uzman Öğretmen Yetiştirilmesi” 4 ana başlık ve “Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Meslek Okulları” adlı ikinci ana başlığa ait 4 alt başlıkla konuyu detaylı olarak ele almaya çalıştıkları görülmektedir. Cumhuriyetin ilk on yılını kapsayan bu bölümde yazarlar; ilk olarak eğitimin İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e geçiş yıllarındaki durumundan bahsetmiş, devamında Mesleki ve Teknik Öğretim Dairesi’nin kurulması ile İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e kalan erkek sanat, kız sanat ve ticaret okulları üzerinde durulduktan sonra bu okulların Milli Eğitim Bakanlığı’na devir tesliminden bahsedilmiştir. Ayrıca mesleki ve teknik okulların programlarının düzenlenmesi ve bu okullara uzman öğretmen yetiştirilmesi konuları üzerinde de durulmuştur. Bölümdeki başlıklarda az ve öz bilgiler verilerek, okuyucunun kafasında döneme dair açık ve net bir tablo oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Kitabın “Cumhuriyet Devrinde Gelişmeler” adlı üçüncü bölümünde (s. 15 – 71); yazarlar, “Erkek Teknik Öğretim Okulları”, “Kız Teknik Öğretim Okulları”, “Ticaret Öğretim Okulları”, “Akşam Okulları ve Halk Eğitimi”, “Sosyal Çalışmalar”, “Bütçe ve Döner Sermaye İşleri”, “Okullarda Yapılan İşler”, “Okul Binaları” adlı 8 ana başlıkta ve onlara ait alt başlıklarda konuyu irdelemeye çalışmışlardır. Bu bölümde yazarlar; 1930’lı yıllardan kitabın yazıldığı 1961 yılına kadar mesleki ve teknik öğretimdeki gelişmelere değinmiştir. Bölümde Mesleki ve Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü’nün kurulması ile başlayan yazarlar; Mesleki ve Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü’nün geçirdiği değişim ve gelişmelere değinerek bünyesinde açılan Erkek Teknik, Kız Teknik, Ticaret, Yapı İşleri, Teknik Büro, Muamelat, İstatistik ve Yayım, Dış Teknik Yardımlar, Öğretici Filmler, Etüt ve Planlama müdürlük ve genel müdürlüklerinin ilgilendiği işleri kısaca betimlemiştir. Ayrıca yeni açılan ve yeniden açılan okullar ile okulların bünyelerindeki değişikliklerden de bahsedilmiştir.

“Erkek Teknik Öğretim Okulları” adlı ilk ana başlıkta; erkek teknik öğretim okullarının genel amaçları verildikten sonra hangi yaş aralığındaki öğrencilerin bu okullara gidebileceğinden bahsedilerek yüksek dereceli okullar ve orta dereceli okullar alt başlıkları içerisinde bu okullar daha da detaylandırılmıştır. Yüksek dereceli okulların teknik (mühendis), erkek öğretmen okullarıyla İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar Okulu olduğu belirtilmiştir. Orta dereceli okulların ise tekniker okulları, erkek sanat enstitüleri, erkek sanat orta okulları, motor sanat enstitüleri, elektrik ve radyo sanat enstitüleri, yapı enstitüleri ve Kimya Sanat Enstitüsü, Matbaacılık Okulu, Mensucat Sanat Enstitüsü, Erkek Orta Terzilik Okulu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Elazığ Erkek Sanat Enstitüsü bünyesindeki Yol Makinaları Tamirciliği ve Operatörlüğü Sınıfı hakkında da bilgiler verilmiştir.

“Kız Teknik Öğretim Okulları” adlı ikinci ana başlıkta; kız teknik öğretim okullarının temel amaçlarına değinildikten sonra yüksek dereceli Kız Teknik Öğretmen Okulu ve orta dereceli sekreterlik okulları ile kız enstitüleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmış, kız enstitüleri açıklanırken kız sanat ortaokullarından ve kız sanat enstitülerinden de kısa ve öz olarak bahsedilmiştir.

“Ticaret Öğretim Okulları” adlı üçüncü ana başlıkta; ticaret okullarının genel amacı ifade edildikten sonra yüksek dereceli okullar olan iktisadi ve ticari ilimler akademileri ve Ankara Ticaret Yüksek Öğretmen Okulu’na ve orta dereceli okullar olan ticaret liselerine değinilmiştir.

“Akşam Okulları ve Halk Eğitimi” adlı dördüncü ana başlıkta; akşam okulları ve kurslarının amaçlarına değinilerek, kursların nerelerde, hangi zamanlarda yapıldığı ve diploma ile belgelerin derecelerine ilişkin kısaca bilgilendirme yapılmıştır. Akşam erkek sanat okulları,

akşam kız sanat okulları, kız teknik öğretim olgunlaşma enstitüleri, Akşam Erkek Terzilik Okulu, iş okulları olarak tanımlanan akşam okulları yeterli bir şekilde açıklanmıştır. Devamında halk eğitimi meslek kursları; kısa süreli erkek kursları, kısa süreli ticaret kursları, kadın sanat kursları olarak ve gezici köy kursları da; gezici erkek kursları, gezici kadın kursları şeklinde kısa ve öz olarak verilmiştir. Bunların yanında Mektupla Öğretim Merkezi ve yaptığı çalışmalarında üzerinde durulmuştur.

“Erkek Teknik Öğretim Okulları”, “Kız Teknik Öğretim Okulları”, “Ticaret Öğretim Okulları” ve “Akşam Okulları ve Halk Eğitimi” adlı ana başlıklarda bahsedilen bu okulların, enstitülerin ve kursların gelişim süreçlerinden kısa ve öz bir şekilde bahsedilerek, okulların, enstitülerin ve kursların amaçları, yaptıkları eğitim öğretim, öğretim süreleri, öğretim şube ve bölümleri, bu kurumlara girebilecek öğrenciler ve nasıl alınacakları açık ve net bir şekilde ifade edilmiştir. Ayrıca bu okul, enstitü ve kurs öğrencilerinin yaptığı çalışmalara ilişkin fotoğraflara da geniş ölçüde yer verilerek, verilen bilgilerin gerçek hayattaki uygulamalarına yönelik örneklerde görsel olarak okuyucuya sunulmuştur.

“Sosyal Çalışmalar” adlı beşinci ana başlıkta; okullardaki kollardan ve okul – aile birliklerinden bahsedilerek, çeşitli okullardan bu kolların çalışmalarına ilişkin fotoğraflara yer verilmiştir.

“Bütçe ve Döner Sermaye İşleri” adlı altıncı ana başlıkta; ayrılan bütçenin kullanımı hakkında kısaca bir bilgilendirme yapıldıktan sonra 1930 ve 1960 yılları arasındaki Milli Eğitim Bakanlığı’nın bütçesini ve bu bütçeden mesleki ve teknik öğretime ayrılan payı gösterir bir tablo verilmiştir. Devamında döner sermaye işlerinin öğrenciler için yararı ve elde edilen gelirin ne amaçla kullanıldığı belirtilmiş ve 1927 – 1928 yılları ile 1960 – 1961 yılları arasındaki okul, öğrenci ve öğretmen sayılarına ilişkin bir grafik ve tabloya yer verilmiştir.

“Okullarda Yapılan İşler” adlı yedinci ana başlıkta; Türkiye genelindeki çeşitli okullardaki öğrencilerin yapmış oldukları işlerin fotoğraflarına ve “Okul Binaları” adlı sekizinci ana başlıkta ise kitapta bahsedilen okulların bazılarının ön cepheden çekilmiş fotoğraflarına yer verilmiştir.

Söz konusu eserin başında veya sonunda yazarlar tarafından hazırlanmış olan bir kaynakça bulunmamaktadır. Reşat Özalp; Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı’nın hazırladığı Ekim 1961 tarihli Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi’nin 9. Cilt ve 104. Sayısında “Türkiye’de 100 Yıllık Mesleki ve Teknik Öğretim” adlı geniş kapsamlı bir yazı yazmıştır. Bu yazısında İmparatorluk ve Cumhuriyet devrindeki mesleki ve teknik öğretimin durumuyla sanat ve meslek okullarından bahsetmiş ve dipnot şeklinde atıflarda bulunmuştur. Kitaptaki bilgiler ile bu yazıdaki bilgilerin neredeyse tıpatıp benzer olduğu göz önüne alındığında kitabın bu yazının biraz daha özetlenmiş hali olduğu düşünülebilir ve bu özetleme sırasında atıfların göz ardı edilerek kitaba aktarılmadığı ifade edilebilir.

Sonuç

Sonuç olarak bu kitap; dönemin konjonktürünü yansıtmaya, açık ve net bir dil kullanılarak verilen bilgilerin yeterli düzeyde, az ve öz bir şekilde kaleme alınmış ve fotoğraflarla zenginleştirilmiş olması, konuların kronolojik olarak genelden özele sistematik bir şekilde ele alınarak okuyucuya bütüncül bir bakış açısı sunması, mesleki ve teknik öğretim alanında yapılacak akademik araştırmalarda döneme ilişkin birincil kaynak olarak literatüre katkı sunması nedeniyle araştırmacılar ve akademisyenler için başvuru niteliği taşıyan önemli bir eserdir.

Kaynakça

Özalp, Reşat- İrmak, Mehmet, *Türkiye'de 100 Yıllık Mesleki ve Teknik Öğretim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1961.

Ekler

Ek 1 İncelenen Eserin Ön Kapağı

83
NEAR
EAST
HISTORICAL
REVIEW
14 / 1
Nisan
2024